พระคัมภีร์จักรทีปนี ฎีกาโหราศาสตร์

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

พิมพ์ประกาศพระเกียรติคุณ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๙ - ๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๔

พระคัมภีร์จักรทีปนี ฎีกาโหราศาสตร์

พระนิพนธ์
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

พิมพ์ประกาศพระเกียรติคุณ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
๙ - ๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๔

พระคัมภีร์จักรทีปนี ฎีกาโหราศาสตร์

พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

รองศาสตราจารย์ ดร.ศานติ ภักดีคำ ตรวจสอบชำระจากเอกสารตัวเขียน

ผู้จัดพิมพ์ คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน

จำนวนที่พิมพ์ ๕,๐๐๐ เล่ม

ปีที่พิมพ์ ธันวาคม ๒๕๖๔

ที่ปรึกษา

สมเด็จพระมหาธีราจารย์ (ปสฤทธ์ เขมงฺกโร)	กรรมการมหาเถรสมาคม, เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน
พระราชเวที (สุรพล ชิตญาโณ)	เจ้าคณะภาค ๑๒, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน
พระสุธีวชิรปฏิภาณ (วีรพล วีรญาโณ)	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน
พระมหาสำเริง อาภสฺสโร	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน
พระครูโฆสิตวีรธรรม (สว่าง อคฺควีโร)	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน
พระมหาประจวบ ยุตฺตโยโค	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน

บรรณาธิการ

รองศาสตราจารย์ ดร.เสาวณิต วิงวอน

กองบรรณาธิการ

พระมหาวิเชียร สิริวฑฺฒโน	พระมหาสมเกียรติ ปญฺญาสิริ
พระครูวินัยธรเอกชัย จิตปญฺโญ	พระครูธรรมธรชัยพร ชินวโร
โชติรส เกตุแก้ว	ทิพพวรรณ บุญส่งเจริญ
สาวิณี ขอนแก่น	รัตนพล ชื่นค้า

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด

โทร. ๐-๒๘๖๔-๐๔๓๔, ๐๘-๑๙๒๓-๘๘๒๕, ๐๙-๑๖๙๘-๒๔๕๔

Email : sahadhammik@gmail.com

คำนำ

การจัดงาน **"วันกรมพระปรมานุชิตชิโนรส"** วันที่ ๙-๑๐-๑๑ ธันวาคม ของทุกปี วัดพระเชตุพนร่วมกับชุมนุมภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อเป็นการประกาศพระเกียรติคุณสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผู้ทรงเป็นรัตนกวีของชาติ ทรงได้รับการยกย่องจากองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ให้เป็นบุคคลผู้มีผลงานดีเด่นด้านวัฒนธรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๓

ในปีนี้ คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่อง **พระคัมภีร์จักรทีปนีฎีกาโหราศาสตร์ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส** ตรวจสอบชำระจากเอกสารตัวเขียน โดย รองศาสตราจารย์ ดร.ศานติ ภักดีคำ ภาคีสมาชิก สำนักศิลปกรรม ราชบัณฑิตยสภา และมีรองศาสตราจารย์ ดร.เสาวณิต วิงวอน เป็นบรรณาธิการ เพื่อเป็นธรรมบรรณาการและเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษา

ขออนุโมทนาคณะกรรมการจัดงานทุกท่านที่ได้เสียสละกำลังกาย กำลังสติปัญญา ช่วยให้งานนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ขอจงมีความสุขความเจริญโดยทั่วกัน และขอกุศลผลบุญนี้จงสำเร็จแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และอดีตเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนทุกพระองค์ ทุกองค์ รวมทั้งสรรพสัตว์ทั้งหลายในสากลจักรวาล จงมีส่วนแห่งผลบุญนี้ โดยทั่วกันเทอญ

สมเด็จพระมหาธีราจารย์

(สมเด็จพระมหาธีราจารย์)

เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน

กำหนดการ

"วันกรมพระปรมานุชิตชิโนรส"

วันที่ ๙ - ๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๔

วันพฤหัสบดีที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๔

เวลา ๐๘.๓๐ น. - สมเด็จพระมหาธีราจารย์ เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย และหน้าพระรูปสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ณ ศาลาการเปรียญวัดพระเชตุพน

เวลา ๐๙.๐๐ น. เสวนาวิชาการเรื่อง "ลิลิตตะเลงพ่าย" ลิลิตตะเลงพ่ายกับคุณค่าทางวรรณคดี

เวลา ๑๓.๐๐ น. เสวนาวิชาการเรื่อง "ลิลิตตะเลงพ่าย" ลิลิตตะเลงพ่ายกับศิลปะการแสดง

เวลา ๑๓.๐๐ น. เทศน์มหาชาติประยุกต์ ๓ ธรรมาสน์ กัณฑ์ **"ทศพร, หิมพานต์, ทานกัณฑ์, วนประเวสน์, ชูชก, จุลพน, มหาพน"** ณ พระระเบียงพระอุโบสถ

วันศุกร์ที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๔

เวลา ๐๙.๐๐ น. เสวนาวิชาการเรื่อง "ลิลิตตะเลงพ่ายกับประวัติศาสตร์และสังคม"

เวลา ๑๓.๐๐ น. เสวนาวิชาการเรื่อง "ลิลิตตะเลงพ่ายกับช้างและพิชัยสงคราม"

เวลา ๑๓.๐๐ น. เทศน์มหาชาติประยุกต์ ๓ ธรรมาสน์ กัณฑ์ **"กุมาร, มัทรี, สักกบรรพ, มหาราช, ฉกษัตริย์, นครกัณฑ์"**
ณ พระระเบียงพระอุโบสถ

วันเสาร์ที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๖๔

เวลา ๐๘.๓๐ น. เทศน์ปุจฉาวิสัชนา ๓ ธรรมาสน์ เรื่อง **"อริยสัจ ๔"**
ณ พระระเบียงพระอุโบสถ

เวลา ๐๙.๐๐ น. เสวนาวิชาการเรื่อง "การสอนลิลิตตะเลงพ่ายในระดับมัธยมศึกษา"

เวลา ๑๐.๓๐ น. พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์วัดพระเชตุพนเจริญพระพุทธมนต์

เวลา ๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสามเณรวัดพระเชตุพน
ผู้มาร่วมงาน อาจารย์นิสิตนักศึกษา รับประทานอาหาร

เวลา ๑๒.๓๐ น. ผู้ชนะการประกวดการแข่งขัน และผู้รับทุนการศึกษาลงทะเบียน

เวลา ๑๓.๐๐ น. เสวนาวิชาการเรื่อง "การสอนลิลิตตะเลงพ่ายในระดับอุดมศึกษา"

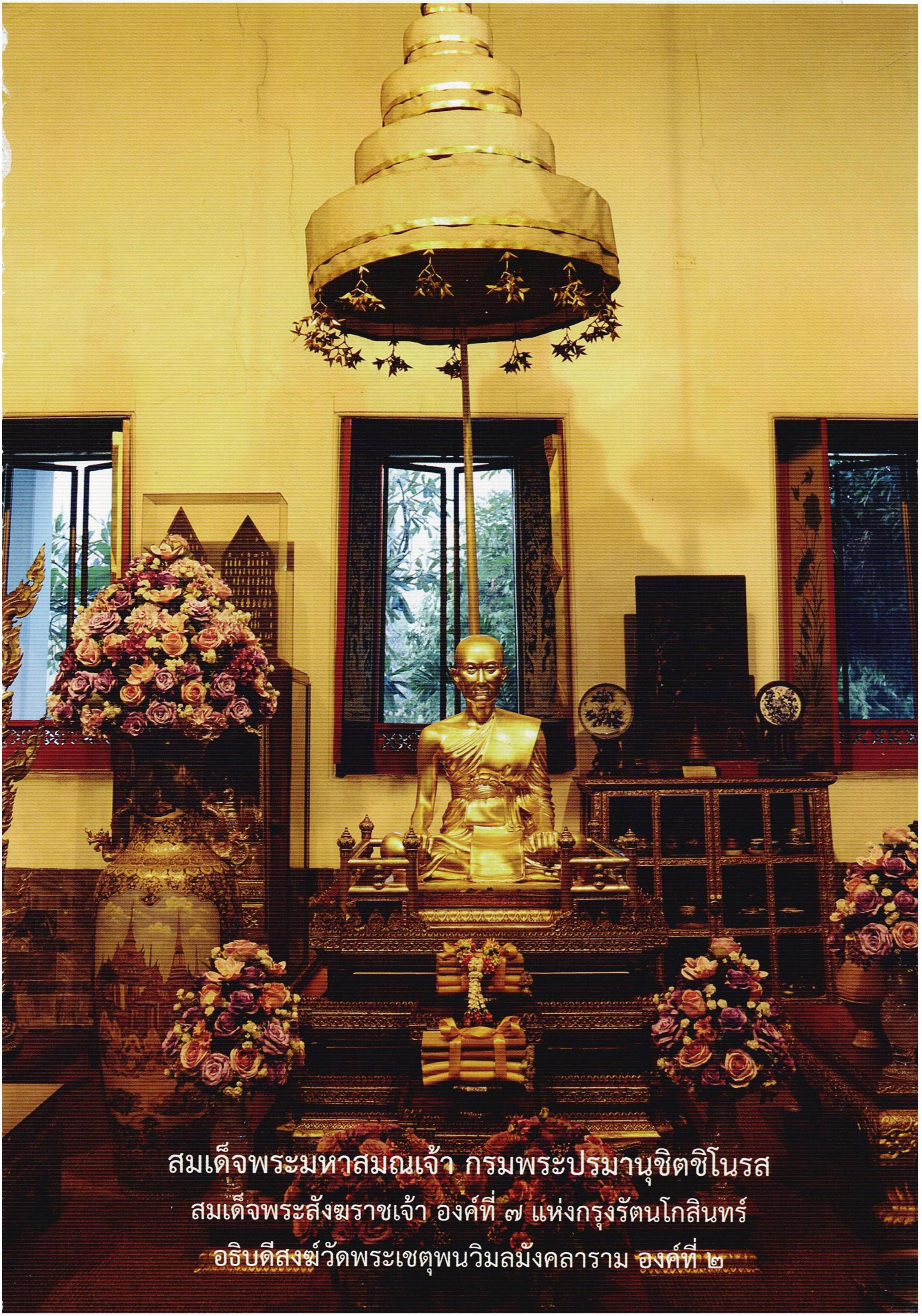
เวลา ๑๖.๐๐ น.
- พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี เสด็จฯ โดยรถยนต์พระที่นั่งถึงพระอุโบสถวัดพระเชตุพน
- ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระรัตนตรัย และทรงจุดเครื่องสักการะพระอัฐิสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
- อธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประกาศสดุดีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
- เจ้าหน้าที่กรมการศาสนาอาราธนาศีล

- สมเด็จพระราชาคณะถวายศีล
- พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทอดผ้าไตร
- พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ ๑๐ รูป สดับปกรณ์ แล้วอนุโมทนาถวายอดิเรก
- คณบดีคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กราบบังคมทูลเบิกผู้ชนะเลิศการประกวดวรรณกรรมและการแข่งขันต่างๆ เข้ารับพระราชทานรางวัลและทุนการศึกษา
- ทรงลงพระปรมาภิไธยและพระนามาภิไธยในสมุดประจำตำหนักวาสุกรี
- เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ถวายหนังสือที่ระลึก
- เสด็จฯ กลับ
- เจ้าหน้าที่และผู้เข้ารับรางวัลและทุนการศึกษาอัญเชิญพระอัฐิสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และพระอัฐิสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณฺณสิริ) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก กลับตำหนักวาสุกรี

การแต่งกาย
- ข้าราชการ เครื่องแบบปกติขาว
- นักเรียน / นิสิต แต่งเครื่องแบบ
- ประชาชน แต่งกายสุภาพ

สารบัญ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า องค์ที่ ๗ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
อธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม องค์ที่ ๒

พระประวัติ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า สกลมหาสังฆปริณายก องค์ที่ ๗
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
อธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม องค์ที่ ๒

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นพระบรมวงศ์ในจักรีบรมราชวงศ์พระองค์แรกที่ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า สกลมหาสังฆปริณายก อันเป็นตำแหน่งปกครองคณะสงฆ์สูงสุดแห่งพุทธจักร ทั้งยังดำรงพระองค์เป็นที่เคารพสักการะอย่างยิ่งในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกๆ รัชกาล ตลอดทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ดังจะเห็นได้ว่าในการพระราชกุศลเข้าพรรษาก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายเสด็จแทนพระองค์ถวายพุ่มเทียนพรรษา ณ ตำหนักวาสุกรี และในการเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระอัฐิไปประดิษฐาน ณ พระอุโบสถวัดพระเชตุพน ทรงทอดผ้าไตร ๑๐ ไตร สดับปกรณ์ถวายทุกปี

ในฐานะที่พระองค์ได้ทรงสร้างสรรค์วรรณกรรม อันทรงคุณค่าทางการศึกษาและอักษรศาสตร์ของไทย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงเป็นที่รู้จักกันดีในวงการศึกษาและวรรณกรรมของไทยมาเป็นเวลาช้านาน บทพระนิพนธ์ของพระองค์เป็นประดุจรัตนมณีชิ้นเอกที่ช่วยตกแต่งวงการ

วรรณกรรมไทยให้บรรเจิดงดงาม เป็นตัวอย่างแห่งการแสดงออกซึ่งความละเมียดลึกซึ้งทางภาษาและวรรณคดี ที่โลกถือกันว่าเป็นศักดิ์ศรีอย่างหนึ่งของหมู่ชนผู้มีวัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงได้รับการเฉลิมพระนามจากปวงผู้รู้ชาวไทยว่า ทรงเป็น "รัตนกวี" พระองค์หนึ่งแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และพระเกียรติคุณดังนี้ก็ได้เป็นที่ยอมรับในระดับนานาชาติ จึ่งในปีพุทธศักราช ๒๕๓๓ องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ได้ประกาศยกย่อง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นบุคคลที่มีความดีเด่นด้านวัฒนธรรมระดับโลก นับเป็นบุคคลสำคัญระดับโลกพระองค์ที่ ๗ ของไทย และทรงเป็นพระสงฆ์ไทยพระองค์แรกที่ได้รับการประกาศยกย่องในเกียรติคุณอันนี้

พระประวัติ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระนามเดิมว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าวาสุกรี ประสูติเมื่อวันเสาร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือนอ้าย ปีจอ จ.ศ. ๑๑๕๒ ตรงกับวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๓๓* ทรงเป็นพระจ้าลูกยาเธอ องค์ที่ ๒๘ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และเป็นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เดียวในเจ้าจอมมารดาจุ้ย

เจ้าจอมมารดาจุ้ยเป็นบุตรีของพระยาราชเศรษฐี ซึ่งมีตำแหน่งบังคับบัญชาชาวจีนในเมืองไทย และเป็นตำแหน่งนายอากรอันมั่งคั่ง เจ้าจอมมารดาจุ้ยเป็นพระสนมโท ต่อมาเป็นท้าวทรงกันดาลในสมัยรัชกาลที่ ๒ และที่ ๓ ตำแหน่งนี้เป็นหัวหน้าผู้รักษาพระคลังในซึ่งเป็นตำแหน่งใหญ่และเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าจอมมารดาจุ้ยถึงแก่อสัญกรรมเมื่อปีใดไม่ปรากฏ เข้าใจว่าคงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงผนวชเป็นสามเณร

พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าวาสุกรี ทรงผนวชเป็นสามเณรเมื่อพระชนมายุ ๑๒ พรรษา พร้อมกับพระองค์เจ้าฉัตร (ต้นสกุล ฉัตรกุล ณ อยุธยา)

---

* ประสูติภายหลังสุนทรภู่ ๔ ปี สุนทรภู่เกิดวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๓๒๙

ทรงเป็นหางนาคในคราวสมเด็จกรมพระราชวังหลังทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เมื่อวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๘ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๔๕ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์หรือพระองค์เจ้าฉัตรนั้นประสูติปีเดียวกับพระองค์เจ้าวาสุกรี ส่วนกรมพระราชวังหลังที่ทรงผนวชเป็นพระภิกษุนั้น ก็คือสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษ์เทเวศร์ พระเจ้าหลานเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชนั่นเอง เมื่อทรงผนวชแล้ว สมเด็จกรมพระราชวังหลังกับพระองค์เจ้าฉัตรได้เสด็จประทับ ณ วัดระฆังโฆสิตาราม ส่วนพระองค์เจ้าวาสุกรีเสด็จประทับ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม** ทรงผนวชเป็นสามเณรตลอดจนสิ้นรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชสวรรคต พ.ศ. ๒๓๕๒

การศึกษา

พระองค์เจ้าวาสุกรีทรงศึกษาอักขรสมัยในสำนักสมเด็จพระพนรัตนอธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพน สมเด็จพระพนรัตนองค์นี้ มีประวัติปรากฏในพงศาวดารสมัยกรุงธนบุรีว่า ขณะเป็นพระพิมลธรรมเป็นผู้หนึ่งที่ไม่ยอมถวายบังคมสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีกับสำคัญพระองค์ว่าได้บรรลุพระโสดาปัตติผล พระพิมลธรรมจึงถูกถอดจากสมณศักดิ์และถูกเฆี่ยนพร้อมกับสมเด็จพระสังฆราชวัดบางหว้าใหญ่ (ปัจจุบันคือ วัดระฆังโฆสิตาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร) และพระพุฒาจารย์ วัดบางหว้าน้อย (ปัจจุบันคือ วัดอมรินทราราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร) ซึ่งไม่ยอมถวายบังคมเช่นกัน ครั้นปีขาล พ.ศ. ๒๓๓๗ หลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงปราบดาภิเษกแล้ว ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระญาณสังวร (สุก) เป็นสมเด็จพระสังฆราช แล้วโปรดให้เลื่อนพระพิมลธรรมขึ้นเป็นสมเด็จพระพนรัตน ตำแหน่งสังฆราชฝ่ายซ้าย เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระพนรัตนเป็นผู้ที่เคร่งครัดในพระธรรมวินัยอย่างยิ่งและยึดถือในพระพุทธวจนะอย่างมั่นคง

** พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาวัดโพธารามขึ้นใหม่ แล้วทรงเปลี่ยนนามเป็น **“วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาศ”** (ดูประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๖) ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้เปลี่ยนท้ายนามวัดเป็น **“วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม”**

สมเด็จพระพนรัตน พระอาจารย์ของพระองค์เจ้าวาสุกรี เป็นผู้ที่มีความรู้แตกฉานทางด้านภาษา ทั้งภาษาไทยและภาษาบาลี ได้แต่งหนังสือเป็นภาษาบาลีไว้หลายเรื่อง เช่น

๑. เรื่องสังคีติยวงศ์ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยตำนานสังคายนาพระไตรปิฎก ความยาว ๗ ผูก กล่าวถึงการทำสังคายนาพระไตรปิฎกตั้งแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพานมาจนถึงการสังคายนาในรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หนังสือเรื่องนี้ พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์ เปรียญ) แปลเป็นภาษาไทย พิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖

๒. เรื่องจุลยุทธกาลวงศ์ ว่าด้วยพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เรื่องตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าอู่ทองมาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราช มีเพียงผูก ๒ พระญาณวิจิตร (สิทธิ์ โลจนานนท์) เป็นผู้แปลเป็นภาษาไทย ตีพิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓

๓. เรื่องมหายุทธกาลวงศ์ ว่าด้วยพงศาวดารมอญเรื่องราชาธิราช เรื่องนี้ปรากฏว่าพระองค์เจ้าวาสุกรีทรงเป็นผู้อาราธนาให้สมเด็จพระพนรัตนแต่ง ต้นฉบับมีไม่ครบ สูญหายไปบางส่วน ยังหาไม่พบ

๔. ปฐมสมโพธิ ฉบับรัตนโกสินทร์ สำนวนที่ ๑*

นอกจากนี้ ในรัชกาลที่ ๑ พ.ศ. ๒๓๓๑ สมเด็จพระพนรัตนเมื่อครั้งยังเป็นพระพิมลธรรม เป็นผู้อ่านประกาศเทวดาในการทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎก และรับหน้าที่เป็นแม่กองชำระพระอภิธรรมปิฎกด้วย และยังมีชื่อว่าเทศน์มหาชาติกัณฑ์ “นครกัณฑ์” ได้อย่างยอดเยี่ยม บรรดาลูกศิษย์ของท่านได้จำทำนองเทศน์กัณฑ์นี้สืบต่อกันมาเป็นทอดๆ หลายรัชกาล ถือเป็นกัณฑ์ประจำวัดพระเชตุพน

---

* พระมหาสุรพล สิงคิรัตน์ (ปัจจุบันเป็น พระราชเวที (สุรพล ชิตญาโณ ป.ธ.๙, อ.ม.) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร), **ปฐมสมโพธิ ปริจเฉทที่ ๑-๗ : การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์,** (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๒), สันนิษฐานว่าเฉพาะวิวาหมงคล ปริจเฉทที่ ๑ เป็นสำนวนของสมเด็จพระพนรัตนองค์นี้

พระองค์เจ้าวาสุกรี ได้ทรงศึกษาอักษรสมัยทั้ง ไทย ขอม และมคธ พระคัมภีร์ต่างๆ วิธีทำเลขยันต์ โบราณคดี และตำราพิชัยสงคราม มาแต่สมเด็จพระพนรัตน ด้วยพระอุตสาหะ ทรงมีพระสติปัญญาสามารถยิ่ง และยังได้ทรงศึกษาจากนักปราชญ์ทั้งปวงในยุคนั้นอีกด้วย ฉะนั้น พระองค์เจ้าวาสุกรีจึงทรงมีความรู้แตกฉานทั้งทางคดีโลกและคดีธรรม

ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ

พระองค์เจ้าวาสุกรี ทรงผนวชเป็นพระภิกษุเมื่อราวปีมะแม พ.ศ. ๒๓๕๔ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ โดยมีสมเด็จพระสังฆราช (สุก) เป็นพระอุปัชฌาย์ และสมเด็จพระพนรัตน วัดพระเชตุพน เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ทรงได้รับพระสมณฉายาว่า “สุวณฺณรํสี” และเสด็จประทับ ณ วัดพระเชตุพน ต่อมาเมื่อทรงผนวชได้ ๓ พรรษา สมเด็จพระพนรัตนอธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนถึงมรณภาพในระหว่างพรรษา (พรรษาที่ ๔) ครั้นเมื่อออกพรรษาแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จไปถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพน จึงได้ทรงแต่งตั้งให้พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวาสุกรีเป็นพระราชาคณะและอธิบดีสงฆ์ครองวัดพระเชตุพน เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๗ ปีจอ

ทรงกรมเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส

พระองค์เจ้าวาสุกรีได้ทรงกรมครั้งแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่นอนว่า โปรดเกล้าฯ สถาปนาเมื่อไร สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า พระองค์เจ้าวาสุกรีคงได้ทรงกรมเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติยวงศ์ เมื่อปีชวด จ.ศ. ๑๑๗๘ (พ.ศ. ๒๓๕๙) เมื่อทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นนั้น ทรงเป็นพระอาจารย์ของเจ้านายในราชวงศ์หลายพระองค์ เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จกรมพระยาบำราบปรปักษ์ กรมหมื่นไกรสรวิชิต กรมหลวงวงศาธิราชสนิท และกรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ เป็นต้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์อยู่นั้นได้ทรงศึกษาอักขรวิธีและพระพุทธวจนะ ตลอดจนวิชาการคดีโลกอื่นๆ ในสำนักกรมหมื่นนุชิตชิโนรส

ทรงเป็นเจ้าคณะกลาง

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติยวงศ์ ทรงเป็นเจ้าคณะกลาง ปกครองวัดทั้งปวงในกรุงเทพฯ และธนบุรี จำนวน ๖๑ วัด ดังปรากฏในพระนิพนธ์สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ว่า

> *เห็นจะเมื่อคราวปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้รวมวัดในกรุงเทพฯ จัดขึ้นเป็นคณะกลางอีกคณะ ๑ ให้ขึ้นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ ทรงบังคับบัญชาเสมอพระราชาคณะ*

ทรงได้รับสถาปนาเป็นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติแล้ว ได้ทรงสถาปนากรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติยวงศ์ ขึ้นเป็น กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติยวงศ์ และทรงดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายกอันเป็นตำแหน่งสูงสุดในศาสนจักร เมื่อวันศุกร์ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๙ ปีกุน จ.ศ. ๑๒๑๓ (พ.ศ. ๒๓๙๔) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยกย่องกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสไว้อย่างสูงว่า

> *พระองค์เจ้าวาสุกรี ทรงผนวชได้ ๔ พรรษา แล้วได้เลื่อนเป็นเจ้าต่างกรม มีพระนามว่า กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติยวงศ์ พระองค์นั้นเป็นอัจฉริยมนุษย์บุรุษรัตนอันวิเศษทรงพระปรีชาฉลาดในพระพุทธศาสน์ แบบอย่างโบราณราชประเพณีต่างๆ และได้เป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์เจ้าฟ้าและพระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ในพระบรมราชวงศ์นี้มากหลายพระองค์ ภายหลังเมื่อในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ได้เลื่อนเป็นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติยวงศ์ มหาปาโมกขประธานวโรดมบรมนาถบพิตร เสด็จสถิตย์ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง พระองค์ ๑*

ผลงานพระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือต่างๆ ไว้เป็นจำนวนมากทั้งบทร้อยกรองและร้อยแก้ว สมพระเกียรติที่เป็น "รัตนกวี" ของชาติ วรรณกรรมของพระองค์ นับว่าเป็นสมบัติที่ประมาณค่ามิได้ พระนิพนธ์ต่างๆ มีดังนี้

โคลง (๑) โคลงดั้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ (๒) ลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารคและชลมารค (๓) ลิลิตตะเลงพ่าย (๔) โคลงภาพฤาษีดัดตน (๕) โคลงภาพคนต่างภาษา (๖) โคลงกลบท (๗) โคลงบาทกุญชรและวิวิธมาลี (๘) โคลงจารึกศาลาหน้าพระมหาเจดีย์ (๙) โคลงจารึกศาลาราย ๑๖ หลัง (๑๐) ร่ายและโคลงบานแพนก

ฉันท์ (๑) กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ (๒) สมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนปลาย (๓) ตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ (๔) สรรพสิทธิ์คำฉันท์ (๕) ฉันท์สังเวยกล่อมวินิจฉัยเภรี (๖) ฉันท์ดุษฎีสังเวยกล่อมช้างพัง

ร่ายยาว (๑) มหาเวสสันดรชาดก (เว้นกัณฑ์ชูชกและมหาพน) (๒) ปฐมสมโพธิกถา (๓) ทำขวัญนาคหลวง (๔) ประกาศบรมราชาภิเศกรัชกาลที่ ๔

ร้อยแก้วปนกาพย์ (๑) จักรทีปนี

กลอน (๑) เพลงยาวเจ้าพระ

ความเรียง (๑) พระธรรมเทศนาพระราชพงศาวดารสังเขป (๒) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เล่ม ๑-๒

ภาษาบาลี (๑) ปฐมสมโพธิ ฉบับภาษาบาลี มีต้นฉบับอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ เป็นคัมภีร์ ใบลานจำนวน ๓๐ ผูก ทรงตรวจชำระและแต่งเพิ่มเติม

สิ้นพระชนม์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงดำรงพระชนม์อยู่ในรัชกาลที่ ๔ เพียง ๒ ปี พระองค์ก็ทรงพระประชวรด้วยพระโรคชรา และสิ้นพระชนม์เมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๙ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ เวลาบ่าย ๓ โมง ตรงกับวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๖ สิริรวมพระชนมายุได้ ๖๓ พรรษา

เมื่อพระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวงแล้ว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระอัฐิไปประดิษฐานไว้ที่ตำหนักวาสุกรี วัดพระเชตุพน และโปรดให้มีตำแหน่งพระครูฐานานุกรมประจำสำหรับรักษาพระอัฐิ ถึงเวลาเข้าพรรษาพระองค์ก็เสด็จพระราชดำเนินไปถวายพุ่มเทียนสักการะพระอัฐิทุกปี และถึงวันเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานผ้าพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพน ก็โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระอัฐิไปประดิษฐานที่ในพระอุโบสถ ทรงสักการบูชาแล้วทอดผ้าไตร ๑๐ ไตร พระสงฆ์สดับปกรณ์ เป็นพระราชประเพณีตลอดมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ จนถึงรัชกาลปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงโปรดให้สถาปนากรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ขึ้นเป็น “สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส” เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ นับได้ว่าทรงเป็นเจ้านายที่ทรงดำรงสมณศักดิ์สูงสุดพระองค์หนึ่ง

ในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ได้พระราชทานฉัตร ๕ ชั้น และฉัตรเครื่องประดับเป็นพระเกียรติยศ ณ ที่ประดิษฐานพระอัฐิ ในคราวเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานผ้าพระกฐิน ประจำพรรษา เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๒

รัตนกวีของไทย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส นอกจากจะทรงพระปรีชาญาณเป็น นักปราชญ์ในทางพุทธศาสน์ ราชศาสตร์ แบบอย่างโบราณราชประเพณีต่างๆ ตลอดจนรอบรู้ในทางไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ และภาษา

มคธ ขอม ไทย เป็นอย่างดีแล้วยังทรงรอบรู้ในทาง โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน อย่างลึกซึ้งอีกด้วย ทรงเป็นกวีที่เยี่ยมยอดในหลายด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงพระปรีชาสามารถมากในการใช้ภาษาได้อย่างไพเราะเพราะพริ้ง และทรงเป็นผู้มีความละเอียดรอบคอบในการนิพนธ์หนังสือ พระองค์ได้ทรงสร้างสมวรรณกรรมไว้เป็นสมบัติของชาติมากมาย ทรงดำรงพระชนมชีพส่วนใหญ่ในทางนิพนธ์หนังสือ ทั้งในทางพระพุทธศาสนาและวรรณคดีทั่วไป และทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง ทรงเริ่มงานพระนิพนธ์มาตั้งแต่รัชกาลที่ ๒ ตลอดมาจนกระทั่งสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ อาจกล่าวได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นระยะเวลาที่พระองค์ทรงพระนิพนธ์หนังสือต่างๆ ไว้มากที่สุด นับได้ว่าทรงเป็นรัตนกวีของไทย

ทรงเป็นกวีเอกของโลก

พ.ศ. ๒๕๓๓ ในโอกาสครบ ๒๐๐ ปีประสูติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศพระเกียรติคุณ เป็นบุคคลผู้มีผลงานดีเด่นด้านวัฒนธรรมของโลก

ตำหนักวาสุกรี

ตำหนักวาสุกรีเป็นสถานที่ประดิษฐานพระอัฐิสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ตั้งอยู่ในเขตสังฆาวาสติดกำแพงทิศเหนือ พ.ศ. ๒๔๙๙ ทางวัดได้บูรณปฏิสังขรณ์ตำหนักใหม่ จัดสร้างบุษบกมาลาขึ้นสำหรับเป็นที่รองรับพระโกศทรงฝรั่ง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดพระราชทานสำหรับประดิษฐานพระอัฐิ พระอัฐินั้นบรรจุในพระเจดีย์ศิลา ภายในตำหนักมีสิ่งของและเรื่องราวที่น่าศึกษาน่าชมยิ่งนัก

บริเวณตำหนักทางทิศตะวันตก ใกล้ห้องทรงพระอักษร มีพระปรางค์บรรจุอัฐิสมเด็จพระวันรัตน เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนองค์แรก ในสมัยรัตนโกสินทร์ และเป็นพระอาจารย์ของสมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ด้านตะวันออกมีหอไตร ผนังหอไตรมีภาพเขียนตำราคชลักษณ์ อัศวลักษณ์ และดวงดาวต่างๆ หน้าตำหนักมีหอประชุม ซึ่งปัจจุบันเป็นหอปฏิสันถารของเจ้าอาวาส หอสวดมนต์

และหอระฆัง มีโคลงจารึกประจำไว้ทุกแห่งนอกจากตำหนัก สมกับเป็นที่อยู่ของรัตนกวี ดังนี้

ตำหนักวาสุกรี (ไม่มีจารึก)

◎ กุฏีดิลกเจ้า จอมถวัลย์ ราชฤๅ
รจเรรงงสฤษดิสรรพ์ ทั่วทั้ง
ราชูทิศอวยอรรค์ ทานท่าน ถวายนา
กรมนุชิตสถิตครั้ง ผนวชสร้างสืบกุศล ฯ

◎ เป็นปิ่นชินบุตรถ้วน ทวยบรร พชิตฤๅ
เพ็ญพรตพรหมจรรย์ ราคร้าง
เฉลิมแห่งเชตุวันสวรรค์ สนุกเทียบ ถึงเอย
อาวาสใดไป่อ้าง เอี่ยมหล้าแลเสมอ ฯ

เก๋งจีนหน้าตำหนัก

◎ พญาเพ็ชรพิไชเยศผู้ แผนเขียน
พญาอร่ามรัตนมณเฑียร เทียบแก้
เปลี่ยนแปลงแหล่งสถานเสถียร สถิตย์ทั่ว สงฆ์นา
แสนสนุกนิทกถิ่นแท้ ธิราชต้องตามประสงค์ ฯ

ประตูเก๋ง

◎ เก๋งทวารอุหารสิ่งสิ้น สมบูรณ
จ่าชื่อจิตรนุกูล ก่อสร้าง
บันโดยบดีศูริย์ สารส่งง
เถลองลักษณ์อักษรอ้าง อ่านแจ้งแถลงนาม ฯ

หอประชุม

◎ ชุมนุมสงฆ์สบถ้วน ถานา นุกรมเอย
อีกอรรถเชษฐ์ราชา คณะพร้อม
สโมสรสื่อสารา ธิกรณ์กิจ กันแฮ
หนวิหารนี้ห้อม แห่งชั้นหลั่นเฉลียง ฯ

หอสวดมนต์

◎ หอชีชุมสวดซร้อง สรรพพุทธ มนต์ฤๅ
สยาเมศร์อมรสมมุติ ท่านสร้าง
แสนสงฆ์ซึ่งทรงอุต ดมเพศ ผนวชเอย
อวยสวัสดิ์จัตุพรอ้าง ขวบร้อยเสวยสวรรค์ ฯ

หอระฆัง

◎ รฆังดังคู่ฆ้อง แข่งขาน เสียงฤๅ
สงฆ์สดับคับทสู่สถาน สวดซร้อง
งานราชพระสำราญ รจเรข หอเฮย
เสนอชื่อฤๅเกียรติก้อง เกรอกหล้าอย่าสลาย ฯ

หอไตรมีจารึก ๓ ด้าน

ด้านใต้

◎ หอห้องไตรพิธเบื้อง ปริยัติ ธรรม์นา
สบสูตรวินัยบรมรรถ มั่วตู้
นฤเบศร์เกษกรุงกระษัตร รงงสฤษดิ ไว้ฤๅ
หวังพระญาตหยั่งรู้ ถ่องถ้วนธรรมขันธ์ ฯ

ด้านตะวันตก

◎ ตำหรับฉบัพแบบอ้าง อาชา ชาติเอย
อีกอุศุภสิงฆตำรา รูปไว้
ดารกรอบคัคนา ดลเพียบ ผนังแฮ
วิหาลักษณ์ประจักเหตุให้ โทษทังงแถลงคุณ ฯ

ด้านเหนือ

◎ จัตตุรพงษ์พิษณุเทยทังง พรหมมาน
อัคนิษศวรสวรรค์สาร เศกล้าง
ชูโคตรคชพิศฎาร แสดงลักษณะ แลฤๅ
ดีชั่วทั่วชาติช้าง ชื่อชี้เฉลยกล ฯ

พระปรางค์บรรจุอัฐิสมเด็จพระวันรัตน

◎ ถูโปยมุตฺตโม เสฏฺโจ นราธเปน จาปิโต
วรรตนเถรสฺส วามสส สํฆราชิโน
ธาตุโย นิธหิตฺวาน เชตวเน วิหารเก
น กมฺปตุ ภเยเหว ยาว ติฏฺจติ สาสนํ
อิมินา ปุญฺญเตเชน สทา ปาเลนฺตุ เทวตา ฯ

◎ สถูปเสถียรธาตุไท้ ธิบดี สงฆ์แฮ
วันรัตน์เจ้าจอมชี ชื่ออ้าง
ปรากฎเกียรติมุนี เสนอโลกย ไว้เอย
องค์อดิศวรสร้าง สืบหล้าแหล่งเฉลิม ฯ

◎ จวบจุลศักราชถ้วน พันพรรษ ษาเฮย
ฉันพฤติสตาธฤกสัต เสศไส้
กรรติกมาศอัศสังวัจฉร กาฬปักษ ปางพ่อ
พุฒสี่ดฤษถีได้ ธาตุตั้งสถูปสถาน ฯ

วันกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส

คณะวัดพระเชตุพน อันมีสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณฺณสิริ) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวโรดม เจ้าอาวาส และชุมนุมภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งมีหม่อมราชวงศ์สุมนชาติ สวัสดิกุล เป็นประธาน เริ่มแรกได้พิจารณาเห็นว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นกวีเอกของชาติ สมควรจัดงานเฉลิมพระเกียรติคุณเป็นประจำทุกปี จึงได้กำหนดถือเอาวันที่ ๑๑ ธันวาคม อันเป็นวาระคล้ายวันประสูติของพระองค์ท่านเป็นวันที่ระลึก และเรียกชื่อว่า **“วันกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส”*** ในการนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมาเป็นองค์ประธานในการบำเพ็ญพระราชกุศลถวายเป็นประจำทุกปี นับแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นต้นมา ในบางปีที่มีพระราชกิจมาก ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศ์ หรือองคมนตรีมาเป็นผู้แทนพระองค์

งานพระนิพนธ์ของพระองค์ล้วนแต่แสดงพระอัจฉริยภาพแห่งปัญญาปฏิภาณโดยประการทั้งปวง ทั้งยังทรงความเป็น “อมตะ” สมพระปณิธาน

กรมหมื่นนุชิต เชื้อ กวีวร
ชิโนรส มิ่งมหิศร เศกให้
ศรีสุคต พจนสุนทร เถลิงลักษณ์ นี้นา
ขัติยวงศ์ ผจงโอษฐ์ไว้ สืบหล้าอย่าสูญ

(ลิลิตตะเลงพ่าย)

---

* ชื่อในขณะนั้น

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๑. ประเภทโคลง

๑.๑ โคลงดั้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ มีกล่าวไว้ในโคลงบทสุดท้ายว่า ทรงพระนิพนธ์เสร็จเมื่อวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๒๐๗ (พ.ศ. ๒๓๘๘)

ลักษณะคำประพันธ์ ประกอบด้วยคำประพันธ์ประเภทต่างๆ ได้แก่

- **ร่ายดั้น ๓ บท** คือ ตอนต้น ตอนกลาง และตอนท้าย
- **โคลงดั้นบาทกุญชร** ๒๓๓ บท
- **โคลงดั้นวิวิธมาลี** เป็นกลบท ๑๐ ชนิดได้แก่

๑.	กลอักษรสลับ	๙	บท
๒.	กลกินนรเก็บบัว	๑๓	บท
๓.	กลวัวพันหลัก	๑๒	บท
๔.	กลช้างประสานงา	๑๓	บท
๕.	กลนาคบริพันธ์	๑๓	บท
๖.	กลครอบจักวาล	๑๔	บท
๗.	กลก้านต่อดอก	๑๓	บท
๘.	กลโตเล่นหาง	๓๒	บท
๙.	กลสารถีขับรถ	๗	บท
๑๐.	กลบุษบารักร้อย	๑๒	บท

- **โคลงสี่สุภาพ ๒ บท** เป็นโคลงท้ายเรื่องบอกพระนามผู้นิพนธ์และวัน เดือน ปี ที่ทรงพระนิพนธ์แล้วเสร็จ

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ทั้งเพื่อบันทึกเรื่องราวและรายละเอียดเกี่ยวกับงานปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน

๑.๒ โคลงภาพฤๅษีดัดตน

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ พ.ศ. ๒๓๗๙

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นโคลงสี่สุภาพ ทรงพระนิพนธ์ร่วมกับกวีหลายท่าน เฉพาะงานพระนิพนธ์ที่บรรยายภาพฤๅษีดัดตน มี ๗ บท ได้แก่ บทที่ ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๒๐, ๗๘ และ ๘๒ นอกจากนี้มีโคลงนำเรื่องอีก ๕ บท ภายหลังพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เขียนไว้เป็นตำราหลวง ซึ่งแล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๓๘๑ ในตำราหลวงนี้ทรงพระนิพนธ์ร่ายและโคลงบานแผนกเพิ่มเติมขึ้น รวม ๔ บท

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ บรรยายท่าดัดตนเพื่อสุขภาพตามลักษณะรูปหล่อฤๅษีซึ่งตั้งไว้ตามศาลาราย โคลงภาพฤๅษีดัดตนนี้ติดไว้ที่ผนังศาลารายที่วัดพระเชตุพน

๑.๓ โคลงกลบท

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ อาจประมาณไว้ว่า ทรงพระนิพนธ์ในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๗๘-๒๓๘๗ จากความที่ปรากฏในโคลงดั้นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นโคลงกลบท ๑ บท ที่เป็นพระนิพนธ์ ชื่อ “กลโคลงดาวล้อมเดือน” และมีกวีท่านอื่นๆ นิพนธ์โคลงกลบทแบบต่างๆ ไว้รวม ๔๐ บท

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อเป็นตำราโคลงกลบทต่างๆ จารึกไว้ที่วัดพระเชตุพนตามพระบรมราชโองการพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตำราโคลงกลบทนี้ติดไว้ที่เสาแพนกประตูเข้าพระระเบียงชั้นนอก ทั้ง ๔ ทิศ คู่กับตำราฉันท์มาตราพฤติ

๑.๔ โคลงจารึกศาลาหน้าพระมหาเจดีย์ ๒ หลัง

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ประมาณได้ว่า ทรงพระนิพนธ์ระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๗๘-๒๓๘๗ ตามที่กล่าวไว้ในโคลงดั้นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นโคลงสี่สุภาพ ๘ บท

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อบอกนามผู้สร้างศาลา ช่างวาด ผู้กำกับการวาดและบรรยายภาพ จารึกติดไว้ที่ศาลาหน้าพระมหาเจดีย์ ๒ หลัง ในวัดพระเชตุพน

๑.๕ โคลงจารึกศาลาราย ๑๖ หลัง

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ประมาณได้ว่า ทรงพระนิพนธ์ระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๗๘-๒๓๘๗ ตามที่กล่าวไว้ในโคลงดั้นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นโคลงสี่สุภาพ ๓๑ บท ที่ศาลารายหลังที่ ๑, ๒, ๙, ๑๐, ๑๓, ๑๔, ๑๕ หลังละ ๓ บท และศาลารายหลังที่ ๑๖ อีก ๗ บท

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อบอกนามผู้สร้างศาลา ผู้กำกับการซ่อมและช่างวาด ทั้งฝ่ายวัดและฝ่ายบ้าน จารึกติดไว้ที่ศาลาราย ๑๖ หลัง ในวัดพระเชตุพน ปัจจุบันเหลือจารึกเพียง ๔ หลัง ที่เป็นงานพระนิพนธ์คงเหลือเพียงศาลารายหลังที่ ๑๐ เท่านั้น

๑.๖ โคลงภาพคนต่างภาษา

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ประมาณได้ว่า ทรงพระนิพนธ์ระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๗๘-๒๓๘๗ ตามที่กล่าวไว้ในโคลงดั้นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นโคลงดั้นบาทกุญชร มีทั้งสิ้น ๖๕ บท แต่ทรงพระนิพนธ์ไว้เพียง ๔ บท พรรณนาเกี่ยวกับชน ๒ ชาติ คือ ชาวสิงหฬและชาวไทย

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อบรรยายลักษณะของชนชาติและการแต่งกายของชาตินั้นๆ จารึกไว้บนผนังเฉลียงสกัดศาลารายรอบวัดพระเชตุพน

๒. ประเภทร่าย

๒.๑ ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๙๔)

ลักษณะคำประพันธ์ ทรงนำเรื่องด้วยคาถาภาษาบาลี และดำเนินเรื่องด้วยร่ายยาว

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อใช้ในการเทศน์มหาชาติ

สำหรับจำนวนกัณฑ์ที่ทรงพระนิพนธ์นี้ เดิมเข้าใจกันว่าร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีทั้งสิ้นเพียง ๑๑ กัณฑ์ คือ ไม่มีกัณฑ์มหาพน และกัณฑ์มัทรี ทั้งนี้เพราะในหนังสือมหาชาติฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๖๑ มีคำอธิบายซึ่ง**สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ** ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า

> *“หนังสือมหาชาติ พระนิพนธ์กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณพบต้นฉบับอยู่ในหอพระมณเฑียรธรรม ดูเหมือนจะมีครบชุดแต่ฉบับนี้เท่านั้น แต่ขาดอยู่ ๒ กัณฑ์ คือ **กัณฑ์มหาพน** ที่เล่ากันว่า ไม่สู้พระเทพโมฬี (กลิ่น) กัณฑ์ ๑ กับ**กัณฑ์มัทรี** แต่ไม่ได้ทรงนิพนธ์ ฤๅต้นฉบับจะขาดไปอย่างไรไม่ทราบแน่ชัด อีกกัณฑ์ ๑ คงได้แต่มหาชาติพระนิพนธ์กรมพระปรมานุชิตชิโนรสแต่ ๑๑ กัณฑ์”*

ต่อมา คณะผู้รวบรวมและเรียบเรียงสังเขปงานพระนิพนธ์ของพระองค์ได้รับมอบหมายให้รวบรวมและคัดสรรงานพระนิพนธ์บางตอนมาตีพิมพ์ในหนังสือที่ระลึกครบ ๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ศึกษาค้นคว้า **ได้พบต้นฉบับร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี** ซึ่งเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ ต้นฉบับดังกล่าวเป็นสมุดไทยดำ เขียนด้วยเส้นดินสอ ตัวอักษรไทย ส่วนคาถาใช้อักษรขอม และมีเพียงครึ่งกัณฑ์หลังเท่านั้น คือดำเนินความตั้งแต่ตอนพระเวสสันดรแสร้งบริภาษพระนางมัทรี เพื่อให้คลายทุกข์โทมนัสที่สองกุมารต้องพลัดพรากไป อนึ่งที่**หน้าปกของหนังสือสมุดไทยดำนี้ได้มีพระนามผู้ทรงพระนิพนธ์ปรากฏอยู่ว่า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส** และประวัติการได้มาระบุว่า ได้มาจากกรมเลขานุการคณะรัฐมนตรี แต่ไม่แจ้งปี พ.ศ. ที่ได้มา

จากหลักฐานชั้นต้นที่ได้พบต้นฉบับ **กัณฑ์มัทรี** ยังไม่อาจสรุปได้ว่าเป็นบทพระนิพนธ์ที่แท้จริงของพระองค์ท่านหรือไม่ จำเป็นที่จะต้องศึกษาค้นคว้าและสอบทานเพื่อการวินิจฉัยต่อไป

๒.๒ ร่ายทำขวัญนาคหลวง

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าทรงพระนิพนธ์ขึ้นเมื่อใด

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นร่ายยาว ประกอบด้วย ๓ ลา คือ ลา ๑ เป็นคำไหว้ครู ลา ๒ เป็นคำกล่าวทำขวัญ และลา ๓ เป็นคำอวยพรนาคหลวง

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อใช้แหลในการทำขวัญนาคหลวง

๓. ประเภทลิลิต

๓.๑ ลิลิตตะเลงพ่าย

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ เมื่อครั้งยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น **กรมหมื่นนุชิตชิโนรส** และทรงใช้เวลาในการนิพนธ์อยู่หลายปี จนสำเร็จในรัชกาล

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้ทรงมีผู้ช่วยเหลือในการนิพนธ์ คือ **พระองค์เจ้ากปิตถา** (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์) พระโอรสในรัชกาลที่ ๒

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นลิลิตสุภาพ ประกอบด้วยคำประพันธ์ประเภทร่ายสุภาพและโคลงสุภาพ

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อสดุดีสมเด็จพระนเรศวร วีรกษัตริย์ เมื่อทรงมีชัยชำนะต่อพระมหาอุปราชาในศึกยุทธหัตถี อันจักเป็นผลานิสงส์ปัจจัยให้กวีผู้นิพนธ์ได้อุบัติเป็นอัครสาวก เบื้องขวาแห่งพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ดังที่ทรงตั้งพระปณิธาน

๓.๒ ลิลิตกระบวนแห่กระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารคและทางชลมารค

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๕-๒๓๘๗ ทรงกล่าวถึงไว้ในโคลงพระนิพนธ์ว่า ทรงใช้เวลาหนึ่งปีครึ่งและงานพระนิพนธ์แล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๓๘๗

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นลิลิตสุภาพ ประกอบด้วยคำประพันธ์ประเภทร่าย และโคลงสุภาพ

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และบรรยายกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทั้งทางสถลมารคและชลมารคโดยพิสดาร

๔. ประเภทฉันท์

๔.๑ ตำราฉันท์วรรณพฤติ

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ทรงกล่าวไว้ตอนต้นเรื่องว่า วันพฤหัสบดี ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๙ ปีขาล จุลศักราช ๑๒๐๔ (พ.ศ. ๒๓๘๕) พระบาทสมเด็จ

พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการให้**กรมหมื่นไกรสรวิชิต** ทูลอาราธนา **กรมหมื่นนิชิตชิโนรส** ทรงพระนิพนธ์ตำราฉันท์ขึ้นเพื่อส่งเสริมการกวี

ลักษณะคำประพันธ์ ทรงพระนิพนธ์ความนำเรื่องเป็นโคลงสี่สุภาพ ๑ บท และกาพย์ฉบัง ๑๖

ส่วนที่เป็นตำราฉันท์ แสดงลักษณะข้อบังคับของฉันท์ ชื่อฉันท์ โดยนำอรรถธรรมซึ่งเป็น คำสอนสำหรับคฤหัสถ์มานิพนธ์เป็นตัวอย่างของฉันท์แต่ละชนิด แบบฉันท์ที่แสดงไว้ในตำราฉันท์วรรณพฤติ มีทั้งหมด ๕๐ ชนิด ดังนี้

ฉันท์ ๖

๑. ตะนุมัชฌาฉันท์	กล่าวถึงภิริยาชั่ว ๓ จำพวก

ฉันท์ ๗

๒. กุมาระลฬิตาฉันท์	กล่าวถึงภิริยาดี ๔ จำพวก

ฉันท์ ๘

๓. จิตรปทาฉันท์	กล่าวถึงอบายมุขเหตุฉิบหาย ๖ ประการ
๔. วิชชุมมาลาฉันท์	กล่าวถึงโทษเสพย์สุรา ๖ ประการ
๕. มาณะวะกะฉันท์	กล่าวถึงโทษเที่ยวกลางคืน ๖ ประการ

ฉันท์ ๙

๖. หละมุขีฉันท์	กล่าวถึงโทษดูการมหรสพ ๖ ประการ

ฉันท์ ๑๐

๗. รุมมะวดีฉันท์	กล่าวถึงโทษเป็นนักเลง ๖ ประการ

ฉันท์ ๑๑

๘. อุปัฏฐิตาฉันท์	กล่าวถึงบาปมิตร ๖ จำพวก
๙. อินทวิเชียรฉันท์	กล่าวถึงโทษเกียจคร้าน ๖ ประการ

๑๐. อุเปนทวิเชียรฉันท์	กล่าวถึงลักษณะโทษแห่งอัญญะทัตถุงหรมิตร ๔ ประการ
๑๑. อุปชาติฉันท์	กล่าวถึงลักษณะโทษแห่งวจีปรมมิตร ๔ ประการ
๑๒. สุมุขีฉันท์	กล่าวถึงลักษณะโทษแห่งอนุปิยภาณีมิตร ๔ ประการ
๑๓. โทธะกะฉันท์	กล่าวถึงลักษณะโทษแห่งอบายสหาย ๔ ประการ
๑๔. สาลินีฉันท์	กล่าวถึงคุณลักษณะแห่งอุปการมิตร ๔ ประการ
๑๕. ธาตุมมิสสาฉันท์	กล่าวถึงคุณลักษณะแห่งสมานสุขทุกขมิตร ๔ ประการ
๑๖. สุรสะสิรีฉันท์	กล่าวถึงคุณลักษณะแห่งอรรถอขายีมิตร ๔ ประการ
๑๗. รโถทธตาฉันท์	กล่าวถึงคุณลักษณะแห่งอนุกัมปกะมิตร ๔ ประการ
๑๘. สวาคตาฉันท์	กล่าวถึงอคติ ๔ ประการ
๑๙. ภัททิกาฉันท์	กล่าวถึงเบญจวิธภัยเวร ๕ ประการ

ฉันท์ ๑๒

๒๐. วังสัฏฐะฉันท์	กล่าวถึงทศกุศลกรรมบถ เว้นปาณาติบาต มีองค์ ๕
๒๑. อินทวงษฉันท์	กล่าวถึงทศกุศลกรรมบถ เว้นอทินนาทาน มีองค์ ๕
๒๒. โตฎกฉันท์	กล่าวถึงทศกุศลกรรมบถ เว้นกาเมสุมิจฉาจาร มีองค์ ๔

๒๓. ทุตะวิลัมพิตะมาลาฉันท์	กล่าวถึงสตรี ๒๐ จำพวก
๒๔. ปุฏะฉันท์	กล่าวถึงทศกุศลกรรมบถ เว้นมุสาวาท มีองค์ ๔
๒๕. กุสุมะวิจิตรฉันท์	กล่าวถึงทศกุศลกรรมบถ เว้นปิสุณาวาท มีองค์ ๔
๒๖. ภุชงคปยาตฉันท์	กล่าวถึงทศกุศลกรรมบถ เว้นผรุสวาท มีองค์ ๓
๒๗. ปิยังวทาฉันท์	กล่าวถึงทศกุศลกรรมบถ เว้นสัมผัปลาวาท มีองค์ ๒
๒๘. ลลิตาฉันท์	กล่าวถึงมโนกรรม อภิชฌา
๒๙. ปมิตักขราฉันท์	กล่าวถึงพยาบาท
๓๐. อุชลาฉันท์	กล่าวถึงทศกุศลกรรมบถ เว้นมิจฉาทิฏฐิ มีองค์ ๒
๓๑. เวศเทวีฉันท์	กล่าวถึงมงคลสูตร อธิบายแก้ ปฐมคาถามงคล ๓ ประการ
๓๒. มรสังฉันท์*	กล่าวถึงมงคลสูตร อธิบายแก้ ทุติยคาถามงคล ๓ ประการ
๓๓. กมลฉันท์	กล่าวถึงมงคลสูตร อธิบายแก้ ตติยคาถามงคล ๔ ประการ

ฉันท์ ๑๓

๓๔. ปหาสินีฉันท์	กล่าวถึงมงคลสูตร อธิบายแก้ จตุตถคาถามงคล ๔ ประการ

---

* ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๒ ว่า หิตามรสะฉันท์.

๓๕. รุจิราฉันท์ กล่าวถึงมงคลสูตร อธิบายแก้ปัญจมคาถามงคล ๔ ประการ

ฉันท์ ๑๔

๓๖. ปราชิตฉันท์ กล่าวถึงมงคลสูตร อธิบายแก้ฉัฏฐมคาถามงคล ๓ ประการ

๓๗. ปหรณะกุลิกาฉันท์ กล่าวถึงมงคลสูตร อธิบายแก้สัตตมคาถามงคล ๕ ประการ

๓๘. วสันตดิลกฉันท์ กล่าวถึงมงคลสูตร อธิบายแก้อัฏฐมคาถามงคล ๔ ประการ

ฉันท์ ๑๕

๓๙. มาลินีฉันท์ กล่าวถึงมงคลสูตร อธิบายแก้นวมคาถามงคล ๔ ประการ

๔๐. ปภัททกะฉันท์ กล่าวถึงมงคลสูตร อธิบายแก้ทศมคาถามงคล ๔ ประการ

ฉันท์ ๑๖

๔๑. วาณินีฉันท์ กล่าวถึงราชวสดิวัตร (ราชวสดีธรรม)

ฉันท์ ๑๗

๔๒. คิขิริณีฉันท์ กล่าวถึงราชวสดิวัตรว่าด้วยสำรวมกาย ๖ ประการ

๔๓. หรณีฉันท์ กล่าวถึงราชวสดิวัตร

๔๔. มันทักกันตาฉันท์ กล่าวถึงราชวสดิวัตร

ฉันท์ ๑๘

๔๕. กุสุมิตะลดาเวลิตาฉันท์ กล่าวถึงราชวสดิวัตร

ฉันท์ ๑๙

๔๖. เมฆวิปผุชตาฉันท์ กล่าวถึงราชวสดิวัตร

ฉันท์ ๒๐

๔๗. สัททุลละวิกกีฬิตะฉันท์ กล่าวถึงราชวสดิวัตร

๔๘. อีทิสัง กล่าวถึงราชวสดิวัตร

ฉันท์ ๒๑

๔๙. สัทธราฉันท์ กล่าวถึงราชวสดิวัตร

ฉันท์ ๒๒

๕๐. ภัททกะฉันท์ กล่าวถึงราชวสดิวัตร

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ กรมหมื่นไกรสรวิชิต ทูลอาราธนาให้ทรงพระนิพนธ์เพื่อเฉลิมพระอิสริยยศในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเพื่อประโยชน์ในการส่งเสริมผู้สนใจศึกษาการกวีนิพนธ์

ตำราฉันท์วรรณพฤตินี้ จารึกบนแผ่นศิลาติดไว้ที่เสาพระระเบียงพระอุโบสถชั้นใน

๔.๒ ตำราฉันท์มาตราพฤติ

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ทรงพระนิพนธ์ในคราวเดียวกับตำราฉันท์วรรณพฤติในปี พ.ศ. ๒๓๘๕

ลักษณะคำประพันธ์ ประกอบด้วย โคลงสี่สุภาพนำเรื่อง ๑ บท ส่วนที่เป็นตำราฉันท์แสดงลักษณะข้อบังคับของฉันท์ ชื่อฉันท์ และตัวอย่างฉันท์แบบนั้นๆ โดยนำราชธรรมซึ่งเป็นธรรมะสำหรับพระมหากษัตริย์มานิพนธ์

แบบฉันท์ที่แสดงไว้ในตำราฉันท์มาตราพฤติ มี ๘ ชนิด ได้แก่

๑. อริยชาติฉันท์ ว่าด้วยราชนิธิสาตร ๑๐ บท

๒. อริยจปลาฉันท์ ว่าด้วยราชนิธิสาตร ๑๑ บท

๓. คีติชาติฉันท์ ว่าด้วยราชนิธิสาตร ๑๐ บท
๔. อุปคีติฉันท์ ว่าด้วยราชนิธิสาตร ๑๐ บท
๕. เวตาฬียชาติฉันท์ ว่าด้วยราชาธิราช ๑๔ บท
๖. โอปัจฉันทะสกะฉันท์ ว่าด้วยราชาธิราช ๑๑ บท
๗. มัตตาสมกะชาติฉันท์ ว่าด้วยราชาธิราช ๑๐ บท
๘. วิสิโลกฉันท์ ว่าด้วยสรุปความแบบฉันท์ วรรณพฤติ และมาตราพฤติ ๑๐ บท

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อสนองพระบรมราชโองการพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่โปรดเกล้าฯ ให้ทรงพระนิพนธ์ไว้เป็นตำราและเพื่อส่งเสริมการกวี

ตำราฉันท์มาตราพฤตินี้จารึกบนแผ่นศิลาติดไว้ที่เสาพเนกประตูเข้าพระระเบียงพระอุโบสถชั้นนอกทั้ง ๔ ทิศ วัดพระเชตุพน

๔.๓ ฉันท์กล่อมช้างพัง และกาพย์ขับไม้กล่อมช้างพัง

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ พ.ศ. ๒๓๘๓ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลักษณะคำประพันธ์ ฉันท์กล่อมช้างพัง ประกอบด้วยคำประพันธ์ ๓ ประเภท ได้แก่

๑. กาพย์ฉบัง ๑๖
๒. วสันตดิลกฉันท์ ๑๔
๓. อินทรวิเชียรฉันท์ ๑๑

ส่วนกาพย์ขับไม้ประกอบด้วยคำประพันธ์ ๒ ประเภท ได้แก่

๑. โคลงสี่สุภาพ
๒. กาพย์สุรางคนางค์ ๓๖

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเพื่อใช้ในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างพังหงษา

สวรรค์ ซึ่งเป็นช้างเผือกคล้องได้ที่ป่าแขวงเมืองศรีสำโรง เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) นำขึ้นถวาย และสมโภชขึ้นระวางในปีชวด จ.ศ. ๑๒๐๒ (พ.ศ. ๒๓๘๓)

๔.๔ ฉันท์สังเวยกลองวินิจฉัยเภรี

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าทรงพระนิพนธ์ในปีใด

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นวสันตดิลกฉันท์ ๑๔ ทรงพระนิพนธ์ ลา ๒ ตอนขอพรจากเทพยดาต่างๆ ส่วนลา ๑ และลา ๓ พระยาบำเรอบริรักษ์เป็นผู้แต่ง

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อใช้ในพระราชพิธีสังเวยกลองวินิจฉัยเภรี

๔.๕ สรรพสิทธิ์คำฉันท์

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ทรงพระนิพนธ์ขึ้นตามที่**พระองค์เจ้ากปิตถา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์)** ซึ่งเป็นศิษย์ทูลอาราธนา เมื่อทรงพระนิพนธ์เสร็จได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปีที่เริ่มโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พ.ศ. ๒๓๗๔

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นพระนิพนธ์ประเภทคำฉันท์เรื่องแรก ประกอบด้วยกาพย์และฉันท์ ชนิดต่างๆ ได้แก่

๑. สัททุลวิกกีฬิตฉันท์ ๑๙
๒. กาพย์ฉบัง ๑๖
๓. อินทรวิเชียรฉันท์ ๑๑
๔. วสันตดิลกฉันท์ ๑๔
๕. สัทธราฉันท์ ๒๑
๖. กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘
๗. โตฎกฉันท์ ๑๒
๘. มาลินีฉันท์ ๑๕

ท้ายเรื่องเป็นโคลงกระทู้ ๑ บท

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการสนองพระมหากรุณาธิคุณและเฉลิมพระเกียรติ เพื่อให้เป็นฉันท์แบบฉบับแก่ชนรุ่นหลังและเพื่อให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่าน

๔.๖ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ในคราวปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๗๔-๒๓๗๘

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นพระนิพนธ์คำฉันท์ ประกอบด้วยกาพย์และฉันท์ชนิดต่างๆ ได้แก่

๑. สัททุลวิกกีฬิตฉันท์ ๑๙
๒. กาพย์ฉบัง ๑๖
๓. วสันตดิลกฉันท์ ๑๔
๔. กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘
๕. สัทธราฉันท์ ๒๑
๖. อินทรวิเชียรฉันท์ ๑๑
๗. มาลินีฉันท์ ๑๕
๘. โตฎกฉันท์ ๑๒

ท้ายเรื่องเป็นโคลงกระทู้ ๑ บท

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อสนองพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่โปรดเกล้าฯ ให้ทรงพระนิพนธ์ตามฉบับของเก่าให้ดีขึ้นกว่าเดิม และเพื่อจารึกในคราวปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ทั้งเพื่อแสดงโอวาทแก่สตรีถึงหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อสามี

๔.๗ สมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนปลาย

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ประมาณปี พ.ศ. ๒๓๘๙ ทรงเริ่มพระนิพนธ์เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายตามคำทูลอาราธนาของ **กรมหมื่นไกรสรวิชิตและพระสมบัติบาล** ครั้นกรมหมื่นไกรสรวิชิตสิ้นพระชนม์และพระสมบัติบาล

ถึงแก่อนิจกรรมแล้ว ก็ทรงสังเวชในชีวิตและเบื่อหน่าย ย่อท้อในการนิพนธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ พระนิพนธ์เรื่องนี้จึงค้างมาประมาณ ๒ ปี ต่อมา**กรมหลวงวงศาธิราชสนิท**ทูลอาราธนาอีกครั้งหนึ่ง จึงทรงพระนิพนธ์ต่อจนจบบริบูรณ์เมื่อวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๒

ลักษณะคำประพันธ์ สมุทรโฆษคำฉันท์เป็นวรรณคดีที่มีกวีสำคัญนิพนธ์ต่อกันตามลำดับ ดังนี้

๑. **พระมหาราชครู** ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นิพนธ์ตั้งแต่เริ่มต้นไปจนถึงตอนที่ว่า

๏ พระเสด็จด้วยน้องลีลาศ ลุอาศรมอาส-
นเทพบุตรอันบน

๒. **สมเด็จพระนารายณ์มหาราช** ทรงพระราชนิพนธ์ต่อจากพระมหาราชครู จนถึงตอนที่ว่า

๏ ตนกูตายก็จะตายผู้เดียวใครจะแลดู
โอ้แก้วกับตนกู ฤๅเห็น

๓. **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส** ทรงพระนิพนธ์ต่อจากพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เริ่มตั้งแต่ตอนที่ว่า

๏ พิทยาธรทุกข์ลำเค็ญ ครวญคร่ำร่ำเข็ญ
บรู้กี่ส่ำแสนศัลย์

จนกระทั่งจบเรื่อง งานนิพนธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายซึ่งเป็นพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส นี้ ประกอบด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ และฉันท์ชนิดต่างๆ ได้แก่

๑. อินทรวิเชียรฉันท์ ๑๑
๒. วสันตดิลกฉันท์ ๑๔
๓. สัททุลวิกกีฬิตฉันท์ ๑๙
๔. กาพย์ฉบัง ๑๖

๕. สัทธราฉันท์ ๒๑
๖. โตฎกฉันท์ ๑๒
๗. มาลินีฉันท์ ๑๕
๘. กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘

ท้ายเรื่องจบด้วยโคลงกระทู้ ๑ บท

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ ทรงพระนิพนธ์สนองคำทูลอาราธนาของกรมหมื่นไกรสรวิชิต พระสมบัติบาล และกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ด้วยความมุ่งมั่นพระหฤทัยที่จะทรงพระนิพนธ์ วรรณคดีเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ต่อให้จบสมบูรณ์ให้จงได้ เพื่อเป็นเครื่องแสดงว่ากวีมิได้สูญสิ้นไปจากดินแดนสยาม นอกจากนี้ยังทรงปรารถนาผลานิสงส์จากพระวิริยะในการนี้ ให้พระองค์ได้อุบัติเป็นอัครสาวกฝ่ายขวาของพระพุทธเจ้า กับให้ทรงพระปรีชาญาณเลิศล้ำยิ่งกวีอื่น

๕. ประเภทกลอน

กลอนเพลงยาวเจ้าพระ

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สันนิษฐานว่าทรงพระนิพนธ์ประมาณระหว่าง พ.ศ. ๒๓๗๒-๒๓๘๕ หรือไม่เกิน พ.ศ. ๒๓๙๐ เพราะความในบทกลอนตอนหนึ่งกล่าวถึง “ตำหนักสังฆราชวัดหน้าพระธาตุ” ซึ่งสมเด็จพระสังฆราชองค์นี้สิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ.๒๓๘๕ และมีบทกลอนอีกตอนหนึ่ง ออกพระนาม “กรมไกร” หมายถึง**กรมหมื่นไกรสรวิชิต** ซึ่งทรงกำกับกรมสังฆการี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๒ - ๒๓๙๐

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นกลอนเพลงยาว รวมทั้งสิ้น ๑๔ บท เฉพาะงานพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส คือ บทที่ ๑ บทที่ ๑๑ ซึ่งท้ายบททั้ง ๒ นี้มีโคลงกระทู้อย่างละ ๑ บท และที่บทที่ ๑๔

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อประทานพระนัดดาพระองค์หนึ่งซึ่งทรงผนวชอยู่จึงเรียกกันว่า กลอนเพลงยาวเจ้าพระ เพราะเป็นงานนิพนธ์เรื่องราวซึ่งเจ้านายทรงผนวชทรงมีโต้ตอบถึงกัน กลอนบทที่ ๑ ทรงแนะนำ

หลักการใช้อักขรวิธีอักษรไทย กลอนบทที่ ๒ ทรงอบรมสั่งสอนพระนัดดาให้ทรงตั้งพระทัยศึกษาเล่าเรียน มิให้ด่วนลาผนวชเพราะสตรีเป็นเหตุ และกลอนบทที่ ๑๔ ทรงบริภาษและภาคทัณฑ์พระนัดดาที่ทรงประพฤติตนไม่เหมาะสมและมิได้ปฏิบัติตามคำอบรมสั่งสอน

๖. งานพระนิพนธ์ร้อยแก้ว

๖.๑ พระปฐมสมโพธิกถา

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ทรงเริ่มพระนิพนธ์ตั้งแต่เดือนยี่ พ.ศ. ๒๓๘๗ สำเร็จบริบูรณ์ในเดือน ๗ พ.ศ. ๒๓๘๘ รวมเวลาประมาณ ๑ ปี กับ ๕ เดือน

ลักษณะการนิพนธ์ ทรงพระนิพนธ์เป็นร้อยแก้ว ทรงแปลและเรียบเรียงขยายความให้พิสดารจาก**พระคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาภาษาบาลี** บางแห่งแทรกคาถาภาษาบาลีสั้นๆ ไว้ แล้วทรงอธิบายหรือแปลพระคาถาตอนนั้น ๆ ไว้อย่างละเอียด งานพระนิพนธ์เรื่องพระปฐมสมโพธิกถานี้แสดงเรื่องพระพุทธประวัติโดยพิสดารด้วยพรรณนาโวหารอันไพเราะ มีเนื้อความแบ่งเป็นตอน เรียกว่าปริจเฉท รวมทั้งสิ้น ๒๙ ปริจเฉท ได้แก่

ปริจเฉทที่	๑	ว่าด้วยวิวาหมงคลปริวรรต
ปริจเฉทที่	๒	ว่าด้วยตุสิตปริวรรต
ปริจเฉทที่	๓	ว่าด้วยคัพภานิกขมนปริวรรต
ปริจเฉทที่	๔	ว่าด้วยลักขณปริคคาหกปริวรรต
ปริจเฉทที่	๕	ว่าด้วยราชาภิเษกปริวรรต
ปริจเฉทที่	๖	ว่าด้วยมหาภินิกขมนปริวรรต
ปริจเฉทที่	๗	ว่าด้วยทุกรกิริยาปริวรรต
ปริจเฉทที่	๘	ว่าด้วยพุทธบูชาปริวรรต
ปริจเฉทที่	๙	ว่าด้วยมารวิชัยปริวรรต
ปริจเฉทที่	๑๐	ว่าด้วยอภิสัมโพธิปริวรรต
ปริจเฉทที่	๑๑	ว่าด้วยโพธิสัมพัญญูปริวรรต

ปริจเฉทที่	๑๒	ว่าด้วยพรหมมัชเฌสนปริวรรต
ปริจเฉทที่	๑๓	ว่าด้วยธัมมจักกปริวรรต
ปริจเฉทที่	๑๔	ว่าด้วยยศบรรพชาปริวรรต
ปริจเฉทที่	๑๕	ว่าด้วยอุรุเวลคมนปริวรรต
ปริจเฉทที่	๑๖	ว่าด้วยอัครสาวกบรรพชาปริวรรต
ปริจเฉทที่	๑๗	ว่าด้วยกบิลวัตถุคมนปริวรรต
ปริจเฉทที่	๑๘	ว่าด้วยพิมพาพิลาปปริวรรต
ปริจเฉทที่	๑๙	ว่าด้วยสักยบรรพชาปริวรรต
ปริจเฉทที่	๒๐	ว่าด้วยเมตไตยพยากรณปริวรรต
ปริจเฉทที่	๒๑	ว่าด้วยพุทธปิตุนิพพานปริวรรต
ปริจเฉทที่	๒๒	ว่าด้วยยมกปาฏิหาริยปริวรรต
ปริจเฉทที่	๒๓	ว่าด้วยเทศนาปริวรรต
ปริจเฉทที่	๒๔	ว่าด้วยเทโวโรหนปริวรรต
ปริจเฉทที่	๒๕	ว่าด้วยอัครสาวกนิพพานปริวรรต
ปริจเฉทที่	๒๖	ว่าด้วยมหานิพพานสูตรปริวรรต
ปริจเฉทที่	๒๗	ว่าด้วยธาตุวิภัชนปริวรรต
ปริจเฉทที่	๒๘	ว่าด้วยมารพันธปริวรรต
ปริจเฉทที่	๒๙	ว่าด้วยอันตรธานปริวรรต

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามพระราชประสงค์ในอันที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้ถาวรสืบไป ผู้ทูลอาราธนาให้ทรงพระนิพนธ์คือ **กรมหมื่นไกรสรวิชิต**

๖.๒ คำประกาศบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๔

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ในปี พ.ศ. ๒๓๙๔ อันเป็นปีเถลิงถวัลย-ราชสมบัติแห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นพระนิพนธ์ร้อยแก้ว เริ่มด้วยคาถาบาลี และมีคำแปลภาษาไทยคำประกาศนี้ ทรงพระนิพนธ์เป็นบทร่าง และพระบาท

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขเพิ่มเติมข้อความบางตอน จัดลำดับใหม่ก่อนประกาศใช้

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นร่างคำประกาศ สำหรับพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งมีขึ้นในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ตรงกับวันพฤหัสบดีที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๔

เรื่องประกาศบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๔ นี้ มีปรากฏอยู่ในหนังสือประกาศพระราชพิธีเล่ม ๒ ของ **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์** ในหัวข้อเรื่อง “ประกาศเทวดาบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๔”

๖.๓ พระธรรมเทศนาพระราชพงศาวดารสังเขป

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ในปี พ.ศ. ๒๓๙๔ เป็นพระนิพนธ์ชิ้นสุดท้ายของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ลักษณะการนิพนธ์ เป็นร้อยแก้ว เริ่มต้นพระคาถาทศพิธราชธรรม ต่อด้วยพระธรรมเทศนาเป็นภาษาไทย กล่าวถึงทศพิธราชธรรม และข้อธรรมอันเป็นราชวัตรแห่งพระมหากษัตริย์ จากนั้นเป็นเรื่องพระราชพงศาวดารโดยสังเขป เริ่มตั้งแต่การสร้างกรุงศรีอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) จนถึงต้นรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แม้จะเป็นงานพระนิพนธ์ร้อยแก้ว แต่ทรงใช้ถ้อยคำหลายแห่งมีสัมผัสคล้องจองทำนองร่ายยาว ตอนท้ายของพระธรรมเทศนาทรงกล่าวถึงการบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. ๒๓๙๔ อันเป็นปีที่เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ

๖.๔ พระราชพงศาวดารสังเขปและพระราชพงศาวดารย่อ

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลักษณะเนื้อหา พระราชพงศาวดารสังเขป เริ่มจากเรื่องพระเจ้าเชียงราย สร้างเมืองไตรตรึงส์ และตำนานเรื่องท้าวแสนปม จากนั้นจึงลำดับ

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าอู่ทอง จนถึงรัชกาลพระเจ้าสุริยามรินทร์ ทรงกล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญในแต่ละรัชกาลโดยสังเขป

ส่วนพระราชพงศาวดารย่อ ทรงลำดับพระนามพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา พร้อมทั้งระบุปีที่เสวยราชย์ และสวรรคต นอกจากในบางรัชกาลทรงกล่าวถึงเหตุการณ์ที่สำคัญมากไว้อย่างย่อ ๆ

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามที่ทรงมีพระบรมราชโองการให้อาราธนาให้ทรงเรียบเรียงพงศาวดาร

๖.๕ คำฤษฎี

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ไม่ปรากฏศักราชที่ทรงนิพนธ์ ทราบเพียงว่า ฉบับพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๔๘ พระดิษฐานการภักดีเป็นผู้พบต้นฉบับและนำมาให้โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ จัดพิมพ์ เรื่องคำฤษฎีนี้ ทรงพระนิพนธ์ร่วมกับ **สมเด็จกรมพระยาเดชาดิศร และกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์**

ลักษณะงานพระนิพนธ์ เป็นอภิธานศัพท์ทางวรรณคดีไทย มีทั้งศัพท์ภาษาบาลี สันสกฤต เขมร ลาว และโบราณิกศัพท์

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อให้ความรู้แก่บุคคลผู้สนใจศึกษาการแต่งคำประพันธ์จะได้เข้าใจความหมายของศัพท์ที่นำมาประพันธ์ได้อย่างถูกต้อง

๗. ร้อยแก้วปนกาพย์

จักรทีปนีตำราโหราศาสตร์

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ครั้งที่ยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น **กรมหมื่นนุชิตชิโนรส**

ลักษณะการนิพนธ์ พระอุดมรามเถรได้จรนาไว้เป็นโศลกคาถา **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส** ทรงแปลเป็นภาษาไทย บางตอนเป็นเนื้อความอธิบายและบางตอนทรงพระนิพนธ์เป็นคำกาพย์

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อประทานแก่พระนัดดา คือ **พระองค์เจ้ากปิตถา** (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์)

พระคัมภีร์จักรทีปนี ฎีกาโหราศาสตร์

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

รองศาสตราจารย์ ดร.ศานติ ภักดีคำ

ภาคีสมาชิก สำนักศิลปกรรม ราชบัณฑิตยสภา

ตรวจสอบชำระจากเอกสารตัวเขียน

พิมพ์ประกาศพระเกียรติคุณในวาระครบ ๒๓๑ ปี

วันคล้ายวันประสูติ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๔

บทนำ

จักรทีปนี

พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กับความรู้ด้านโหราศาสตร์

รองศาสตราจารย์ ดร.ศานติ ภักดีคำ

ภาคีสมาชิก สำนักศิลปกรรม ราชบัณฑิตยสภา

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กับการสืบทอดความรู้ด้านโหราศาสตร์ในสังคมไทย

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร หรือ วัดโพธาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรมหาวิหาร เดิมเป็นวัดโบราณ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาราวรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา เนื่องจากไม่ปรากฏในแผนที่เมืองธนบุรีของฝรั่งเศสซึ่งเขียนขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช[๑] วัดโพธารามจึงน่าจะเป็นวัดหนึ่งในเมืองบางกอก ที่ราษฎรสร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ราวรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชาเป็นต้นมา และเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปมาแต่เดิมว่า วัดโพธาราม หรือนิยมเรียกว่า **"วัดโพธิ์"**

ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรี เมื่อมีการสถาปนาพระนครอยู่ที่กรุงธนบุรีศรีมหาสมุทรแล้ว วัดโพธารามอยู่ในเขตพระนครฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ได้รับการยกฐานะเป็นพระอารามหลวง ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีว่า พระพิมลธรรม เป็นเจ้าอาวาสวัดโพธารามในปลายรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี

---

[๑] **สาส์นสมเด็จ ลายพระหัตถ์ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ภาคที่ ๔๘),** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศีลาจารพิพัฒ (ช่วย อิสฺสรญาโณ) วัดสะเกศ ณ ฌาปนสถาน วัดสระเกศ ราชวรมหาวิหาร ๑๔ มีนาคม ๒๕๑๒), หน้า ๓๐-๓๑.

พระพิมลธรรมรูปนี้พร้อมด้วยสมเด็จพระสังฆราช (วัดบางหว้าใหญ่) พระพุฒาจารย์ (วัดบางหว้าน้อย) ได้ถวายพระพรพระเจ้ากรุงธนบุรีว่า

"...ถึงมาตรว่าคฤหัสถ์เป็นพระโสดาก็ดี แต่เป็นหีนเพศต่ำ อันพระสงฆ์ถึงเป็นปุถุชน ก็ตั้งอยู่ในอุดมเพศอันสูง เหตุทรงผ้ากาสาวพักตร์และพระจตุปาริสุทธิศีลอันประเสริฐ ซึ่งจะไหว้นบคฤหัสถ์อันเป็นพระโสดานั้นก็บมิควร..."[๒]

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงดำรัสสั่งให้นำตัว สมเด็จพระสังฆราช (วัดบางหว้าใหญ่) พระพุฒาจารย์ (วัดบางหว้าน้อย) พระพิมลธรรมวัดพระเชตุพน กับทั้งถานาบาเรียนอันดับไปลงทัณฑกรรม ณ วัดหงส์ และให้ตีหลังพระราชาคณะรูปละร้อยทีและให้ถอดจากที่พระราชาคณะ

ในปลายสมัยกรุงธนบุรีวัดโพธาราม เป็นวัดที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เนื่องจากปรากฏชื่อในพระราชพงศาวดารว่า ศาลาท่าน้ำวัดโพธิ์เป็นสถานที่ซึ่งพระยาสุริยอภัย (ทองอิน) ให้ปลูกเป็นพลับพลาเพื่อรับเสด็จสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกซึ่งเคลื่อนทัพจากวัดสะแก (ปัจจุบันคือวัดสระเกศ) เสด็จประทับ ณ พลับพลาท่าน้ำ ก่อนเสด็จพระราชดำเนินข้ามไปกรุงธนบุรี ดังความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า

"...ครั้น ณ วันเสาร์เดือน ๕ แรม ๙ ค่ำ เพลาสองโมงเศษ ทัพหลวงมาถึงกรุงธนบุรีฟากตะวันออก พระยาสุริยอภัยจึงให้ปลูกพลับพลารับเสด็จริมสะพานท่าวัดโพธาราม แล้วให้แต่งเรือพระที่นั่งกราบข้ามมาคอยรับเสด็จ และท้าวทรงกันดาลทองมอญซึ่งเป็นผู้ใหญ่อยู่ในพระราชวังก็ลงเรือพระที่นั่งมาคอยรับเสด็จด้วย จึงเสด็จทรงช้างพระที่นั่งกรีธาพลทัพหลวงเข้ามาในกำแพงเมือง ดำเนินพลช้างม้าและพลเดินเท้าแห่มาทางถนนหว่างวัดโพธาราม เสด็จลงจากช้างหยุดประทับ ณ พลับพลาหน้าวัด..."[๓]

---

[๒] กรมศิลปากร, **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒,** (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๕), หน้า ๒๒๕.

[๓] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๒๓๐.

ต่อมาในปีจุลศักราช ๑๑๕๑ (พ.ศ. ๒๓๓๑) เป็นปีที่ ๘ ในรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทอดพระเนตรเห็นวัดโพธารามเก่าชำรุดทรุดโทรมมาก ทรงพระราชศรัทธาจะสร้างให้บริบูรณ์งามขึ้นกว่าเก่า จึงทรงปฏิสังขรณ์วัดโพธารามใหม่ ดังความในจดหมายเหตุรายงานเรื่องปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม จ.ศ. ๑๑๕๑ (พ.ศ. ๒๓๓๑) ความตอนหนึ่งว่า

"...ศุภมัศดุ พระพุทธศักราชล่วงแล้ว ๒๓๓๑ พระวรรษา ณ วันจันทร์ เดือน ๑๑ แรม ๘ ค่ำ ปีระกานักษัตรเอกศก สมเด็จพระบรมธรรมิกมหาราชาธิราช พระเจ้ารามาธิบดีบรมนารถบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ผ่านพิภพไอศวรรยาธิปัตย์ถวัลย์ราชกรุงเทพทวาราวดีศรีอยุธยามหาดิลกภพนพรัตน์ราชธานีบุรีรมย์ อุดมพระราชมหาสถาน เสด็จทอดพระเนตรเห็นวัดโพธารามเก่าชำรุดปรักหักพังเป็นอันมากทรงพระราชศรัทธาจะปฏิสังขรณ์สร้างให้บริบูรณ์งามขึ้นกว่าเก่า..."[๔]

สำหรับการปฏิสังขรณ์วัดโพธารามในครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระอุโบสถขึ้นใหม่ และโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระประธานในวัดศาลาสี่หน้า มาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถที่สร้างขึ้นใหม่นี้ด้วย แล้วถวายพระนามว่า **"พระพุทธเทวปฏิมากร"** ดังความในสำเนาจารึกว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ว่า

"...ศุภมัศดุ พระพุทธศักราชล่วงแล้วสองพันสามร้อยสามสิบเบ็ดพระวษา ณะวันจันทร์เดือนสิบเบ็ดแรมแปดค่ำ ปีระกานักษัตเอกศก สมเดจ์พระบรมธรรมมฤกมะหาราชาธิราชพระเจ้ารามาธิบดี บรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ผ่านพิภพไอสวรรยาธิปัตถวัลราชกรุงเทพทวาราวะดีศรีอยุทธยามหาดิหลกภพนพรัตนราชธานีบุรียรมย์ อุดมพระราชมะหาสถาน เสดจ์ทอดพระเนตรเหนวัดโพธารามเก่าชำรุดปรักหักพังเปนอันมาก ทรงพระราชศรัทธา จะปัติสังขะรณะส้างให้บริบูรรณงามขึ้นกว่าเก่า ซึ่งที่เปนลุ่มดอนห้วยคลองสระบ่อร่องคูอยู่นั้น

---

[๔] จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑ จ.ศ. ๑๑๕๑, **รายงานเรื่องปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม จ.ศ. ๑๑๕๑ (พ.ศ. ๒๓๓๒), เลขที่ ๒.** สมุดไทยดำ.

ทรงพระกรุณาให้เอาคนสองหมื่นเศศคนดินมาถมเตมแล้ว รุ่งขึ้นปีหนึ่งสองปีกลับยุบลุ่มไป จึ่งให้ซื้อมูลดินถมสิ้นพระราชทรัพย์สองร้อยห้าชั่งสิบห้าตำลึงบาทสามสลึง จึ่งให้ปราบที่พูนมูลดินเสมอดีแล้ว ครั้น ณะ วันพฤหัศบดีเดือนสิบสองแรมสิบเบ็ดค่ำ ปีฉลูนักษัตเบญจศก ให้จับการปัติสังขะระณะส้างพระอุโบสถ มีกำแพงแก้วกระเบื้องปรุะล้อมรอบพื้นในกำแพงแก้ว......พระพุทธรูปพระประธานวัดศาลาสี่หน้า น่าตักห้าศอกคืบสี่นิ้ว เชิญมาบุณะปติสังขรณเสรจ์แล้ว ประดิษถานเปนพระประธานในพระอุโบสถ บันจุพระบรมธาตุ์ถวายพระนามว่าพระพุทธเทวะปติมากร แลผนังอุโบสถเขียนเรื่องทศชาติ์ ทระมานท้าวมหาชมพู แลเทพชุมนุม”

ครั้น ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๑๑ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จุลศักราช ๑๑๕๕ ให้จับการปฏิสังขรณ์สร้างพระอุโบสถ ใช้เวลาสถาปนาพระอาราม ๗ ปี ๕ เดือน ๒๘ วันจึงสำเร็จ[๕] ครั้น ณ วันศุกร์ เดือน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จุลศักราช ๑๑๖๓ (พ.ศ. ๒๓๔๔) จึงโปรดให้มีการตั้งฉลอง

*“...เวลาบ่ายแล้วสี่โมงห้าบาต สมเดจ์พระบรมนารถบรมบพิตร์พระพุทธิเจ้าอยู่หัวเสดจ์พระราชดำเนิน พร้อมด้วยสมเดจ์พระอนุชาธิราช พระราชวงษานุวงษ เสนาพฤฒาจารย์ราชปโรหิตาจารย์มายังพระอุโบสถ ทรงสมาทานพระอุโบสถศีลแล้ว หลั่งน้ำอุทิโสทกลงเหนือพระหัตถ์พระพุทธปติมากร ถวายพระอารามตามพระบาฬีแก่พระสงฆ์ มีองค์พระพุทธปติมากรเปนประธาน มีนามปรากฏ ชื่อ**วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาศ**[๖] มอบถวายพระวัณะรัตน พิพัฒญาณอดุลสุนธรนายก ปิฎกะธรามหาคะนิศร บวรทักขิณาคณะสังฆาราม คามวาสี สถิตในวัดพระเชตุพน...”[๗]*

---

[๕] โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ได้จาก “จารึกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพน ครั้งรัชกาลที่ ๑” ใน **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๔), หน้า ๕๑ - ๕๔.

[๖] พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาและพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ แก้เป็น วัดพระเชตุพนวิมลวังคลาราม ซึ่งเป็นชื่อที่พระราชทานแก้ไขในรัชกาลที่ ๔.

[๗] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๕๓.

ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาศเว้นว่างจากการบูรณปฏิสังขรณ์กว่า ๓๐ ปี พระอารามเริ่มชำรุดทรุดโทรม เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินทอดผ้าพระกฐิน ทอดพระเนตรเห็นวัดพระเชตุพนชำรุดทรุดโทรม จึงโปรดให้บูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ทั้งพระอาราม เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๔ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ได้บันทึกไว้รายละเอียดเกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ในรัชกาลที่ ๓ ไว้ว่า

"...การในพระนครที่ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนนั้น ก็ทำเพิ่มเติมขึ้นอีกเป็นอันมาก ทั้งบริเวณพระอุโบสถนั้นก็ทำใหม่ให้ใหญ่สูงขึ้น แล้วได้ทำพระพิหารพระพุทธไสยาสน์หลัง ๑ ทรงสร้างพระพุทธไสยาสน์ขึ้นพระองค์ ๑ ยาว ๙๐ ศอก พระเจดีย์สูง ๑ เส้น ๒ ศอก ๒ พระองค์ พระเจดีย์รายรอบพระระเบียงชั้นนอกอีกชั้น ๑ ก่อภูเขาทำศาลารายเพิ่มเติมให้ดีขึ้นไปทุกสิ่ง การสิ่งใดนอกจากจดหมายไว้ในแผ่นศิลา เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้จารึกไว้แล้ว ก็เป็นส่วนของในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น จะพรรณนาก็ยืดยาวนัก ฝ่ายข้างกุฎิสงฆ์ก็ทำเป็นตึกขึ้นทั้งสิ้น..."[๘]

นอกจากสิ่งปลูกสร้างทางสถาปัตยกรรมแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมวิชาความรู้ต่างๆ ที่มีอยู่ในเวลานั้น ทั้งในด้านขนบธรรมเนียมประเพณีการปกครอง การแพทย์ อักษรศาสตร์ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้จารึกความรู้ต่างๆ เหล่านั้นไว้ตามสิ่งปลูกสร้างภายในวัดพระเชตุพน เช่น ศาลาราย ระเบียงคด พระวิหาร พระอุโบสถ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้วัดพระเชตุพน จึงได้รับการยกย่องให้เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย

อย่างไรก็ตาม นอกจากวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จะเป็นที่รวบรวมสรรพวิทยาการต่างๆ ของสังคมไทยในสมัยนั้นแล้ว วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

---

[๘] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๑๔๓.

ยังเป็นวัดที่มีการสืบทอดความรู้เกี่ยวกับโหราศาสตร์ของสังคมไทยในสมัยรัชกาลที่ ๑-๔ อีกด้วย

ดังปรากฏหลักฐานว่า สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน อธิบดีสงฆ์รูปแรกของวัดพระเชตุพน ในสมัยรัชกาลที่ ๑ เป็นพระเถระที่ทรงความรู้ด้านโหราศาสตร์ จนเป็นที่ทรงนับถือของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งทรงเป็นศิษย์ของสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ก็ทรงเชี่ยวชาญในด้านโหราศาสตร์ ดังปรากฏหลักฐานว่า ทรงแปลและทรงพระนิพนธ์ **"จักรทีปนี"** ซึ่งเป็นตำราโหราศาสตร์ไว้ด้วย ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปนี้

สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนกับโหราศาสตร์

สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน เป็นพระเถระสำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๑ เนื่องจากเป็นที่นับถือในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ยังเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในศาสตร์ต่างๆ หลายแขนง เช่น ภาษาบาลี โหราศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี

ดังนั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงทรงได้รับวิชาการต่างๆ เหล่านี้ถ่ายทอดมา สอดคล้องกับที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่าพระองค์ได้ทรงสืบทอดความรู้มาจากสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ดังความในเรื่องจักรทีปนีว่า

สืบวงศ์พงศ์เผ่าเจ้า จอมอาริย์
วันรัตน์จัดเจนชาญ เชี่ยวรู้
ธำรงวิหารสถาน โพธิผลัด นามนา
เสนอชื่อเชตุพนผู้ ศิษย์รั้งแรงสนอง ฯ[๙]

---

[๙] **พระคัมภีร์จักรทีปนีฎีกาโหราศาสตร์** เลขที่ ๑๖๘ ประวัติหอฯ ซื้อจากนายแวว เมื่อวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๔๖๐.

สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ไม่ทราบนามเดิม แต่บางแห่งว่า แก้ว หรือ ฉิม[๑๐] เกิดในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อ ณ วันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีขาล จุลศักราช ๑๐๙๖ พ.ศ. ๒๒๗๗ ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระพนรัตน์ได้เป็นพระราชาคณะที่พระธรรมเจดีย์ ครองวัดนาค เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีตีได้เมืองสวางคบุรี (เมืองฝาง ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดอุตรดิตถ์) แล้ว โปรดให้อาราธนาพระธรรมเจดีย์ วัดนาค ขึ้นไปจัดการสังฆมณฑลฝ่ายเหนือ แต่ในพระราชพงศาวดารแต่ละฉบับมีการระบุชื่อเมืองที่พระธรรมเจดีย์ขึ้นไปชำระพระสงฆ์แตกต่างกัน กล่าวคือ

ในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กล่าวว่า พระธรรมเจดีย์ไปชำระพระสงฆ์ที่เมืองทุ่งยั้ง *"...แล้วพระราชทานราชาคณะไว้ให้อยู่สั่งสอนพระสงฆ์ฝ่ายเหนือ...พระธรรมเจดีย์อยู่ทุ่งยั้ง..."*[๑๑]

ส่วนพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ ฉบับพิมพ์ และพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ระบุว่า พระธรรมเจดีย์ ไปชำระพระสงฆ์อยู่ที่เมืองพิษณุโลก *"...ให้พระธรรมเจดีย์ ไปอยู่เมืองพระพิษณุโลก..."*[๑๒]

ส่วนเรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ กล่าวว่า พระธรรมเจดีย์ชำระพระสงฆ์อยู่ที่เมืองพิษณุโลก *"...อยู่ที่เมืองพิษณุโลก แล้วจึงโปรดให้เลื่อนเป็นพระพิมลธรรม ครองวัดโพธาราม..."*[๑๓]

---

[๑๐] นายธนิต อยู่โพธิ์ อ้างถึง ในประกาศเรื่องบำเพ็ญพระราชกุศลเทศน์มหาชาติ ในรัชกาลที่ ๑ โปรดดู ธนิต อยู่โพธิ์, **ตำนานเทศน์มหาชาติ,** (กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๔), หน้า ๒๓. อย่างไรก็ตามใน **ประกาศเรื่องบำเพ็ญพระราชกุศลเทศน์มหาชาติ ในรัชกาลที่ ๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาดิศรมหิป โปรดให้พิมพ์เป็นมิตรพลีขึ้นปีใหม่เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๔๗๔,** (พระนคร : โสภณพิพรรฒนากร, ๒๔๗๓. ไม่มีระบุนามเดิมของสมเด็จพระพนรัตน์แต่อย่างใด. ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒย์ เกษมศรี ที่กรุณาเอกสารสำคัญชิ้นนี้สำหรับการศึกษา

[๑๑] กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๕ และ ๖๖,** (กรุงเทพฯ คุรุสภา, ๒๕๒๗), หน้า ๓๑.

[๑๒] **พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ ๔ (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหมอบลัดเล,** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โฆษิต, ๒๕๕๑), หน้า ๕๕.

[๑๓] พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑,** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๕๓.

อย่างไรก็ตามแม้หลักฐานที่กล่าวถึงชื่อเมืองที่สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน เมื่อยังเป็นพระธรรมเจดีย์ ครองวัดนาค จะมีความแตกต่างกันว่าเป็นเมืองใด ระหว่างเมืองพระพิษณุโลก หรือเมืองทุ่งยั้ง แต่สิ่งหนึ่งที่หลักฐานเหล่านี้กล่าวไว้สอดคล้องกัน คือ สมเด็จพระพนรัตน์ เป็นหนึ่งในพระสงฆ์ที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี นิมนต์ขึ้นไปชำระพระพุทธศาสนา ณ หัวเมืองเหนือ จากนั้นจึงได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระพิมลธรรม ครองวัดโพธาราม

ในปลายรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเชื่อว่าพระองค์บรรลุเป็นพระโสดาบัน จึงทรงตรัสถามสมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะทั้งปวงว่า พระภิกษุสงฆ์ที่ยังไม่ได้บรรลุธรรมควรไหว้ฆราวาสที่บรรลุโสดาบันหรือไม่ พระสังฆราช (ชื่น) วัดหงส์ และพระรัตนมุนีถวายพระพรว่าสมควร แต่สมเด็จพระสังฆราช (วัดบางหว้าใหญ่ ปัจจุบันคือ วัดระฆังโฆสิตาราม) พระพุฒาจารย์ (วัดบางหว้าน้อย ปัจจุบันคือ วัดอมรินทราราม) และพระพิมลธรรม วัดโพธาราม (ปัจจุบันคือ วัดพระเชตุพน) ได้ถวายพระพรพระเจ้ากรุงธนบุรีว่า

“...ถึงมาตรว่าคฤหัสถ์เป็นพระโสดาก็ดี แต่เป็นหีนเพศต่ำ อันพระสงฆ์ถึงเป็นปุถุชน ก็ตั้งอยู่ในอุดมเพศอันสูง เหตุทรงผ้ากาสาวพักตร์และพระจตุปาริสุทธิศีลอันประเสริฐ ซึ่งจะไหว้นบคฤหัสถ์อันเป็นพระโสดานั้นก็บมิควร...”[๑๔] และไม่ยอมกราบไหว้พระเจ้ากรุงธนบุรี

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงดำรัสสั่งให้นำตัว สมเด็จพระสังฆราช (วัดบางหว้าใหญ่) พระพุฒาจารย์ (วัดบางหว้าน้อย) พระพิมลธรรม วัดโพธาราม กับทั้งถานาบาเรียนอันดับไปลงทัณฑกรรม ณ วัดหงส์ และให้ตีหลังพระราชาคณะรูปละร้อยทีและให้ถอดจากที่พระราชาคณะ

ครั้นสิ้นรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงขึ้นครองราชย์ จึงได้ทรงสรรเสริญพระพิมลธรรม วัดโพธาราม ซึ่งถูกลงทัณฑ์ในปลายรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีว่า

---

[๑๔] กรมศิลปากร, **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒,** (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๕), หน้า ๒๒๕.

"...พระผู้เป็นเจ้าทั้งสามพระองค์นี้ มีสันดานสัตย์ซื่อมั่นคง ดำรงรักษาพุทธศาสนาโดยแท้ มิได้อาลัยแก่กายและชีวิต ควรเป็นที่นับถือไหว้นบสักการบูชา..."[๑๕]

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงโปรดให้พระพิมลธรรม ซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีให้ถอดจากพระราชาคณะนั้นคืนสมณศักดิ์ดังเก่า และให้กลับไปครองพระอารามวัดโพธารามตามเดิม ในครั้งนั้นโปรดให้พระสงฆ์วัดบางหว้าใหญ่ (ซึ่งเป็นวัดของสมเด็จพระสังฆราชที่ถูกถอดจากสมณศักดิ์พร้อมพระพิมลธรรม) และวัดโพธารามเข้ามาบิณฑบาตในพระราชวัง

พระพิมลธรรม วัดโพธาราม เป็นพระราชาคณะที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงเคารพนับถือในด้านความรู้เป็นอย่างมาก ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า ในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจะโปรดให้สร้างสะพานช้างข้ามคลองคูเมืองที่เหนือคลองมหานาค พระพิมลธรรมวัดโพธารามจึงถวายพระพรห้าม ดังนี้

*"...จึง**พระพิมลธรรมวัดโพธาราม** ออกไปถวายพระพรห้ามว่าซึ่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า จะให้ทำสะพานใหญ่ข้ามคลองคูพระนครฉะนี้หามีอย่างธรรมเนียมมาแต่บุราณไม่ แม้มีการสงครามมาถึงพระนคร ข้าศึกก็จะได้โอกาสข้ามเข้ามาถึงชานกำแพงโดยง่าย ประการหนึ่งแม้จะแห่กระบวนเรือรอบพระนคร ก็จะเป็นที่กีดขวางอยู่ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ก็ทรงเห็นชอบด้วยซึ่งพระพิมลธรรมถวายพระพรนั้น..."*[๑๖]

เมื่อกระทำการสังคายนาพระไตรปิฎก ในปี พ.ศ. ๒๓๓๑ พระพิมลธรรมวัดพระเชตุพน เป็นผู้อ่านประกาศเทวดา และเป็นแม่กองชำระพระไตรปิฎกในส่วนของพระอภิธรรมปิฎกด้วย ดังความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า

---

[๑๕] กรมศิลปากร, **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒,** หน้า ๒๓๕.

[๑๖] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๒๔๔.

"...ในวันเดือนกติกบูรณมีเพ็ญเดือน ๑๒ ในปีวอกสัมฤทธิศก พระพุทธศักราชล่วงแล้ว ๒๓๓๑ พระวัสสา เป็นพุธวาร ศุกรปักษ์ดฤถี เพลาบ่ายสามโมง สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ก็เสด็จพระราชดำเนินด้วยมหันตราชอิสริยบริวารยศ พร้อมด้วยเครื่องสูงและปี่กลองชนะแห่ออกจากพระราชวังไปยังพระอารามเสด็จเข้าสู่พระอุโบสถ ทรงถวายนมัสการพระรัตนตรัยด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้ว ***อาราธนาพระพิมลธรรมให้อ่านคำประกาศเทวดา*** *ในท่ามกลางสงฆสมาคม ขออานุภาพเทพยเจ้าทั้งปวงให้อุปถัมภนาการให้สำเร็จกิจมหาสังคายนา แล้วให้แบ่งพระสงฆ์ออกเป็นสี่กอง สมเด็จพระสังฆราชเป็นแม่กองชำระพระสุตตันตปิฎกกองหนึ่ง พระวันรัตนเป็นแม่กองชำระพระวินัยปิฎกกองหนึ่ง* ***พระพิมลธรรมเป็นแม่กองชำระพระอภิธรรมปิฎกกองหนึ่ง*** *พระพุฒาจารย์เป็นแม่กองชำระสัททาวิเศษกองหนึ่ง..."*[๑๗]

ต่อมาเมื่อสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระพนรัตน์ว่างลง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดให้เลื่อนสมณศักดิ์ พระพิมลธรรม วัดพระเชตุพน ขึ้นเป็นสมเด็จพระพนรัตน์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๓๗

ในปี พ.ศ. ๒๓๔๕ กรมพระราชวังหลังทรง พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวาสุกรี และพระองค์เจ้าฉัตร พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงผนวชเป็นสามเณรหางนาค ในการนี้สมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน ได้ปรากฏรายนามว่าเป็นคู่สวด นอกจากนี้เมื่อพระองค์เจ้าวาสุกรีทรงผนวชแล้ว เสด็จไปประทับ ณ วัดพระเชตุพน สมเด็จพระพนรัตน์ จึงเป็นพระอาจารย์ของพระองค์เจ้าวาสุกรี (กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส) ด้วย

---

[๑๗] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๒๗๑.

สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน กับผลงานด้านโหราศาสตร์

สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน นอกจากจะเป็นพระภิกษุกรุงศรีอยุธยาที่มีความรู้เชี่ยวชาญในด้านภาษาบาลี เป็นแม่กองในการชำระพระอภิธรรมปิฎกในการสังคายนาพระไตรปิฎก แล้ว ยังปรากฏหลักฐานว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงนับถือสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ว่าเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในด้านโหราศาสตร์

ดังปรากฏหลักฐานว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จะจัดการพระราชพิธีต่างๆ ได้โปรดให้โหรหลวงปรึกษาสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ในการคำนวณพระฤกษ์ต่างๆ ดังนี้

ในปี พ.ศ. ๒๓๔๖ ปรากฏหลักฐานว่า หลวงโลกทีปได้ปรึกษาสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ได้คำนวณพระฤกษ์สำหรับตั้งพระราชพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอ ๗ พระองค์ ดังปรากฏในหมายรับสั่ง จ.ศ. ๑๑๖๕ มีความตอนหนึ่งว่า

"...ด้วยพระยาศรีธรรมาธิราช รับสั่งใส่เกล้าฯ สั่งว่า ซึ่งสั่งไปแต่ก่อนจะต้องตั้งมงคลการโสกันต์พระเจ้าลูกเธอ หลานเธอ ๗ พระองค์ จะได้ยกตั้งสวด ณ วันเดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ ๑๐ ค่ำ ๑๑ ค่ำ รุ่งขึ้น ณ วันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ จะได้โสกันต์นั้น หลวงโลกทีปโหรมีชื่อปรึกษาสมเด็จพระพนรัต คำนวณพระฤกษ์ทูลเกล้าฯ ถวาย..."[๑๘]

ในปี พ.ศ. ๒๓๔๙ มีพระราชพิธีอุปราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าอิศรสุนทร เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ปรากฏในร่างรับสั่งพระราชพิธีอุปราชาภิเษก กล่าวถึงสมเด็จพระพนรัตน์ (ในร่างหมายรับสั่งว่า พระพนรัต) รายนามพระสงฆ์ที่ถวายพระเต้าประทุมนิมิตปัญจสุทธินที[๑๙]

---

[๑๘] **ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์,** (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๕), หน้า ๖๗.

[๑๙] **จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ. ๒๓๑๐- ๒๓๘๑) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๒๘๕.

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๕๐ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จะทรงจัดพระราชพิธีสะเดาะเคราะห์ จึงโปรดให้หลวงโลกทีปจัดการพระราชพิธี โดยให้ไปเผดียงถามสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ด้วย ดังความในพระตำรา พระราชพิธีจักรพรรดิราชพิธี ความว่า

"ณ วันอังคาร เดือน ๘ แรม ๙ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๖๙ ปีเถาะ นพศก พ.ศ. (๒๓๕๐) เพลาบ่าย ๒ โมงเศษ เสด็จออกขุนนางเฝ้า ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งหลวงโลกทีปโหรว่าไม่สบายพระราชหฤทัย ให้จัดพระตำราตั้งพระราชพิธีสะเดาะพระเคราะห์แต่ในวันพุธ เดือน ๘ แรม ๑๐ ค่ำ ไปจงถ้วนคำรบ ๓ วัน และ***การพระราชพิธีนี้ให้เผดียงสมเด็จพระพนรัตน วัดพระเชตุพนด้วย***

ข้าพระพุทธเจ้าหลวงโลกทีปรับใส่เกล้าฯ จัดพระตำราในพระคัมภีร์โหร ได้ฉบับหนึ่ง จึงเอาไปเผดียงสมเด็จพระพนรัตนๆ จึงจัดพระตำรับอีกฉบับหนึ่ง ในพระตำรับนั้นว่า ***อาตมาภาพสมเด็จพระพนรัตนขอถวายพระพรให้ทราบด้วยอาตมาภาพได้พบตำราจำได้ว่า ครั้นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชมีเหตุไม่สบายพระทัย พระราชบุตร พระราเมศวร พระมหินทร์ แจ้งเหตุแล้ว เสด็จออกไปนิมนต์ พระมหาพรมฉิน ณ เมืองสุพรรณ มากระทำการพิธีชำระเหตุนั้นหาย จึงตั้งพระตำรับสืบต่อมา ได้ชื่อว่า พระตำราจักรพรรดิราชาธิราชพิธี***

"...หลวงโลกทีปจึงเอาพระตำรับสมเด็จพระพนรัตน กับพระตำราของหลวงโลกทีปกราบทูลพระกรุณาฉลองทั้ง ๒ ฉบับ ***จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ดำรัสแก่พระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพิทักษ์มนตรีว่า ให้จัดแจงเจ้าพนักงานตั้งการพระราชพิธีตามพระตำรับของสมเด็จพระพนรัตนนั้นเถิด...***"

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๕๑ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ ทรงพระประชวร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชรับสั่งปรับทุกข์ไต่ถามทางที่จะรักษา สมเด็จพระพนรัตน์ ได้ถวายพระพรวิธีที่จะรักษาพระโรค ดังปรากฏในร่างรับสั่งว่า

"ณ วันเดือน ๖ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๗๐ ปีมะโรง สัมฤทธิศก สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพฝ่ายใน ทรงพระประชวร พระโรคนั้นประทังมาจนถึง ณ วันเดือน ๘ แรม ๒ ค่ำ พระโรคนั้นหนักไป ครั้น ณ วันเดือน ๙ ขึ้น ๑ ค่ำ เพลาโมงเช้าเศษ ล้นเกล้าล้นกระหม่อมเสด็จออก ณ พระที่นั่งบุษบกมาลามหาจักรพรรดิพิมาน ข้าทูลละอองฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อยกราบถวายบังคม เฝ้าลำดับตามตำแหน่งโดยขนาด จึงมีพระราชโองการมานพระบันทูรสุรสิงหนาท ดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งจมื่นไวยวรนารถ หัวหมื่นมหาดเล็ก ว่าสมเด็จพระพนรัตนวัดพระเชตุพนถวายพระพรให้ตั้งมหาสวัสดี พิธีจำเริญพระชันษา เวลากลางวันกลางคืน ๓ วัน..."[๒๐]

เมื่อจัดการพระราชพิธีจำเริญพระชันษาตามตำรับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนฯ แล้ว ยังโปรดเกล้าฯ ให้นำแผ่นดีบุกไปถวายในสมเด็จพระพนรัตน์ลงเลขยันต์อีกด้วย อย่างไรก็ตามหลังจากนี้แล้วไม่ปรากฏหลักฐานที่กล่าวถึงสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนอีก จนสิ้นรัชกาลที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๒

แสดงว่า สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ได้รับการยกย่องว่ามีความเชี่ยวชาญในด้านโหราศาสตร์ด้วย หลวงโลกทีปจึงได้ปรึกษาเรื่องการคำนวณพระฤกษ์โสกันต์เจ้านาย สอดคล้องกับที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่าพระองค์ได้ทรงสืบทอดความรู้มาจากสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ดังความในเรื่องจักรทีปนีว่า

สืบวงศ์พงศ์เผ่าเจ้า จอมอาริย์
วันรัตน์จัดเจนชาญ เชี่ยวรู้
ธำรงวิหารสถาน โพธิผลัด นามนา
เสนอชื่อเชตุพนผู้ ศิษย์รั้งแรงสนอง ฯ[๒๑]

---

[๒๐] **จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี** (พ.ศ. ๒๓๑๐- ๒๓๘๑) **และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,** (กรุงเทพฯ อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๒๙๓-๒๙๔.

[๒๑] **พระคัมภีร์จักรทีปนี ฎีกาโหราศาสตร์,** เลขที่ ๑๖๘ ประวัติหอฯ ซื้อจากนายแวว เมื่อวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๔๖๐

สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ในต้นรัชกาลที่ ๒

หลักฐานแรกที่ปรากฏหลักฐานกล่าวถึงสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ในสมัยรัชกาลที่ ๒ คือ หมายรับสั่งสมัยรัชกาลที่ ๒ เรื่องพระราชพิธีมหาปราบดาภิเษก และพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร รัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๑ พ.ศ. ๒๓๕๒ กล่าวถึงสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนในรายชื่อพระราชาคณะที่ถวายรดน้ำพระพุทธมนต์ ดังความว่า

"...ครั้นสรงแล้ว พระสงฆ์ (มี) สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระพนรัตน์ พระธรรมราชา พระญาณสังวร ราชาคณะ ถวายรดน้ำพระพุทธมนต์ พระเต้าทอง พระเต้านาก พระเต้าเงิน พระเต้าสัมฤทธิ์..."[๒๒]

หมายรับสั่งเรื่องพระราชพิธีมหาปราบดาภิเษก และพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร รัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๑ อีกฉบับหนึ่งว่า ในการที่พระสงฆ์ ๓๙ รูป เข้าไปเจริญพระพุทธมนต์ ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานนั้น สมเด็จพระพนรัตน์ได้นั่งปรกสวดพระมหาไชย ดังความในหมายรับสั่งว่า *"...ถึง ณ วัน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑๐ จุลศักราช ๑๑๗๑ ปีมะเส็ง เอกศก เพลาบ่าย ๒ โมง พระสงฆ์ ๓๙ รูป จะได้ตั้งสวดจำเริญพระพุทธมนต์ ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ณ พระมหาสมณเฑียร สมเด็จพระพนรัตน์นั่งปรก สวดพระมหาไชย วัดราชสิทธิ ๔ รวม ๕ รูป..."*[๒๓]

นอกจากนี้ในหมายรับสั่งเรื่องพระราชพิธีมหาอุปราชาภิเษกฯ รัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๑ ยังกล่าวว่ามีการนิมนต์สมเด็จพระพนรัตน์ นั่งปรกในพระราชพิธีมหาอุปราชาภิเษกสมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ ด้วย ดังความในหมายรับสั่งว่า *"...ครั้นถึงวันแรม ๓, ๔, ๕ ค่ำ เดือน ๑๐ จะได้ตั้งพระราชพิธีสงฆ์ พระราชพิธีพราหมณ์พร้อมกัน พระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรม อธิการ สมถะ จะได้*

---

[๒๒] **ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,** (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๘), หน้า ๑ - ๒.

[๒๓] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๑๕.

จำเริญพระพุทธมนต์ ณ พระที่นั่งพรหมพักตร์ พระพนรัตน์นั่งปรก ๑ วัดราชสิทธิ สวดมหาชัย ๔ รวม ๕..."[๒๔]

หลักฐานสุดท้ายในสมัยรัชกาลที่ ๒ ที่มีการกล่าวถึงสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน คือ จดหมายเหตุเรื่อง **"พระสุบินนิมิตและคำถวายพยากรณ์"** เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระสุบิน เมื่อวันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๗๔ ตรงกับวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๕๕

สมเด็จพระพนรัตน์ และพระราชาคณะอื่นๆ จึงถวายคำพยากรณ์ ซึ่งมีความตอนหนึ่งว่า "*...อาตมาภาพสมเด็จพระพนรัตน์ พระธรรมเจดีย์ พระญาณสิทธิ์ พระราชมุนี พระธรรมคุต พระพุทธบาล พระปลัด พระวินัยธรรม ประชุมพร้อมกันถวายพยากรณ์ทำนายพระสุบินนิมิต..."*[๒๕]

หลังจากนี้ไม่พบหลักฐานการกล่าวถึงสมเด็จพระพนรัตน์ จนถึง พ.ศ. ๒๓๕๖ จึงพบว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระพนรัตน์ (มี) วัดราชบุรณะ แต่งหนังสือโอวาทานุสาสนี แสดงว่าในช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๓๕๕ - ๒๓๕๖ สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนได้มรณภาพ แล้วสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน น่าจะมรณภาพเมื่อใด

การกำหนดช่วงเวลาที่สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน มรณภาพนั้น ส่วนใหญ่เป็นการสันนิษฐานจากหลักฐานที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ไว้ในพระประวัติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในหนังสือเรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ว่า

"...ถึงรัชกาลที่ ๒ ทรงผนวชเป็นพระภิกษุเมื่อราวปีมะแม พ.ศ. ๒๓๕๔ เข้าใจว่าสมเด็จพระสังฆราช (สุก) เป็นพระอุปัชฌาย์ สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน เป็นพระกรรมวาจาจารย์ เล่ากันมาว่า ทรงผนวชได้สัก ๓ พรรษา สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ถึงมรณภาพในพรรษา ครั้นออกพรรษา

---

[๒๔] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๒๔.

[๒๕] **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ เล่ม ๓ จุลศักราช ๑๑๗๑ - ๑๑๗๔,** (กรุงเทพฯ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๘), หน้า ๑๒๖.

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยเสด็จไปพระราชทานพระกฐิน จึงทรงตั้งให้เป็นพระราชคณะให้ครองพระกฐิน และโปรดให้ครองวัดพระเชตุพนในวันนั้น...”

ด้วยเหตุนั้นจึงมีผู้สันนิษฐานว่า สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน มรณภาพในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๕๕ - ๒๓๕๗ อย่างไรก็ตามหากพิจารณาถึงเวลาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงผนวช ซึ่งหากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๓ (ประสูติ พ.ศ. ๒๓๓๓) ก็จะทรงผนวชเป็นพรรษาที่ ๓ ใน พ.ศ. ๒๓๕๕ และสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ก็อาจมรณภาพในปีนั้น

แต่หากทรงผนวชใน พ.ศ. ๒๓๕๔ เนื่องจากทรงประสูติปลายปี อาจผนวชใน พ.ศ. ๒๓๕๔ ได้เช่น กัน ก็แสดงว่าจะทรงผนวชเป็นพรรษาที่ ๓ ใน พ.ศ. ๒๓๕๖ ก็แสดงว่า สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน มรณภาพในพรรษาของ พ.ศ. ๒๓๕๖

อย่างไรก็ตามหลักฐานร่วมสมัยคือ หนังสือโอวาทานุสาสนี ซึ่งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเผดียงให้สมเด็จพระสังฆราช (มี) และสมเด็จพระพนรัตน์ (อาจ) วัดสระเกศ แต่งนั้น[๒๖] มีข้อความระบุถึงวันเวลาที่แต่งไว้อย่างชัดเจน ดังข้อความที่ผู้เขียนปริวรรตจากใบลานของวัดสมุหนิมิต ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานีว่า

---

[๒๖] ความจริงผู้แต่งหนังสือโอวาทานุสาสนี น่าจะได้แก่ สมเด็จพระพนรัตน์ (มี) ซึ่งภายหลังได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช (มี) เพียงองค์เดียว ส่วนที่กล่าวถึงสมเด็จพระพนรัตน์ (อาจ) อาจเป็นด้วยสับสนในเรื่องเวลา เนื่องจากสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพระบุว่าเรื่องนี้แต่งขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๙ ซึ่งในเวลานั้น ผู้ที่เป็นสมเด็จพระพนรัตน์ คือ สมเด็จพระพนรัตน์ (อาจ) (เนื่องจากสมเด็จพระพนรัตน์ (มี) เลื่อนเป็นสมเด็จพระสังฆราช ตั้งแต่วันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๕๙ แล้ว) ดังความในฉบับพิมพ์ว่า *“สิริศุภมัสดุ พระพุทธศักราชล่วงแล้วได้ ๒๓๕๙ พระวัสสา เศษสังขยาล่วงได้ ๙ เดือน กับ ๗ วัน ปัจจุบัน วัน ๑ เดือน ๓ แรม ๘ ค่ำ ปีชวดอัฏฐศก อาตตมะภาพสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระวันรัตน์ รับอาราธนาพระองค์สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระบรมธรรมิกราชาธิราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐทรงพระปรารภเพื่อจะทำนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนา...”* โปรดดู **โอวาทานุสาสนี,** (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๗), หน้า ๑. แต่ในใบลานที่ผู้เขียนค้นพบระบุปีที่แต่งไว้อย่างชัดเจน ว่าเป็น พ.ศ. ๒๓๕๖ รวมทั้งวันเวลาเมื่อตรวจสอบแล้วพบว่าถูกต้อง ดังนั้นหนังสือโอวาทานุสาสนีจึงควรแต่งขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๖. โปรดดู เทียบพระมติของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒,** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๖.

"...ศิริศุภมัศดุ พระพุทธศักราชล่วงแล้ว ๒๓๕๖ พระวัสสา เศษสังขยาล่วงได้สองเดือนกับ ๖ วัน ปัจจุบัน วันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ ปีระกาเบญจศก สมเด็จพระวันรัต รับอาราธนา พระองค์สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงพระปรารภเพื่อจะทำนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนาให้วัฒนาการรุ่งเรืองไปในเบื้องหน้า ให้เป็นหิตานุประโยชน์แก่พุทธบุตรทั้งปวง จึงอาราธนาให้ประทานโอวาทไว้เป็นทางวัตรปฏิบัติศึกษาเล่าเรียน...

โอวาทานุสาสนีให้ไว้ ณ วันจันทร์ เดือนแปด แรมเจ็ดค่ำ จุลศักราชพันร้อยเจ็ดสิบห้า ปีระกาเบญจศกฯ โอวาทานุสาสนํ วนรตเถรมหาสามิ เนรจิตํ ฯ..."

จากข้อมูลในหนังสือโอวาทานุสาสนีดังกล่าว เป็นหลักฐานได้อย่างดีว่า สมเด็จพระพนรัตน์ (หรือ สมเด็จพระวันรัตน์) ที่กล่าวถึงหมายถึง สมเด็จพระพนรัตน์ (มี) ซึ่งต่อมาได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช (มี) นอกจากนี้การที่หนังสือเรื่องนี้ระบุวันเวลาในการแต่งไว้อย่างชัดเจนว่า แต่งเมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ พ.ศ. ๒๓๕๖ ตรงกับวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๕๖

หากพิจาณาจากช่วงเวลาที่กล่าวมา คือ แรม ๗ ค่ำ เดือน ๘ นั้นตรงกับช่วงเวลาเข้าพรรษาแล้ว แสดงว่า ในพรรษาของ พ.ศ. ๒๓๕๖ สมเด็จพระพนรัตน์ (มี) วัดราชบุรณะได้เป็นสมเด็จพระพนรัตน์แล้ว นอกจากนี้ยังมีธรรมเนียมทางราชการว่าหากไม่พระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระราชาคณะรูปที่มรณภาพไปก่อนจะไม่สถาปนาสมเด็จพระราชาคณะองค์ใหม่ในสมณศักดิ์เดียวกัน

นอกจากนี้หลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ยังระบุว่า ใน พ.ศ. ๒๓๕๖ มีพระลังกาเข้ามาที่กรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดให้สมเด็จพระวันรัต วัดราชบุรณ (คือ สมเด็จพระพนรัตน์ (มี) วัดราชบุรณะ จัดพระสงฆ์ไทยออกไปสืบข่าวพระศาสนาในลังกา ดังความตอนหนึ่งว่า

"ครั้นมาถึงปีรกาเบญจศกศักราช ๑๑๗๕ เปนปีที่ ๕ พระสงฆ์ลังกาก็เข้ามาอีกรูปหนึ่ง ชื่อพระสาศนวงษ...จึ่งรับสั่งถามสมเดจพระวันรัต วัดราชบุรณว่า

พระลังกาเธอมีอุสาหเข้ามาฟังข่าวพระสาศนาแลแจ้งว่าอังกฤษได้เกาะลังกาแล้ว ควรที่เราจะแต่งพระสงฆไปสืบข่าวสาศนาที่เกาะลังกาบ้าง...”[๒๗]

จากหลักฐานที่กล่าวมา จึงน่าจะเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระพนรัตน์ (มี) ได้รับสถาปนาให้เป็นสมเด็จพระพนรัตน์ ใน พ.ศ. ๒๓๕๖ แล้ว ดังนั้น สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน จึงน่าจะมรณภาพในพรรษาของ พ.ศ. ๒๓๕๕ เมื่อมีอายุได้ ๗๘ ปี สอดคล้องกับที่กล่าวกันมาว่า เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงผนวชเป็นพรรษที่ ๓ สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ได้มรณภาพในระหว่างพรรษานั่นเอง

ดังนั้นหากเป็นตามที่สันนิษฐานแสดงว่า นอกจากสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน จะมรณภาพในพรรษา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๕ แล้ว ยังเป็นหลักฐานยืนยันว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสน่าจะทรงผนวชเป็นพระภิกษุเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๓ และได้ทรงครองวัดพระเชตุพนสืบต่อจากสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ในวันพระราชทานผ้าพระกฐินของวัดพระเชตุพนเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๕

ซึ่งหากพิจารณาตามธรรมเนียมของการพระราชทานพระกฐินที่วัดพระเชตุพน ซึ่งกำหนดวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๑ เป็นเกณฑ์ วันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๑ พ.ศ. ๒๓๕๕ จะตรงกับวันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๕๕ หรือหากคำนวณกว้างๆ ก็จะอยู่ในช่วงเดือนตุลาคม ถึง พฤศจิกายน ๒๕๕๕

ต่อมาได้มีการนำอัฐิของสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน บรรจุไว้ในพระปรางค์ ภายในบริเวณตำหนักกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งเป็นที่ประทับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ดังปรากฏความในโคลงดั้นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสว่า

---

[๒๗] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน,** (กรุงเทพฯ อมรินทร์, ๒๕๔๘), หน้า ๕๒ - ๕๓.

ถูโปยมุตฺตโม เสฏฺโฐ นราธิเปน ฐาปิโต
วนรตนเถรสฺส วามสฺส สํฆราชิโน
ธาตุโย นิธหิตฺวาน เชตวนวิหารเก
น กมฺปตุ ภเยเหว ยาว ติฏฺฐติ สาสนํ
อิมินา ปุญฺญเตเชน สทา ปาเลนฺตุ เทวตา ฯ

๏ สถูปเสถียรธาตุไท้ ธิบดี สงฆ์แฮ
วันรัตน์เจ้าจอมชี ชื่ออ้าง
ปรากฎเกียรติมุนี เสนอโลกย ไว้เอย
องค์อดิศวรสร้าง สืบหล้าแหล่งเฉลิม ฯ

๏ จวบจุลศักราชถ้วน พันพรรษ ษาเฮย
ฉันพฤติสตาธฤกสัต เสษไส้
กรรติกมาศอัศสังวัจฉร กาฬปักษ ปางพ่อ
พุฒสี่ดฤษถีได้ ธาตุตั้งสถูปสถาน ฯ[๒๘]

---

๒๘ **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน,** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๔), หน้า ๓๗๗.

ผลงานนิพนธ์ของสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน

สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน เป็นพระราชาคณะรูปสำคัญ ที่มีความรู้เป็นปราชญ์สำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๑ ผลงานของสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ที่ได้เรียบเรียงไว้มีหลายเรื่อง ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย ผลงานของสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ที่สำคัญได้แก่

๑. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธ เป็นพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาความย่อภาษาบาลีซึ่งได้ฉบับมาแต่กรุงกัมพูชา ต้นฉบับมีอยู่ในวัดพระแก้ว กรุงพนมเปญ[๒๙] พระพิมลธรรม ซึ่งภายหลังเป็นที่สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนฯ เป็นผู้แต่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จากการเปรียบเทียบกับ **"พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธ"** กับ **"สังคีติยวงศ์ ปริจเฉทที่ ๗"** พบว่า **"พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธ"** มีเนื้อความส่วนใหญ่ตรงกัน **"พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธ"** จึงน่าจะเป็นส่วนหนึ่งของหนังสือ **"สังคีติยวงศ์"**[๓๐]

๒. สังคีติยวงศ์ ตำนานการสังคายนาพระไตรปิฎก ภาษาบาลี สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน แต่งขึ้นเมื่อยังเป็นพระพิมลธรรม เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๓๒ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ดังคำแปลข้อความในท้ายเรื่องกล่าวว่า *"...ตำราพระคันถะนี้ อาตมภาพได้แต่งในปีนี้ แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๒๓๓๒ ปี อนึ่งหนังสือสังคีติยวงศ์นั้น พระพิมลธรรมภิกษุได้แต่งขึ้นในเดือน ๕ ข้างขึ้น ปีระกาแล..."*[๓๑] ต้นฉบับใบลานมีจำนวน ๗ ผูก เนื้อความแบ่งออกเป็น ๙ ปริจเฉท

---

[๒๙] สมเด็จพระพนรัตน (แก้ว), **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ภาษามคธ แล คำแปล กับจุลยุทธการวงศ์ ผูก ๒ เรื่องพงศาวดารไทย,** (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๕๐), หน้า ๓.

[๓๐] อุบลศรี อรรถพันธุ์, "การชำระพระราชพงศาวดารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก," วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๒๔, หน้า ๑๐๑ - ๑๐๒.

[๓๑] กรมศิลปากร, **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๓,** (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๓๓๕.

๓. จุลยุทธการวงศ์ จุลยุทธการวงศ์เป็นพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับภาษาบาลี ซึ่งสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน (บางครั้งเรียกว่า สมเด็จพระวันรัตน์) เรียบเรียงขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สันนิษฐานว่า จุลยุทธการวงศ์ ฉบับภาษาบาลี น่าจะเป็นต้นแบบให้แก่จุลยุทธการวงศ์ความเรียงและเทศนาจุลยุทธการวงศ์[๓๒] ปัจจุบันมีแต่ใบลานผูก ๒ ผูกเดียว[๓๓]

๔. มหายุทธกาลวงศ์ พงศาวดารมอญเรื่องราชาธิราช ภาษาบาลี เป็นหนังสือ ๑๐ ผูกจบ มีคาถาข้างท้ายบอกไว้ว่าสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส แต่ยังทรงผนวชเป็นสามเณร ได้ทรงอาราธนาให้แต่ง[๓๔]

๕. พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนฯ สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน เป็นผู้ชำระพระราชพงศาวดารฉบับนี้ สันนิษฐานว่าน่าจะชำระขึ้นโดยอาศัยพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เป็นหลักในการตรวจสอบชำระและเรียบเรียงเนื้อความเพิ่มเติมลงมาจนสิ้นสุดในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเมื่อปี จ.ศ. ๑๑๕๔ (พ.ศ. ๒๓๓๕) ดังปรากฏหลักฐานในบานแพนกของพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับนี้ว่า

*"๑ ศุภมัศดุ จุลศักราช ๑๑๕๗ ปีเถาะสัพศก พระบาทสมเดจ์บรมธรรมฤกมหาราชาธิราชรามาธิบดี บรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้เสดจ์ดำรงค์พิภพมไหศวรรยาธิปัติ์ถวัลราช ณะ กรุงเทพมหานครบวรรัตนโกษินท์มหินทรอยุทธยาเถลิงพระธินั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงชำระเรื่องพระราชพงษาวดาล แล้ว**สมเดจ์พระวันรัตน์วัดพระเชตุพนผู้เปนพระอุปัชฌาจาริย์** กับพระจ้าวลูกเธอทรงพระนามสมเดจ์พระปรมานุชิตชิโนรสศรีสุคตขัติยวงษ์ผู้เปนศิษได้ชำระ สอบเรื่อง*

---

[๓๒] นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา,** หน้า ๑๙.

[๓๓] สมเด็จพระพนรัตน (แก้ว), **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ภาษามคธ แล คำแปล กับจุลยุทธการวงศ์ ผูก ๒ เรื่องพงศาวดารไทย,** หน้า ๙๑.

[๓๔] **เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.**

ต้น ปลาย แลเรียบเรียงสืบต่อลงมา ครั้งหลังจนถึงแผ่นดินกรุงเทพมหานคร ซึ่งตั้งใหม่นี้ฯะ"[๓๕]

๖. คำประกาศสังคายนาพระไตรปิฎก ในคราวสังคายนาพระไตรปิฎกสมัยรัชกาลที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑[๓๖]

๗. ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์นครกัณฑ์ สันนิษฐานว่าเป็นสำนวนที่กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์แก้ไข

พระประวัติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระนามเดิม พระองค์เจ้าวาสุกรี เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาจุ้ย พระสนมโท ซึ่งเป็นบุตรีพระราชาเศรษฐีญวน (พระราชาเศรษฐีเป็นราชทินนามเจ้าเมืองพุทไธมาศ)[๓๗] ซึ่งต่อมาได้เป็นที่ท้าวทรงกันดาล ในรัชกาลที่ ๒ - ๓

ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในเรื่องปฐมวงศ์ว่า *"...ที่ ๑๙ พระองค์เจ้าวาสุกรี เจ้าจอมมารดาเป็นพระสนมโทบุตรพระราชาเศรษฐี ทรงผนวชมาแต่เป็นสามเณร..."*[๓๘]

พระองค์เจ้าวาสุกรี ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๕ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๕๒ ตรงกับวันที่ ๑๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๓๓๓ เป็นปีที่ ๘ ในรัชกาลที่ ๑

---

[๓๕] หมู่พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ เลขที่ ๑ ตู้ ๑๐๘ มัดที่ ๑ ประวัติ ได้จากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ๗/๔/๒๔๘๒.

[๓๖] โปรดดู กรมศิลปากร, **ประกาศการพระราชพิธี เล่ม ๒,** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐ Ð ๑๙.

[๓๗] ต่อมาได้เป็นพระยาภักดีนุชิต นามเดิม องว่างถ่าย หรือ องเถิ่ง โปรดดู ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, **พระประวัติพระนิพนธ์สมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส,** (นครหลวงฯ บรรณาคาร, ๒๕๑๕), หน้า ๔.

[๓๘] สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), **อภินิหารบรรพบุรุษและปฐมวงศ์,** (กรุงเทพฯ มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๓.

ต่อมาเมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเจริญพระชันษาได้ ๑๒ พรรษา (ในปฐมวงศ์กล่าวว่าทรงผนวชเป็นสามเณรเมื่อพระชนม์ได้ ๑๔ พรรษา)[๓๙] ได้ทรงผนวชเป็นสามเณรพร้อมกับพระองค์เจ้าฉัตร[๔๐] ในคราวที่สมเด็จกรมพระราชวังบวรสถานภิมุข[๔๑] ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๕

ดังปรากฏความใน **"หมายรับสั่งเรื่องเตรียมงานทรงผนวช พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าวาสุกรี พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าฉัตร พระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าโคราช จ.ศ. ๑๑๖๔ พ.ศ. ๒๓๔๕"** ว่า

"ด้วยเจ้าพญาศรีธรรมาธิราช[๔๒] รับสั่งใส่เกล้าฯ สั่งว่า ณ เดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีจอจัตวาศก (จ.ศ. ๑๑๖๔) เพลาเช้า พระฤกษ์จะได้ทรงผนวชพระเจ้าหลานเธอกรมพระราชวังหลัง[๔๓] พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าวาสุกรี[๔๔] พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าฉัตร[๔๕] ทรงผนวชเปนหางนาค ณ วัดพระศรีสรรเพชญ[๔๖] ทรงผนวชแล้วจะได้ฉลองถวายเครื่องไทยทานพระสงฆ์ ๕๐ รูปนั้น

ให้พระคลังศุภรัตเอาอาสนะไปแต่งที่พระสงฆ์ให้พอ แลให้จัดผ้าสบงถวาย ๕๐ ผืน

อนึ่งให้พระคลังมหาสมบัติเอากระโถน ขันน้ำ ตั้งถวายพระสงฆ์ ๕๐ รูป และให้คิดจ่ายเงินแก่วิเสท แต่งกระจาด ๕๓ กระจาด สำรับ ๕๐ สำรับ

---

[๓๙] สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), **อภินิหารบรรพบุรุษและปฐมวงศ์,** หน้า ๑๓๓.

[๔๐] ต่อมาดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นสุรินทรรักษ์

[๔๑] พระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษ์เทเวศร์

[๔๒] เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช (บุญรอด บุณยรัตพันธุ์).

[๔๓] พระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทวศร์ (เจ้าฟ้าทองอิน) พระโอรสสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระยาเทพสุดาวดี.

[๔๔] พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าชายวาสุกรี คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส.

[๔๕] พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าฉัตร คือ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ต้นสกุล ฉัตรกุล.

[๔๖] วัดพระศรีรัตนศาสดาราม.

อนึ่งให้แปดตำรวจเอาแผงมากั้นทำลับแลให้เป็นที่ข้างหน้าข้างใน ให้ทำเหมือนอย่างทุกครั้ง ให้แล้วแต่ ณ วันเดือน ๘ ขึ้น ๙ ค่ำ อนึ่งให้ทนายเลือกหอกมายกสำรับถวายพระสงฆ์ ณ วัดพระศรีสรรเพชญ ๕๐ สำรับ

อนึ่งให้ท่านพนักงานข้างในแต่งเครื่องทองใหญ่สำรับหนึ่ง ให้มีพุ่มข้าวตอกดอกไม้ธูปเทียนให้พร้อมส่งให้สนมพลเรือนไปตั้งแต่ ณ วันเดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เพลาเช้า

อนึ่งให้สนมพลเรือนมารับเครื่องพระหัตถ์ต่อท่านพนักงานข้างในไปตั้ง ณ วัดพระศรีสรรเพชญ ฯ วันเดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เพลาเช้าและให้แต่งที่ข้างในให้พร้อม

อนึ่งให้กรมนาจ่ายข้าวสารให้วิเสทใส่กระจาด ๕๓ กระจาดๆ ละ ๕ ทะนาน เป็นข้าว ๑๓ สัด ๕ ทะนาน หุงถวายพระสงฆ์ ๒ สัด ๑๓ ทะนาน เข้ากันเป็นข้าวสาร ๑๕ สัด ๑๘ ทะนาน ให้เร่งจ่ายแต่ ณ วันเดือน ๘ ขึ้น ๙ ค่ำ

อนึ่งให้คลังพิมานอากาศ เอาฉากไปกั้นที่ในพระอุโบสถและให้เอาพรมใหญ่ไปแต่งที่ ณ พระที่นั่งจักพรรดิ์พิมาน ณ วันเดือน ๘ ขึ้น ๙ ค่ำ เพลาเช้า

อนึ่งให้วิเสทของคาวหวานจัดของใส่กระจาดให้พอ ๕๐ กระจาด แล้วให้แต่งสำรับคาวหวานถวายพระสงฆ์ ๕๐ สำรับแต่ ณ วันเดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เพลาเพล

อนึ่งให้วิเสทหมากพลูแต่งเภสัชใส่กระจาด ๕๐ ซอง อังคาสถวายพระสงฆ์ ๕๐ ซอง แล้วให้แต่งน้ำชาถวายพระสงฆ์ ๕๐ รูป ส่งให้มหาดเล็กยกถวาย

อนึ่งให้มหาดเล็กยกน้ำชาถวายพระสงฆ์ ณ วันเดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เพลาเพล ๕๐ สำรับ

อนึ่งให้ตำรวจวังยกสำรับของคาวหวานถวายพระสงฆ์ ๕๐ สำรับ อนึ่งเพลาบ่าย ณ วันเดือน ๘ ขึ้น ๙ ค่ำ จะได้เวียนเทียน ณ พระที่นั่งจักรพรรดิ์พิมาน ให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยเข้าเตรียมเวียนเทียนเพลาบ่ายโมงหนึ่งให้พร้อมกันจงทุกคน

อนึ่งให้ปี่พาทย์ แตรสังข์ กลองแขก มโหรี ฆ้องไชย เข้ามาเตรียมประโคม ณ วันเดือน ๘ ขึ้น ๙ ค่ำ รุ่งขึ้น ณ วันเดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ คอยประโคม ณ วัดพระศรีสรรเพชญ เพลาเพลให้มหาดไทย กลาโหม สัสดี หมายบอกให้ทั่วจงทุกกรม

อนึ่งให้วิเสทนอกแต่งบายศรีทองสำรับ ๑ บายศรีเงินสำรับ ๑ บายศรีแก้วสำรับ ๑ รวม ๓ สำรับ ธูปเทียน เทียนติดแว่น แว่นเวียนเทียน แป้งน้ำวัด, ขันข้างเชิง, เครื่องบายศรีให้พร้อม ให้เอามาตั้งแต่ ณ วันเดือน ๘ ขึ้น ๙ ค่ำ เพลาบ่าย

อนึ่งให้แปดตำรวจเอาแผงไปกั้นที่ข้างหน้าข้างใน ณ พระที่นั่งสุธาสวรรค์ให้ดี[๔๗] *อนึ่งให้สนมแต่งที่ข้างใน ณ พระที่นั่งสุธาสวรรค์*

อนึ่งให้คลังในเอามู่ลี่ไปแต่งที่ข้างใน ณ พระที่นั่งสุธาสวรรค์ให้พร้อม อนึ่งให้คลังราชการเอาเสื่อลวดมาปูพระที่นั่งสุธาสวรรย์ และพลับพลาปลูกไม้ให้ดี

อนึ่งให้สนมพลเรือนรับเครื่องเสวยต่อท่านข้างในถวาย คาว ๓ หวาน ๓ รวม ๖ สำรับ เพลาเช้านั้นให้สนมพลเรือนรับเครื่องเสวยต่อท่านข้างในถวายพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอ และพระเจ้าลูกเธอทั้ง ๓ พระองค์นั้น แต่วันเดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ แล้วให้เอาม่าน พรม เสื่อ แต่งที่พลับพลาเปลื้องเครื่องด้วย

อนึ่งให้ล้อมวังสานกระจาด ๕๔ ใบ ให้เข้าขอบผูกหวายปิดกระดาษให้ดี ให้เร่งเอามาส่ง ณ ทิมดาบชาววัง แต่ ณ วันเดือน ๘ ขึ้น ๙ ค่ำ เพลาเช้า ๕ โมง อย่าให้ขาดได้และให้เจ้าพนักงาน ทั้งนี้เตรียมการในพร้อมตามรับสั่ง เวรนายวิสูตรมณเฑียร

อนึ่งพระยาธรรมา[๔๘] *รับสั่งใส่เกล้าฯ สั่งว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวาสุกรี พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าฉัตร ทรงผนวช* ***พระองค์เจ้าวาสุกรีอยู่วัดพระเชตุพน พระองค์เจ้าฉัตรไปอยู่วัดระฆัง ให้ตำรวจใน สนมพลเรือนชาวที่ หมอโรง จัดขุนหมื่น พันทนาย หมอโรง ไปอยู่กำกับเจ้าทรงพระผนวช***

---

[๔๗] พระที่นั่งองค์นี้ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงเปลี่ยนชื่อเป็น พระที่นั่งสุทไธสวรรย์.

[๔๘] พระยาธรรมาธิกรณ์ (ทองดี).

พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าวาสุกรีอยู่วัดพระเชตุพน ตำรวจนอกซ้าย ๒ ขวา ๒ ตำรวจสนมซ้าย ๒ ขวา ๒ สนมพลเรือน ๑ ชาวที่ ๑ หมอ ๒ รวม ๑๒ คน *พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าฉัตรอยู่วัดระฆัง ตำรวจนอกซ้าย ๒ ขวา ๒ ตำรวจสนมซ้าย ๒ ขวา ๒ สนมพลเรือน ๑ ชาวที่ ๑ หมอ ๒ รวม ๑๒ คนนั้น ให้มหาดไทยกลาโหม หมายบอกให้ไปรักษาแต่ ณ วันเดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เวรนายชำนาญนายจำเนียร"*

นอกจากนี้ยังปรากฏในหมายรับสั่งเรื่องหมายรับสั่งเรื่อง **"หมายกำหนดการ เรื่อง แห่ทรงผนวช พระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าโคราช พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าวาสุกรี พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าฉัตร จ.ศ. ๑๑๖๔ พ.ศ. ๒๓๔๕"** ว่า

"ด้วยพระยาศรีธรรมาธิราช รับสั่งใส่เกล้าฯ สั่งว่า พระฤกษ์จะได้เชิญเสด็จพระเจ้าหลานเธอกรมพระราชวังหลัง เสด็จออกทรงผนวช ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์[๔๙] *ณ วันเดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีจอจัตวาศก เพลาเช้า พระองค์เจ้าวาสุกรี พระองค์เจ้าฉัตร จะได้ทรงผนวชเป็นหางนาค แห่แต่ในพระราชวังออกประตูวิเศษไชยศรี ตามถนนไปริมป้อมท่าช้าง เลี้ยวเข้าประตูสลัก ลงมาตามถนนไปข้ามฉนวนตามถนนทางไปหน้าบ้านพระยาพระคลัง*[๕๐] *เลี้ยวตามถนนกลางหน้าบ้านจมื่นราชามาตย์ เลี้ยวขึ้นมาตามถนนหอกลองมาหน้าพระที่นั่งสุธาสวรรค์ เข้าประตูเทวาพิทักษ์เข้ามา พระกลาโหม เกณฑ์ทหารถือธง ปืน ธนู ดาบ ๒ มือ ดาบโล่ห์ ปี่กลองชนะ แตรสังข์ และอาสา ๖ เหล่าหามพระเสลี่ยงงาใส่ผ้าไตรใส่บาตร และให้มหาดไทยเกณฑ์ขุนนางและมหาดเล็กคู่แห่เดินเท้า นุ่งสมปักลายใส่เสื้อครุยขาว ใส่พอกเกี้ยว ถือดอกบัว และให้กรมวังเกณฑ์เครื่องสูง ขุนนางเคียงพระยานุมาศ ให้สนมพลเรือนแต่งอินทร์ พรหมแห่ ให้พันจันทร์เกณฑ์ ปี่พาทย์ไทย ปี่พาทย์มอญ ปี่พาทย์จีน กลองแขก แห่ ให้กรมม้าเกณฑ์ม้า คนขี่ถือธง ๓ ชายสองม้า ให้พระสัสดีเกณฑ์ราชวัติฉัตร ธง ต้นกล้วย ต้นอ้อย ไปตั้ง ๒ ข้างถนนตามทางแห่*

---

[๔๙] วัดพระศรีรัตนศาสดาราม.

[๕๐] ในเวลานั้น คือ เจ้าพระยาพระคลัง (หน).

ให้กรมพระนครบาลชำระกวาดแผ้วถนนอย่าให้ร้านตลาดและไม้กีดขวางทางอยู่ได้ และเกณฑ์เครื่องแห่ทั้งนี้เหมือนอย่างแห่ปีมะเมียสัมฤทธิศก และให้เจ้าพนักงานผู้ต้องเกณฑ์ทั้งนี้เตรียมการให้พร้อมจงทุกพนักงานและมหาดไทย กลาโหม เกณฑ์แห่เป็นคนในนี้

คนแห่หน้า (ฝ่าย) ทหาร ธงลาย ๕๐ คู่ ธงประจำริ้ว ๕ คู่ ธงฉาน ๕ คู่ รวม ๑๒๐ ทวน ๕๐ คู่ ปืน ๕๐ คู่ ธนู ๒๕ คู่ ดาบ ๒ มือ ๕๐ คู่ ดาบโล่ห์ ๕๐ คู่ รวม ๒๐๐ กลองแขก ๒ ปี่ ๒ กลอง ๔ คนหาม ๘ รวม ๑๔ กลองชนะ จ่าปี่ ๑ จ่ากลอง ๑ กลอง ๖๐ รวม ๖๒ แตรงอน ๑๐ คู่ แตรวิลันดา ๔ คู่ สังข์ ๒ รวม ๓๐ อาสา ๖ เหล่า หามพระเฉลี่ยงกั้นพระกลด ๖ คนหาม ๔๘ รวม ๕๔ สารวัตร ๒๕ รวมทหารและสารวัตรทั้งหมด ๗๕๕ คน

(ฝ่าย) พลเรือน ม้านำ ๒ ม้า ขุนนางคู่แห่เดินเท้า ๒๐ ขุนนางเคียงเสลี่ยง ๒๔ อินทร์พรหม ๒๔ บังสูรย์ ๓ เครื่องสูง ๒ สำรับ ๓๘ กั้นพระกลด ๓ รวม ๔๔ คน ชาวเครื่องหามพระยานุมาศ ๓๐ ชาววังกำกับเครื่อง ๒ ปี่พาทย์ไทย ๖ สำรับ คนตี ๒๔ คนหาม ๒๔ รวม ๔๘ คน ปี่กลองจีนสำรับหนึ่ง ๗ กำนันเชิญพระแสงหอก ๒ พระแสงเขน ๑ พระแสงดาบ ๑ รวม ๔ คน รวมพลเรือนทั้งหมด ๓๘๕ คน สารวัตรคู่แห่ ๒๐ ปี่พาทย์ ๒ รวม ๒๒ คน รวมพลเรือน และสารวัตรทั้งหมด ๔๐๗ คน รวมทั้งหมด ๑๑๖๒ คน

คนแห่หลัง (ฝ่าย) ทหาร ธงประจำริ้ว ๔ คู่ ดาบโล่ห์ ๒๐ คู่ ธนู ๒๐ คู่ ปืน ๒๕ คู่ ทวน ๒๐ คู่ สารวัตร ๕ รวมทั้งหมด ๑๘๓ คน

(ฝ่าย) พลเรือน เครื่องสูงสำรับหนึ่ง ๑๙ คน ขุนนางเดินเท้า ๕๐ คู่ มหาดบำเรอเชิญพระแสงง้าว ๒ ทวนงาม ๒ ปี่พาทย์ไทย ๓ สำรับ ตี ๑๒ หาม ๑๒ ปี่พาทย์จีนสำรับหนึ่ง ๗ รวม ๓๑ คน สารวัตรแห่ ๕ ปี่พาทย์ ๑ รวมพลเรือนทั้งหมด ๑๒๐ คน รวมทหารพลเรือนทั้งหมด ๓๔๓ คน

ม้านำ ๒ ม้า ธงลาย ๑๐๐ ธงประจำริ้ว ๑๘ ธงฉาน ๑๐ รวม ๑๒๘ คน ทวน ๑๔๐ ปืน ๑๕๐ ธนู ๙๐ ดาบ ๒ มือ ๑๐๐ ดาบโล่ห์ ๑๔๐ รวม ๒๔๐ ขุนนางเคียงพระเสลี่ยง ๒๔ ขุนนางคู่แห่เดินเท้า ๓๐๐ บังสูรย์ ๓ เครื่องสูง ๓ สำรับ ๕๗

กั้นพระกลด ๓ คนหามพระยานุมาศ ๓๐ ชาววังกำกับเครื่อง ๒ อินทร์พรหม ๒๔ กลองแขก ๒ สำรับ ปี่ ๒ กลอง ๔ หาม ๘ กลองชนะ จ่าปี่ ๑ จ่ากลอง ๑ กลอง ๖๐ แตรงอน ๑๐๐ คู่ แตรวิลันดา ๔ คู่ สังข์ ๒ รวม ๓๒ คน อาสา ๖ เหล่า หามพระเสลี่ยงกั้นพระกลด ๖ คนหาม ๔๘ ปี่พาทย์ไทย ๙ สำรับ ตี ๓๖ หาม ๓๖ รวม ๗๒ ปี่พาทย์จีน ๒ สำรับ กำนันเชิญพระแสงหอก ๒ พระแสงเขน ๑ พระแสงดาบ ๑ มหาดบำเรอเชิญพระแสงง้าว ๒ ทวนงาม ๒ สารวัตรทหาร ๓๐ พลเรือน ๒๘ รวมคนแห่ทั้งหมด ๑๕๐๕ คน

ให้กรมวังเกณฑ์ขุนนางคู่เคียงและเครื่องสูงราชยานเป็น..คู่เคียงพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโคราช พระยาราชสุภาวดี ๑ พระยาดำเกิง ๑ พระยาชิตณรงค์ ๑ พระรองเมือง ๑ พระยาอัษฎา ๑ พระยาพิไชยสงคราม ๑ พระยารามกำแหง ๑ พระเสนานนท์ ๑ รวม ๔ คู่ ๔ คน

คู่เคียงพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวาสุกรี พระยาราชประสิทธิ์ ๑ พระยาประชาชีพ ๑ พระยานุรักษ์โยธา ๑ พระอัคเณสร ๑ พระโชฎึก ๑ พระเสนาภิมุข ๑ พระศรสำแดง ๑ พระยามหาสงคราม ๑ รวม ๔ คู่ ๘ คน

คู่เคียงพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าฉัตร พระยาราชวังเมือง ๑ พระยาพิไชยนัยฤชา ๑ พระยาศรีสารพา ๑ พระยาจ่าแสนบดี ๑ พระยาเพชร์ปาณี ๑ หลวงอภัยพิทักษ์ ๑ พระสุนทรสมบัติ ๑ หลวงศรีวัศเด็จ ๑ รวม ๔ คู่ ๘ คน รวมทั้งหมด ๒๕ คน ให้ถูกต้อง”

ด้วยเหตุนี้ในระหว่างที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่นั้น จึงทรงศึกษาในสำนักสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยมิได้ทรงลาสิกขาจนกระทั่งสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุต่อมา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงผนวชและทรงกรม

หลังจากที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผนวชเป็นสามเณรมาตลอดรัชกาลที่ ๑ ครั้นพระชนมายุครบ ๒๐ พรรษา จึงทรงผนวชเป็นพระภิกษุในรัชกาลที่ ๒ ราวปี พ.ศ. ๒๓๕๔ ดังที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ไว้ในพระประวัติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในหนังสือเรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ว่า

"...ถึงรัชกาลที่ ๒ ทรงผนวชเป็นพระภิกษุเมื่อราวปีมะแม พ.ศ. ๒๓๕๔ เข้าใจว่าสมเด็จพระสังฆราช (สุก) เป็นพระอุปัชฌาย์ สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน เป็นพระกรรมวาจาจารย์..."

เมื่อทรงผนวชนั้นทรงได้สมณฉายาที่พระอุปัชฌาย์สมมติให้ว่า **"สุวัณณรังสี"** ดังที่ปรากฏในข้อความตอนท้ายของพระปฐมสมโพธิภาษาบาลีว่า *"อิติ อิมา อฏฺฐ คาถา อิมสฺมึ ปกรณาวสาเน* ***สุวณฺณรํสินา*** *นาม อุปชฺฌายสมฺมเตน นุชิตชิโนรสสิริสุคตขตฺติยวํสาภิธาเนน ราชสมฺมเตน เชตวนวิมลมงฺคลาวาสราชมหาวิหาเร สํฆาธิปตินา เถเรน กถิตา ยาว พุทฺธสาสนนฺตรธานา จีรํ ติฏฺฐนฺเตฺวว."*

พระราชเวที (สุรพล ชิตญาโณ) แปลเป็นภาษาไทยว่า *"คาถาทั้ง ๘ เหล่านี้ อันพระเถระผู้เป็นอธิบดีสงฆ์ ในวัดพระเชตุพลวิมลมังคลาวาส ราชวรมหาวิหาร มีพระสมณฉายาอันพระอุปัชฌาย์สมมุติให้ว่า* ***"สุวัณณรังสี"*** *มีราชทินนามว่า "กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัติยวงศ์" รจนาแล้ว ในตอนท้ายปกรณ์นี้ ขอจงดำรงอยู่ตลอดกาลนาน จนกว่าพระพุทธศาสนาจะอันตรธานไป"*[๕๑]

หลังจากที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงผนวชแล้ว ได้ประทับอยู่ที่วัดพระเชตุพนต่อมา โดยได้ทรงศึกษาวิชาความรู้จากสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน และในระหว่างนี้อาจได้ทรงมีส่วนในการช่วยสมเด็จ

---

[๕๑] พระมหาสุรพล สิงคิรัตน์, **ปฐมสมโพธิ ปริจเฉทที่ ๑ - ๗: การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์,** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๒), หน้า ๓๒.

พระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ชำระพระราชพงศาวดารด้วย ดังความตอนหนึ่งในบานแพนกพระราชพงศาวดาร ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ ฉบับตัวเขียนว่า

"...๑ ศุภมัศดุ จุลศักราช ๑๑๕๗ ปีเถาะสัพศก พระบาทสมเดจ์บรมธรรมฤกมหาราชาธิราชรามาธิบดี บรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้เสดจ์ดำรงค์พิภพมไหศวรรยาธิปัติ์ถวัลราช ณะ กรุงเทพมหานครบวรรัตนโกษินท์มหินทรอยุทธยาเถลีงพระธินั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงชำระเรื่องพระราชพงษาวดาล แล้วสมเดจ์พระวันรัตน์วัดพระเชตุพนผู้เปนพระอุปัชฌาจาริย์ กับพระจ้าวลูกเธอทรงพระนามสมเดจ์พระปรมานุชิตชิโนรสศรีสุคตขัติยวงษ์ผู้เปนศิษได้ชำระ สอบเรื่องต้น ปลาย แลเรียบเรียงสืบต่อลงมา ครั้งหลังจนถึงแผ่นดินกรุงเทพมหานคร ซึ่งตั้งใหม่นี้..."

ต่อมาเมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงผนวชได้ราว ๓ พรรษา (หรือ บางแห่งว่า ๔ พรรษา) สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนได้ถึงมรณภาพในระหว่างพรรษา เมื่อออกพรรษาแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทานผ้าพระกฐินที่วัดพระเชตุพนจึงทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นพระราชาคณะ ให้ครองกฐิน และตั้งให้เป็นอธิบดีสงฆ์ครองวัดพระเชตุพนในวันนั้น ดังที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวว่า

"...เล่ากันมาว่า ทรงผนวชได้สัก ๓ พรรษา สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ถึงมรณภาพในพรรษา ครั้นออกพรรษาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยเสด็จไปพระราชทานพระกฐิน จึงทรงตั้งให้เป็นพระราชคณะให้ครองพระกฐิน และโปรดให้ครองวัดพระเชตุพนในวันนั้น..."

แต่เนื่องจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ถวายพระพรว่า ไม่ได้เตรียมท่องอุปโลกน์ไว้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีรับสั่งว่า ไม่เป็นไร เมื่อไม่ได้ท่อง ให้องค์อื่นแทนก็ได้ จึงกลายเป็นธรรมเนียมในวัดพระเชตุพนสืบต่อมาว่า พระราชาคณะผู้จะครองกฐินไม่ต้องว่าอุปโลกน์

สำหรับพัดยศเมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเป็นพระราชาคณะนั้น ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเป็นอย่างไร สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงตรัสไว้ว่า

"...มาในรัชกาลที่ ๒ สมเด็จพระมหาสมณกรมพระปรมานุชิตชิโนรส ดูเหมือนทรงรับสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะครองวัดพระเชตุพนแทนสมเด็จพระวันรัต พระอาจารย์มาก่อนแล้ว จึงทรงกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัติยวงศ์ ทรงถือพัดยศอย่างไรหาทราบไม่ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงบัญชาการคณะกลาง ในรัชกาลที่ ๔ ทรงรับมหาสมณุตมาภิเษก เป็นประธานแห่งสงฆมณฑลทั่วพระราชอาณาจักร ทรงถือพัดแฉกพื้นตาดสลับขาว..."

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงทรงสถาปนาพระองค์เจ้าพระวาสุกรี เป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรสศรีสุคตขัติยวงศ์ ดังปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงรันโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ว่า

*"...แล้วจึ่งให้พระราชทานตำแหน่งที่พระราชวงษานุวงษแลเสนาบดีให้มีอิศริยยศโดยสมควรแก่ความชอบในเวลานั้น พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าทับทิบ โปรดให้เปนกรมหมื่นอินทรพิพิธหนึ่ง พระองค์เจ้าทับเปน กรมหมื่นจิตรภักดีหนึ่ง พระองค์เจ้าคันธรส เปนกรมหมื่นศรีสุเรนท์รหนึ่ง พระองค์เจ้าสุริยา เปนกรมหมื่นสุรินทรรักษหนึ่ง พระองค์เจ้าไกรสร เปนกรมหมื่นรักษ์รณเรศหนึ่ง **พระองค์เจ้าวาศุกรีซึ่งทรงผนวชอยู่ เปนกรมหมื่นนุชิตชิโนรสศรีสุคตขัติยวงษหนึ่ง...**"*[๕๒]

อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะทรงสถาปนาให้เป็น กรมหมื่นนุชิตชิโนรสในปีใด แต่ในจดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ ได้กล่าวไว้ว่า

---

[๕๒] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ฉบับเจ้าพระทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน,** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑ - ๑๒.

"...ถึงปีชวด พ.ศ. ๒๓๕๙ ทรงตั้งกรมเจ้านายอีกครั้ง ๑ ปรากฏจดหมายเหตุอาลักษณ์แต่ว่าทรงตั้งพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าฉัตร เปนกรมหมื่นสุรินทรรักษ พระองค์ ๑ แต่เข้าใจว่าในคราวเดียวกันนี้ทรงตั้งพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวาสุกรี ซึ่งทรงผนวชอยู่ ณ วัดพระเชตุพน เปนกรมหมื่นนุชิตชิโนรสอีกพระองค์ ๑..."[๕๓]

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ไว้ในเรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉะบับมีพระรูปว่า

"...ถึงปีชวด พ.ศ. ๒๓๕๙ โปรดฯ ให้ตั้งกรมเจ้านาย ๒ พระองค์ คือ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวาสุกรี ซึ่งทรงผนวอยู่วัดพระเชตุพน เป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส พระองค์ ๑ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าฉัตร เป็นกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ พระองค์ ๑..."[๕๔]

ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ทรงรับกรมครั้งแรก เป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัติยวงศ์ ในปี พ.ศ. ๒๓๕๙

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสแม้จะทรงได้รับสถาปนาให้ทรงกรม เป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัติยวงศ์แล้ว แต่สมณะศักดิ์ยังเสมอด้วยพระราชาคณะสามัญสืบมา โดยระหว่างนี้ได้ทรงเป็นอธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพน และน่าจะได้เป็นพระอาจารย์ของพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น

ครั้นถึงปี พ.ศ. ๒๓๖๗ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จสวรรคต เวลานั้นมีผู้ทูลถามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อผนวชอยู่นั้นว่า จะทรงปรารถนาราชสมบัติหรือจะทรงผนวชต่อไป

---

[๕๓] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑,** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๕๘.

[๕๔] **เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉบับมีพระรูป,** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๘), หน้า ๓๔.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงตรัสปรึกษากับเจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ ซึ่งทูลแนะนำว่า ควรจะคิดเอาราชสมบัติตามสิทธิ์ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นชอบด้วย จึงเสด็จไปทูลปรึกษาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อยังดำรงพระอิสริยยศเป็น กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ณ วัดพระเชตุพน และสมเด็จฯ กรมพระยาเดชาดิศร ซึ่งเวลานั้นดำรงพระยศ เป็นกรมหมื่นเดชอดิศร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนับถือมาก

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และสมเด็จฯ กรมพระยาเดชาดิศรตรัสว่า ไม่ใช่เวลาควรปรารถนาราชสมบัติ อย่าห่วงราชสมบัติดีกว่า

ด้วยเหตุนี้ เมื่อมีผู้ทูลถามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องราชสมบัติ จึงทรงตอบว่า มีพระประสงค์จะทรงผนวชอยู่ในสมณเพศต่อไป มิได้ปรารถนาราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบต่อมา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในสมัยรัชกาลที่ ๓

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ดำรงพระอิสริยยศเป็น กรมหมื่นนุชิตชิโนรส และได้ทรงเป็นอธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนสืบมา ดังปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุสมัยรัชกาลที่ ๓ หลายเรื่อง เช่น จดหมายเหตุเรื่องบัญชีผ้าพระกฐินและไตรปี จ.ศ. ๑๑๘๗ พ.ศ. ๒๓๖๘ กล่าวว่า

"...วันพฤหัสบดี แรม ๑๔ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๘๗[๕๕] *ข้าพระพุทธิเจ้าจะหมื่นรัตนะโกษา ปลัดกรมพระคลังสุพรัต*[๕๖] *ขอรับพระราชทานทำบาญชีผ้าพระกฐินและผ้าจีวร ไตรปี ปา สาน ย่ำตะหนี่ ยกในตัว โปร่งริ้ว และบาตร สาระบาบ*

---

[๕๕] ตรงกับวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๖๘.

[๕๖] พระคลังศุภรัต มีหน้าที่เก็บผ้าไตร สบง จีวร หมอน พรม ม่าน อาสน์สงฆ์.

สายโยกแถบเงิน ทอง และบาตรเหล็กถลกลายซึ่งทรงพระราชศรัทธาถวายไปแล้วนั้น ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายในนี้ ขอเดชะ...วัดพระเชตุพน ๑ กรมหมื่นนุชิตชิโนรสครอง พระกฐิน ๑...

วันศุกร์ เดือน ๘ หลัง แรม ๗ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๘๗ ปีสัปตศก[๕๗] *ทรงพระราชศรัทธาบำเพ็งกองการพระราชกุศล จึ่งมีพระราชโองการดำรัสสั่งให้สังฆการีไปอาราธนา พระราชาคณะ ถานานุกรม เปรียญ เจ้าอธิการ เข้ามารับพระราชทานฉันเช้าเทศนาเพลาค่ำ ในพระธินั่งจักระพัตรพิมานแล้วทรงถวายผ้าบาตรต่อพระหัตถ์เป็นนิจทุกวัน และเป็นพระสงฆ์ ผ้าบาตร (พระ) รับจีวรบาตร (รวมทั้งหมด) ๙๖ รูป...**วัดพระเชตุพน กรมหมื่นชิดชิโนรส**จีวรส่าน ๑...”*[๕๘]

ในจดหมายเหตุเรื่อง รายนามพระสงฆ์เข้ารับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา จ.ศ. ๑๑๘๙ พ.ศ. ๒๓๗๐ กล่าวถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งเวลานั้นดำรงพระอิสริยยศเป็น กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัติยวงศ์ ได้ทรงรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนามหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์นครกัณฑ์ ซึ่งเป็นมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์เดียวกับที่สมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน พระอาจารย์ของพระองค์ มีความชำนาญในการเทศนากัณฑ์นี้ ดังความในจดหมายเหตุว่า

...ข้าพระพุทธิเจ้าหลวงธรรมาธิป ขอพระราชทานทำหางว่าวพระราชาคณะซึ่งจะได้เข้ารับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา ในนี้

คาถาพัน ณ วัน เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ[๕๙] *พระพิมลธรรม ทศพร หิมวันทานกัน (รวม) ๓ (กัณฑ์) เจ้าฟ้ามงกุฎ วันปะเวศ ชูชก จุลวัน มหาวน กุมาร (รวม) ๕ (กัณฑ์) สมเด็จพระพนรัตน์ มัทรี ศักบัน มหาราช ฉะขัติยะบัพ นครกัน (รวม) ๕ (กัณฑ์) รวม ๑๓ กัณฑ์*

---

[๕๗] ตรงกับวันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๖๘.

[๕๘] ปริวรรตเป็นอักขรวิธีปัจจุบันเฉพาะที่กล่าวถึงวัดพระเชตุพน จาก **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒,** (กรุงเทพฯ: สามัญนิติบุคคลสหประชาพาณิชย์, ๒๕๓๐), หน้า ๓๐ - ๓๗.

[๕๙] ตรงกับวันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๐.

*วันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ[๖๐] มหาชาติ พระองค์เจ้าอไภย (เทศน์กัณฑ์) ทศพร ๑๙ (คาถา) มหาดิด (เทศน์กัณฑ์) หิมภาน ๑๓๔ (คาถา) พระครูธรัมราช (เทศน์กัณฑ์) ทานกัน ๒๐๙ (คาถา) พระองค์เจ้าเณรกปีถา (เทศน์กัณฑ์) วันประเวด ๕๗ (คาถา) พระใบฎีกา (เทศน์กัณฑ์) ชูชก ๗๕ (คาถา) พระองค์เจ้านิลรัก (เทศน์กัณฑ์) จุลวัน ๓๕ (คาถา) มหามี (เทศน์กัณฑ์) มหาวัน ๘๐ (คาถา) มหาดวง (เทศน์กัณฑ์) กุมาร ๑๐๑ (คาถา) มหาศร (เทศน์กัณฑ์) มัทรี ๙๐ (คาถา) พระองค์เจ้ากะตาย (เทศน์กัณฑ์) ศักบัพ ๔๓ (คาถา) มหาอ่อน (เทศน์กัณฑ์) มหาราช ๖๙ (คาถา) มหานก (เทศน์กัณฑ์) ฉะขัติยะ ๓๖ (คาถา) **กรมหมื่นณุชิต (เทศน์กัณฑ์) นครกัน ๔๘ (คาถา)** รวม ๑๓ องค์...”[๖๑]*

จดหมายเหตุเรื่องบัญชีถวายนิตยภัตรแด่พระสงฆ์วัดต่างๆ กล่าวถึงการถวายนิตยภัตรแด่พระภิกษุในวัดพระเชตุพน ในปี พ.ศ. ๒๓๗๐ มีกล่าวถึงการถวายนิตยภัตรแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสด้วย ดังความในจดหมายเหตุว่า

*“...วัดพระเชตุพน **กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ๕ ตำลึง** พระธรรมเจดีย์ นิตยภัตร ๔ ตำลึง ๒ บาท พระเทพโมลี นิตยภัตร ๔ ตำลึง พระราชมุนี นิตยภัตร ๔ ตำลึง พระวิเชียรโมลี นิตยภัตร ๔ ตำลึง พระศรีวิสุทธิวงษ์ นิตยภัตร ๔ ตำลึง ๒ บาท พระศรีสุธรรมมุนี นิตยภัตร ๔ ตำลึง พระปลัดปาน นิตยภัตร ๓ ตำลึง พระครูอุดมสังวร นิตยภัตร ๑ ตำลึง ๒ บาท พระครูอะมรวิไชย นิตยภัตร ๑ ตำลึง ๒ บาท มหารอด เปรียญโท นิตยภัตร ๒ ตำลึง มหาบุน เปรียญตรี นิตยภัตร ๑ ตำลึง ๒ บาท มหาเกื้อ เปรียญตรี นิตยภัตร ๑ ตำลึง ๒ บาท มหาดิษ เปรียญตรี นิตยภัตร ๑ ตำลึง ๒ บาท (รวม) ๒ ชั่ง ๓ ตำลึง...”[๖๒]*

---

[๖๐] ตรงกับวันที่ ๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๐.

[๖๑] ปริวรรตเป็นอักขรวิธีปัจจุบันเฉพาะที่กล่าวถึงวัดพระเชตุพน จาก **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๔,** (กรุงเทพฯ: สามัญนิติบุคคลสหประชาพาณิชย์, ๒๕๓๐), หน้า ๓๖ - ๓๗.

[๖๒] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๘๙.

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทานผ้าพระกฐินที่วัดพระเชตุพน ได้ทอดพระเนตรเห็นวัดพระเชตุพนชำรุดทรุดโทรม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งพระอาราม ทั้งพุทธาวาสและสังฆาวาส รวมทั้งเสนาสนะต่างๆ ของพระภิกษุ ในการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนครั้งนี้ ที่ได้มีการสร้างตำหนักขึ้น เพื่อเป็นที่ประทับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พร้อมทั้งอาคารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น หอไตร หอประชุม หอฉัน หอระฆัง เก๋งจีน ฯลฯ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้ทรงพระนิพนธ์ผลงานวรรณคดีไว้เป็นจำนวนมาก โดยทรงใช้เวลาส่วนใหญ่ในการพระนิพนธ์ภายในห้องทรงพระอักษรในตำหนักกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ดังที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ไว้ในลายพระหัตถ์ ลงวันที่๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๓ ว่า

"...หอที่ตำหนักกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสนั้น หม่อมฉันจำได้คลับคล้ายคลับคลาว่ามี ๒ หอต่อกัน คือ หอพระหอ ๑ กับหอทรงพระอักษรหอ ๑ เขาเล่าว่า เวลาค่ำพอเสด็จพระธุระอื่นแล้วสมเด็จพระปรมาฯ ท่านเสด็จเข้าหอทรงพระอักษรเสมอทุกคืน มหาดเล็กเอาหมากเสวย และน้ำร้อนน้ำเย็นไปตั้งถวายแล้วไปนอนได้ ด้วยท่านไม่ตรัสเรียกหาอะไรต่อไป ส่วนพระองค์ท่านทรงพระนิพนธ์หนังสือ เขียนลงในกระดานชะนวนอย่างโบราณ มีกำหนดแน่เป็นนิจว่าต้องทรงเขียนเต็ม ๒ หน้ากระดานชะนวนแล้วจึงเสด็จเข้าบรรทม เฉพาะฉะนั้น วันไหนแต่งคล่องก็บรรทมหัวค่ำ วันไหนติดขัดก็บรรทมดึก คืนไหนบรรทมดึกก็บรรทมจนสายพวกมหาดเล็กมีอุบาย ถ้าวันไหนถึงเวลาเพลยังไม่บรรทมตื่นก็จับลูกแกว่งนาฬิกาในตำหนักให้หยุดเสีย พอรู้ว่าบรรทมตื่นจึงไกวแก่งนาฬิกา กราบทูลว่า เพลแล้วดังนี้ พวกเราเลยหาว่าพระยามหานิเวศน์ (เผือก) เป็นผู้หยุดลูกแกว่งให้สมเด็จพระปรมาฯ เสวยนอกเพล..."[๖๓]

---

[๖๓] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๒๒ - ๒๓.

นอกจากนี้ยังกล่าวกันว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสบรรทมดึกมาก เพราะทรงพระอักษร บางคืนทรงพระอักษรอยู่จนสว่างจึงได้บรรทม ทรงตื่นบรรทมตอนใกล้เสวยพระกระยาหารเพล พระองค์เสวยพระกระยาหารวันละหนตอนเพลเท่านั้น ทรงพระอักษรโดยพระองค์เอง ทรงในสมุดข่อยโดยไม่ต้องมีร่าง และทรงพระอักษรได้เร็ว[๖๔]

นอกจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จะทรงพระนิพนธ์วรรณคดีจำนวนมากแล้ว หลังจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนเสร็จ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมวัดต่างๆ ในเขตกรุงเทพฯ ตั้งขึ้นเป็นคณะกลาง แล้วโปรดให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นเจ้าคณะกลาง และถวายดวงตราประทีปในบุษบกเป็นตราประจำพระองค์ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงรับตำแหน่งเจ้าคณะกลาง ดังที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ไว้ในลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๒ ว่า

"...ดวงตราที่โปรดให้สร้างขึ้นใหม่สำหรับตัวบุคคลนั้นจะยกตัวอย่างได้ง่าย ดังเช่น ดวงตราประทีปอยู่ในบุษบก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างถวายสมเด็จกรมพระปรมานุชิต แต่ยังเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส เมื่อทรงรับตำแหน่งเจ้าคณะกลาง หรือมิฉะนั้นก็ทูลกระหม่อมโปรดให้สร้างถวาย เมื่อทรงสถาปนาเป็นกรมสมเด็จฯ ที่มหาสังฆปริณายก..."[๖๕]

ด้วยเหตุที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นพระราชาคณะและเป็นเจ้าคณะกลางในสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงปรากฏพระนามของพระองค์ในรายนามพระราชาคณะที่ถวายวิสัชนาพระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๓ ด้วย ดังคำขึ้นต้นในวิสัชนาพระราชปุจฉาว่าด้วยการสร้างหอพระในพระราชวังจะควรหรือไม่ ซึ่งมีข้อความว่า

---

[๖๔] ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, **พระประวัติพระนิพนธ์สมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส,** (นครหลวงฯ: บรรณาคาร, ๒๕๑๕), หน้า ๔๘.

[๖๕] **สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑๕,** (พระนคร: คุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๒๔๗ - ๒๔๘.

"อาตมาภาพสมเด็จพระสังฆราช ๑ สมเด็จพระวันรัตน ๑ พระพิมลธรรม ๑ พระธรรมอุดม ๑ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ๑ พระพรหมมุนี ๑ ...พระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย ๒๐ รูป ขอถวายพระพรเจริญพระราชศิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคลพระชนม์สุขจงทุกประการ แด่สมเด็จบรมบพิตพระราชสมภารพระองค์สมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ด้วยมีพระราชโองการให้พระยาธิเบศบดีจางวางมหาดเล็ก เชิญพระราชปุจฉามาเผดียงถามว่า..."[๖๖]

นอกจากนี้ ยังปรากฏพระนามของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต ในกระแสรับสั่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องสอบพระปริยัติธรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔ ว่าทรงเป็นกรรมการในการสอบไล่พระไตรปิฎก พระสงฆ์สามเณรที่เป็นเปรียญเอก, โท, ตรี, จัตวา และพระสงฆ์สามเณรที่เป็นอนุจรทั้งไทยทั้งรามัญด้วย ดังความตอนต้นในกระแสรับสั่งว่า

"ณ วันอังคาร เดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ ปีฉลูตรีศก (จุลศักราช ๑๒๐๓) มีพระราชบริหารให้สมเด็จกรมหมื่นไกรสรวิชิต ดำเนิรความที่ทรงพระปรีดาปราโมช เพราะสมพระไทยที่มุ่งมาด ออกมาประกาศถวายเจ้าพระคุณพระราชาคณะทั้งปวงให้ทราบทุกๆ พระองค์ ด้วยทรงพระราชศรัทธา จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ให้ถาวรรุ่งเรืองสืบๆ ไป จึงให้เสด็จสมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) สมเด็จพระวันรัต (นาค) พระพิมลธรรม (อู่) พระธรรมอุดม กรมหมื่นนุชิตชิโนรสศรีสุคตขัติยวงศ์ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ พระเทพมุนี...เปน ๓๐ พระองค์พร้อมกัน ณ พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุพระอารามหลวง จะให้สอบไล่พระไตรปิฎก พระสงฆ์สามเณรที่เปนเปรียญเอก, โท, ตรี, จัตวา แลพระสงฆ์สามเณรที่เป็นอนุจร ทั้งไทยทั้งรามัญ,.."[๖๗]

---

[๖๖] **ประชุมพระราชปุจฉา,** (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๗), หน้า ๑๗๔.

[๖๗] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๒๑๓ - ๒๑๔.

ในช่วงปลายรัชกาลที่ ๓ มีเจ้านายบางพระองค์มีความปรารถนาจะได้ราชสมบัติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงพระผนวช ทรงเกรงว่าบางทีจะถูกเบียดเบียนให้ได้รับความเดือดร้อน จึงทรงสร้างวัดเล็กๆ ในสวนสักแห่งหนึ่ง หากเวลาคับขันจะได้เสร็จไปประทับในวัดนั้นให้ห่างไกลไม่เป็นที่กีดขวางแก่ทางราชการบ้านเมือง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงทรงสร้างวัดชิโนรสารามขึ้นในคลองมอญ ส่วนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างวัดบรมนิวาส ไว้เป็นที่ประทับ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่และทรงเป็นเจ้าคณะกลาง ด้วยเหตุนี้เมื่อปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงปริวิตกเรื่องพระสงฆ์ไทยห่มผ้าอย่างมอญ จึงทรงมีพระราชปรารภเรื่องนี้ให้กรมหมื่นอุดมรัตนราษีจดมาพระราชทานสมเด็จฯ กรมพระยาเดชาดิศร เมื่อวันอังคาร เดือน ๓ แรม ๒ ค่ำ ปีจอโทศก จ.ศ. ๑๒๑๒ ตรงกับวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๓ ซึ่งในพระราชปรารภนี้มีกล่าวถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสด้วย ดังนี้

"พ่อมั่งขา พ่อจงเปนเชฐมัตตัญญู พ่อจงรู้วาระน้ำจิตร แลอธิบายของข้าผู้พี่อันขันธทุพลภาพมากอยู่แล้ว ด้วยแผ่นดินศรีอยุธยาทรงพระเจ้าแผ่นดินมาสองพระองค์แล้วกับพี่ด้วยคนหนึ่งเปนสาม ตั้งแต่แผ่นดินล้นเกล้าล้นกระหม่อม สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ท่านได้ปราบดาภิเษกปีขาน นับมาได้ห้าปีถึงปีมะแมพี่จึงเกิด ตั้งแต่จำความได้มาจนอายุได้ยี่สิบสองปี ได้บวชในแผ่นดินนั้น ต่ออายุได้ยี่สิบสามปีจึงสิ้นแผ่นดินไป มาเปนแผ่นดินของล้นเกล้าล้นกระหม่อมอิกสิบหกปี จึงมาเปนแผ่นดินของพี่ พระภิกษุผู้เปนสงฆ์รัตนในกรุงศรีอยุธยาก็นุ่งสบงทรงจีวรเปนลูกบวบทั้งสิ้นด้วยกัน แต่พม่ารามัญเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่นั้นแลเห็นครองผ้าผิดกับพระภิกษุของเรา จึงเรียกกันว่าพระมอญ เดี๋ยวนี้พระไทยห่มเปนมอญโดยอัตโนมัตแห่งตน ปัญญาของพี่เห็นว่า ถ้าล้นเกล้าล้นกระหม่อมยังเสด็จอยู่ ก็เห็นว่าจะให้ประชุมพระราชาคณะได้ว่ากล่าวกันว่าควรไม่ควรนานอยู่

แล้ว พี่นี้กลัวจะเปนบาปบุญเปนคุณเปนโทษ พระสงฆ์จะแตกร้าวกันไปจึงมิได้ว่ากล่าว แต่ใจนั้นรักอย่างโบราณอย่างเดียวนั้นแหละ นานไปเบื้องหน้าพระภิกษุไทยซึ่งห่มผ้าเปนมอญนั้นสูญไป พี่เห็นว่าจะควรกับศรีอยุทธยา ก็ถ้าแม้นกลับมากขึ้นอิกด้วยเหตุอันใดอันหนึ่ง ชื่อของพี่ได้เปนเจ้าแผ่นดินก็มีแต่จะเสียไป เขาจะว่าเปนเมืองมอญเมืองพม่าไปเสียมาแต่ครั้งแผ่นดินนั้น นี่แหละเปนความวิตกของพี่มากหนักหนา ให้พ่อเห็นแก่พี่ช่วยเอาขึ้นแจ้งกับกรมหมื่นนุชิตชิโนรส เธอเปนบรมญาติอันใหญ่ ทรงไว้ซึ่งผ้ากาสาวพัตร ทั้งรู้พระสัทธรรมของพระเจ้าเปนอันมาก แล้วก็เปนพระภิกษุศรีอยุทธยา พี่มีจีวรอยู่ผืนหนึ่งให้พ่อช่วยถวายกรมหมื่นนุชิต ถ้าเธอรับเอาไว้ครองได้ก็ให้ถวายเธอเถิด ถ้าเธอจะมิรับไว้ครองแล้วก็ให้เอาคืนมาเสียฯ”[๖๘]

หลังจากนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (ในฐานะพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ และเป็นเจ้าคณะกลาง ซึ่งวัดบวรนิเวศวิหารในเวลานั้นอยู่ในคณะกลาง) ได้ทรงนำพระราชปรารภเรื่องนี้ไปแจ้งให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงผนวชให้ทรงทราบ สองวันต่อมา คือวันพฤหัสบดี เดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงทำคำปฏิญาณถวายแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นฉบับหนึ่งมีความตอนท้ายกล่าวถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสว่า

*“...ครั้งนี้ได้รับสั่ง**ในกรม**เปนที่อ้างก็ยินดี จะประพฤติตามพระราชประสงค์สนองพระเดชพระคุณมิให้มีความรำคาญเคืองพระบรมราชอัธยาไศรย พระเดชพระคุณเปนที่ล้นพ้น ชีวิตอยู่ใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาท อนึ่งก็จะได้เปนสามัคคีวาระด้วยพระราชาคณะผู้ใหญ่เปนอันมากต่อไปในเบื้องหน้าด้วย ควรมิควรสุดแต่จะโปรด ปฏิญาณนี้ถวาย ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ ปีจอโทศก ๑๒๑๒...”*[๖๙]

---

[๖๘] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๒๓๗.

[๖๙] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๒๓๘.

ครั้นถึงคืนวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต พระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดี มุขมนตรีปรึกษาพร้อมกันอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สมเด็จพระสังฆราชในรัชกาลที่ ๔

เมื่อสิ้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระชนมายุได้ ๖๐ พรรษา ทรงเป็นพระบรมวงศ์ชั้นผู้ใหญ่และเป็นเจ้าคณะกลาง เวลานั้นสมเด็จพระสังฆราชสิ้นพระชนม์แล้ว และยังไม่มีการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชองค์ใหม่ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว จึงโปรดให้จัดพิธีมหาสมณุตมาภิเษกสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นสมเด็จพระสังฆราช ดังปรากฏในจดหมายเหตุมหาสมณุตมาภิเษก กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ ว่า

"โปรดฯ ให้เลื่อนพระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ซึ่งทรงผนวชได้เปนตำแหน่งพระราชาคณะเจ้าคณะกลาง อยู่ ณ วัดพระเชตุพน ขึ้นเปนกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงสมณศักดิเปนสมเด็จพระมหาสังฆปรินายกทั่วพระราชอาณาเขตร เปนการเลื่อนพระเกียรติยศขึ้นทั้งในราชตระกูลวงศ แลในสมณศักดิเปนที่พระสังฆราช จึงโปรดฯ ให้จัดตั้งพระราชพิธีมหาสมณุตมาภิเษกที่วัดพระเชตุพน มีทั้งพิธีสงฆ์แลพิธีพราหมณ์ คล้ายกับพระราชพิธีบวรราชาภิเษก มีจดหมายเหตุอาลักษณปรากฏอยู่ดังนี้"[๗๐]

---

[๗๐] คำอธิบายเดิมใน **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑,** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๘๐.

จารึกในพระสุพรรณบัฏ

พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัติยวงศ บรมพงศาธิบดี จักรีบรมนาถ ปฐมพันธุมหาราชวรางกูร[๗๑] ปรเมนทรนเรนทร์สูริย[๗๒] สัมมานาภิสักกาโรดมสถาน อริยสมศีลาจารพิเศษ มหาวิมลมงคลธรรมเจดีย์ ยุตมุตวาทีสุวิรมนุญ อดุลยคุณคณาธาร มโหฬารเมตยาภิธยาศรัย ไตรปิฎกกลาโกศล เบญจปดลเศวตฉัตร สิริรัตโนปลักษณมหาสมณุตมาภิเษกาภิษิต[๗๓] ปรมุกกฤษฐสมณศักดิธำรงมหาสงฆปรินายก พุทธศาสนดิลกโลกุตมหาบัณฑิต[๗๔] สุนทรวิจิตรปฏิภาณ ไวยัติญาณมหากระวี พุทธาทิศรีรัตนตรัยคุณารักษ เอกอรรคมหาอนาคาริยรัตน์[๗๕] สยามาทิโลกยปฏิพัทธ พุทธบริษัทยเนตร สมณคณินทราธิเบศร สกลพุทธจักโรประการกิจสฤษดิศุภการ มหาปาโมกษประธานวโรดม บรมนาถบพิตร เสด็จสถิตย์ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหารพระอารามหลวง

ใบกำกับพระสุพรรณบัฏ

ให้กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัติยวงศ ทรงตั้งพระครูทักษิณคณิศร บวรสังฆสิทธิการ วิจารณกิจโกศล สกลมหาสังฆนายก ปิฎกธรรมรักขิต สถิต ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง

ให้กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัติยวงศ ทรงตั้งพระครูอุดรคณารักษ อรรควิจารณคุณ วิบุลยญาณอนันต์ สรรพมหาสังฆนายก ปิฎกธรรมรักขิต สถิต ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง

---

[๗๑] **เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉบับมีพระรูปว่า** ปฐมพันธุมหาราชวรังกูร.

[๗๒] **เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉบับมีพระรูปว่า** ปรเมนทรนเรนสูรย์.

[๗๓] **เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉบับมีพระรูปว่า** สิริรัตนโนปลักษณมหาสมณุตตมาภิเษกาภิษิต.

[๗๔] **เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉบับมีพระรูปว่า** พุทธสาสนดิลกโลกุดมมหาบัณฑิต.

[๗๕] **เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉบับมีพระรูปว่า** เอกอัครมหาอนาคาริยรัตน.

คำประกาศ

ศรีศุภมัสดุ อดีตกาลพระพุทธศักราช ชไมยสหัสสังวัจฉระไตรสตาธฤกะจตุนวุติสังวัจฉระ ปัตยุบันกาลสุกรสังวัจฉระสาวนมาสสุกปักษ จตุรสมีดฤถีสุกระวาระบริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ ฯลฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จถวัลยราชสมบัติในกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยามหาดิลกภพนพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน ได้ประดิษฐานดำรงเปนมหานครอันใหญ่ เปนที่สุขเกษมสมบูรณ์ด้วยสรรพโภไคยมไหสุริยสมบัติ เพียบพูลด้วยชนคณานิกรบรรพษัท คือบุรุษรัตนราชวงศานุวงศ์เสนามาตย์ราชมนตรี กระวีชาติราชปโรหิต เปนที่ไปมาค้าขายแห่งนานาประเทศพานิช วิจิตรด้วยวิกัยภัณฑ์สรรพพัสดุล้วนวิเศษ เปนที่รื่นเริงบรรเทิงจิตรแห่งชาวนานาประเทศคามนิคมชนบท ปรากฏด้วยมหาชนอันเจริญขึ้น ด้วยความฉลาดในหัตถกรรมต่างๆ แลชำนาญในการช่างสรรพกิจทุกประการ เจริญขึ้นด้วยหมู่นิกรโยธาทวยหาญ เปนประเทศที่ประดิษฐานพระบวรพุทธสาสนา ประดับด้วยเรือนพระปฏิมาอุโบสถาคารเสนาสน วิจิตรด้วยสุพรรณหิรัญมาศ เปนที่เจริญความเลื่อมใสแห่งมหาชน ซึ่งเปนมาได้ดังนี้สำเร็จด้วยอำนาจบุญบารมีพระเดชานุภาพวิริยะปรีชา วิจารณกิจแห่งสมเด็จบรมนาถบพิตร ซึ่งทรงสถิตย์เปนปฐม คือองค์สมเด็จพระบรมอัยกาธิราชเจ้า ที่ได้ทรงพระนามตามประกาศด้วยพระนามแห่งพระมโหฑิฐปฏิมาว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเปนเดิมมา ส่วนกรมหมื่นนุชิตชิโนรสเล่าก็เปนพระบรมวงศานุวงศผู้ใหญ่ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น แลได้ทรงผนวชรับธุระฝ่ายพระบวรพุทธสาสนามาช้านาน ทรงพระปรีชาญาณฉลาดรอบรู้ในพุทธศาสตร์ราชศาสตร์ แบบอย่างโบราณราชประเพณีต่างๆ แลในทางปฏิสัณฐารปราไสย แล้วมีพระหฤทัยโอบอ้อมอารีเปนที่สนิทเสนหาแหงพระบรมวงศานุวงศทั่วไป แลได้เปนครูอาจารยครุฐานิยบุทคล แห่งราชสกูลวงศมหาชนเปนอันมาก ควรที่เปนประธานาธิบดีมีอิศริยยศยิ่งกว่าบรรดาคณานิกรสงฆ คามวาสีอรัญวาสีปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือทั้งปวง เมื่อบุรุษรัตนอันล้ำเลิศประเสริฐดังนี้มีอยู่ ก็มิได้ควรที่จะยกย่องพระราชาคณะองค์ใดองค์หนึ่ง แม้ถึงจะมีสติปัญญาวิทยาคุณที่มี

ตระกูลเปนอย่างอื่น ให้มีอิศริยยศฐานานุศักดิ์ยิ่งกว่า จึงมีพระบรมราชโองการมาร พระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสสั่ง ให้สถาปนาพระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส เปนกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัติยวงศ บรมพงศาธิบดี จักรีบรมนาถ ปฐมพันธุมหาราชวรังกูร ปรเมนทรนเรนทรสูรย์สัมมานาภิสักกาโรดมสถาน อริยสมศีลาจารพิเศษ มหาวิมลมงคลธรรมเจดีย์ ยุตมุตวาทีสุวิรมนุญ อดุลยคุณคณาธาร มโหฬารเมตยาภิธยาศรัย ไตรปิฎกกลาโกศล เบญจปดลเศวตฉัตร สิริรัตโนปลักษณมหาสมณุตมาภิเษกาภิษิต[๗๖] ปรมุกกฤษฐสมณศักดิธำรง มหาสงฆปรินายก พุทธสาสนดิลกโลกุตมมหาบัณฑิต สุนทรวิจิตรปฏิภาณ ไวยัติญาณมหากระวี พุทธาทิศรีรัตนตรัยคุณารักษ เอกอรรคมหาอนาคาริยรัตน[๗๗] สยามาทิโลกยปฏิพัทธ พุทธบริษัทยเนตร สมณคณินทราธิเบศร สกลพุทธจักโรประการกิจสฤษดิศุภการ มหาปาโมกษประธานวโรดม บรมนาถบพิตร เสด็จสถิตย์ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหารพระอารามหลวง กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร มหินทรอยุธยามหาดิลกภพนพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศมหาสถาน ทฤฆายุสมสิริสวัสดิ[๗๘]

*ใบกำกับพระสุพรรณบัฏ ว่าด้วยฐานานุศักดิ์**

ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส เลื่อนพระนามขึ้นทรงพระอิศริยยศยิ่งกว่าพระสงฆ์ทั้งปวง ตลอดพระราชอาณาเขตร โดยพระนามในแผ่นพระสุพรรณบัตร ให้ทรงตั้งถานานุกรม ๑๓ องค์ คือ

---

[๗๖] **เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉะบับมีพระรูปว่า** สิริรัตนโนปลักษณมหาสมณุตตมาภิเษกาภิษิต.

[๗๗] **เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉะบับมีพระรูปว่า** เอกอัครมหาอนาคาริยรัตน.

[๗๘] **เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉะบับมีพระรูป**มีข้อความต่อว่า ให้กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัติยวงศ ทรงตั้งพระครูอุดรคณารักษ อัครวิจารณคุณ วิบุลยญาณอนันต์ สรรพมหาสังฆนายก ปิฎกธรรมรักขิต สถิตย์ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง.

* คัดจาก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์เล่ม ๑,** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๗๖ - ๗๗.

พระครูทักษิณคณิศร	*มีนิจภัตรเดือนละ*	*๓*	*ตำลึง*	*๑*
พระครูอุดรคณารักษ์	*มีนิจภัตรเดือนละ*	*๓*	*ตำลึง*	*๑*
พระครูปลัด	*มีนิจภัตรเดือนละ*	*๓*	*ตำลึง*	*๑*
พระครูอุดมสังวร	*มีนิจภัตรเดือนละ*	*๒*	*ตำลึงบาท*	*๑*
พระครูอมรวิไชย	*มีนิจภัตรเดือนละ*	*๒*	*ตำลึงบาท*	*๑*
พระครูวิสุทธิสมโพธิ	*มีนิจภัตรเดือนละ*	*๒*	*ตำลึงบาท*	*๑*
พระครูวินัยธร				*๑*
พระครูวินัยธรรม				*๑*
พระครูสุนทรโฆษิต				*๑*
พระครูวิจิตรโฆษา				*๑*
พระครูสมุห์				*๑*
พระครูใบฎีกา				*๑*
พระครูสังฆบริรักษ์				*๑*

ตั้งแต่วันศุกร เดือน ๙ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีกุญตรีศก พุทธสาสนกาล ๒๓๙๔”[๗๙]

แม้ว่าในจดหมายเหตุเรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ จะกล่าวว่า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส จะทรงตั้งถานานุกรมได้ ๑๓ รูป ดังคัดมาข้างต้น แต่ในหนังสือ ตำนานพระอารามแลทำเนียบสมณศักดิ กล่าวว่า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงตั้งถานานุกรมได้ ๑๖ รูป[๘๐] คือ

๑. พระครูทักษิณคณิศร บวรสังฆสิทธิการ วิจารณกิจโกศล สกลสังฆนายก ปิฎกธรรมรักขิต ปลัดขวา มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๓ ตำลึง

---

[๗๙] คัดจาก **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑,** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๘๐ - ๘๒. เทียบกับ เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉบับมีพระรูป (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๘), หน้า ๔๘ - ๕๑.

[๘๐] **ตำนานพระอาราม แลทำเนียบสมณศักดิ์,** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๑ - ๑๑๒.

๒. พระครูอุดรคณารักษ์ อรรควิจารณคุณ วิบุลยญาณอนันต์ สรรพสังฆ-นายก ปิฎกธรรมรักขิต ปลัดซ้าย มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๓ ตำลึง

๓. พระครูปลัดกลาง มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๓ ตำลึง

๔. พระครูวิทยาคม พระครูพระปริตร์ มีนิตยภัตรราคาเดือนละตำลึงกึ่ง

๕. พระครูอุดมสังวร ” ”

๖. พระครูอมรวิไชย ” ”

๗. พระครูไกรสรศักดิ์ ” ”

๘. พระครูวิสุทธิสมโพธิ พระครูวิปัสสนา ”

๙. พระครูนิโรธรักขิต ” ”

๑๐. พระครูวินัยธร

๑๑. พระครูวินัยธรรม

๑๒. พระครูสุนทรโฆษิต พระครูคู่สวด

๑๓. พระครูวิจิตรโฆษ พระครูคู่สวด

๑๔. พระครูสังฆบริรักษ์

๑๕. พระครูสมุห์

๑๖. พระครูใบฎีกา

นอกจากนี้ หลักฐานเกี่ยวกับพิธีมหาสมณุตมาภิเษกสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ยังปรากฏในหมายรับสั่งเรื่อง กำหนดการแห่พระสุพรรณบัฏกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ ว่า

“๑ วันเดือน ๘ แรม ๑๕ ค่ำ ปีกุนตรีศก[๙๑] *มีหมายเวรนายรัตมาว่าด้วยเจ้าพญาเสนาบดีผู้สำเร็จราชการในกรมวังรับพระบรมมหาราชโองการใสเกล้าฯ ทรงพระกัรรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ณ วันเดือน ๙ ขึ้น ๑ ค่ำ*[๙๒] *เพลาเช้าจะได้แห่พระสุพรรณบัฏสมเดจ์พระปรมานุชิดชิโนรฎศรีสุคชขัตียวงษแต่หอ*

---

[๙๑] ตรงกับวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๔.

[๙๒] ตรงกับวันที่ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๔.

พระมณเฑียรธรรม[๘๓] ไป ณ การเปรียญวัดพระเชตุพลให้เกณฑ์ยกเอาเลกนายด้าน นายกอง ประจำการในหมู่ถือธง ตีกลองชนะ หามพระราชยาน เชิญเครื่องสูง หามปี่พาทย์ เปนอันมากนั้นเกณฑ์ แลให้ผู้ซึ่งต้องเกณฑ์ทั้งนี้เอาเลกส่งให้แก่เจ้าพนักงาน แต่ ณ วันเดือน ๘ แรม ๑๕ ค่ำ[๘๔] จะได้จ่ายเครื่องแต่งตัวให้ ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันเดือน ๙ ขึ้น ๑ ค่ำเพลายํ่ารุ่งจะได้เข้ากระบวนแห่ให้ทันกำหนดตามรับสั่ง ๑๛"[๘๕]

และปรากฏหลักฐานในหมายรับสั่งเรื่องพิธีมหาสมณุตมาภิเษก กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ ว่า

"๑ ท่านเสนาบดีผู้สำเร็จราชการในกรมวัง รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า โปรดให้ทำสมณุตมาภิเศก เลื่อนกรมหมื่นนุชิตชิโนรสขึ้นเปนสมเดจ์พระปรมานุชิตชิโนรส เปนพระราชพิทธีใหญ่พร้อมด้วยพระราชาคณะ ๒๕ รูป พระศรีภูริปรีชาได้อ่านคำประกาศในที่ประชุมสงฆ์ทั้งปวง ณ การปุเรียนวัดพระเชตุพน แต่ ณ วันศุกร์ ขึ้น ๔ ค่ำ[๘๖] เสร็จแล้ว จึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ให้หมื่นนุชิตชิโนรสเจ้ากรมเลื่อนขึ้นเปนพระปรมานุชิตชิโนรส ให้หมื่นยศนรินปลัดกรมเลื่อนขึ้นเปนหลวงยศนริน สั่งให้ มหาดไทย กลาโหม สัศดี กรมวัง หมายบอกประกาศเจ้าต่างกรม เจ้าหากรมมิได้ แลข้าทูลละอองฯ ผู้ใหญ่ ผู้น้อย ฝ่ายทหาร ฝ่ายพลเรือน พระบรมมหาราชวัง พระบรมราชวัง ให้รู้จงทั่วจงทุกหมู่ ทุกกรม แลให้หมายบอกเจ้าตัวผู้ได้เลื่อนที่นั้นให้มี

---

[๘๓] หอพระมณเฑียรธรรม คือ หอพระไตรปิฎกหรือหอไตรของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้สร้างขึ้นแทนหลังเดิมที่ถูกไฟไหม้เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๓๑ ในการนี้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท โปรดให้ช่างวังหน้ามาสมทบสร้างถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช นอกจากเป็นที่เก็บพระไตรปิฎกฉบับครูเดิม และฉบับอื่นๆ แล้ว หอพระมณเฑียรธรรมยังเป็นที่บอกหนังสือพระสงฆ์ สามเณร และเป็นที่ทำการของกรมราชบัณฑิตย์ด้วย.

[๘๔] ตรงกับวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๔.

[๘๕] ปริวรรตจาก หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๓. เกณฑ์เรือส่งพระ พ.ศ. ๒๓๙๔. เลขที่ ๓๓ มัดที่ ๒ ตู้ที่ ๑๑๘.

[๘๖] ตรงกับวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๔.

ตำแหน่งเฝ้าทูลละอองฯ เหมือนอย่างข้าราชการทั้งปวงตามรับสั่ง หมายมา ณ วันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีกุญตรีณิศก[๘๗] *๛"*[๘๘]

สำหรับลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ในระหว่างที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชนั้น ปรากฏหลักฐานในพระบรมราชาธิบายที่ ๖ หนังสือโต้ตอบกับพม่า ซึ่งมีมาถวายสมเด็จพระสังฆราชว่าอยากทราบการฝ่ายพระศาสนาในกรุงสยาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดให้พระพิมลธรรม (ยิ้ม) วัดพระเชตุพน เมื่อยังเป็นพระพรหมมุนีมีจดหมายตอบไป ความในลิขิตนั้นเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังมีความตอนหนึ่งกล่าวถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสว่า

"...และในการแรกตั้งแผ่นดินประจุบันนี้ พระบรมวงศ์เธอพระองค์หนึ่งที่เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม พระองค์เป็นปฐมในพระบรมราชวงศ์นี้ เป็นขนิษฐาธิบดีของสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามซึ่งได้เถลิงถวัลยราชสมบัติสืบพระบรมวงศ์มาเป็นที่ ๒ ได้ทรงผนวชในพระพุทธศาสนาแต่ทรงพระเยาว์มา จนทรงพระเจริญพระชนม์ได้ ๖๐ พรรษา ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามพระองค์นี้ เมื่อยังทรงพระเยาว์อยู่นั้นได้ทรงศึกษาหัดอักขระวิธีและพุทธวจนะ และวิชชาการคดีโลกอื่นๆ ในสำนักแห่งพระบรมวงศ์เธอพระองค์นั้นมา ครั้นเมื่อได้เถลิงราชสมบัติ จึงทรงปรึกษาด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีผู้ใหญ่ และพร้อมด้วยอนุมัตยาภิชฌาศัยแห่งพระเถรานุเถระเจ้าหมู่เจ้าคณะทั้งปวงด้วยกันแล้ว ได้สถาปนาพระบรมวงศ์เธอพระองค์นั้นให้มีพระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นพระสมณุตมมหาสังฆปรินายก อันใหญ่ยิ่งกว่าสงฆบริษัททั่วทั้งสกลอาณาจักร กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสเจ้านั้น จึงได้ทรงจัดแจงมอบคณะฝ่ายเหนือให้ขึ้นแก่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สถิตย์ ณ วัดสุทัสนเทพวราราม คณะฝ่ายใต้ให้ขึ้นแก่สมเด็จ

---

[๘๗] ตรงกับวันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๔.

[๘๘] ปริวรรตจาก หมายรับสั่ง ร.๔ จ.ศ. ๑๒๑๓. พิธีมหาสมณุตมาภิเศก. เลขที่ ๑๘ มัดที่ ๒ ตู้ที่ ๑๑๘.

พระวันรัต สถิตย์ ณ วัดอรุณราชวราราม คณะกลาง คือ พระสงฆ์ในเขตต์แดนพระนครนี้แบ่งกันบังคับว่ากล่าวเป็นสามคณะ คือ ขึ้น ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามโดยมาก ขึ้นในพระบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธ์ สถิตย์ ณ วัดบวรนิเวศวิหารบ้าง ขึ้นแก่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ สถิตย์ ณ วัดมหาธาตุบ้างตามที่คุ้นเคย...”[๘๙]

แสดงให้เห็นว่า ในเวลานั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ เป็นเจ้าคณะเหนือ สมเด็จพระวันรัตน์ เป็นเจ้าคณะใต้

ส่วนคณะกลาง ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเป็นเจ้าคณะกลางมาแต่เดิมนั้นแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ ส่วนหนึ่งขึ้นกับวัดพระเชตุพนเหมือนเดิม ส่วนหนึ่งขึ้นกับกรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธ์ (ภายหลังคือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์) ซึ่งน่าจะทรงปกครองวัดธรรมยุติกนิกาย และอีกส่วนหนึ่งขึ้นกับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดมหาธาตุ

ดังปรากฏหลักฐานประกาศสังฆาณัติในรัชกาลที่ ๔ ปีกุญ พ.ศ. ๒๓๙๔ ซึ่งเป็นหมายรับสั่งประกาศเจ้าคณะวัดพระเชตุพนครั้งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีรับสั่งให้แจ้งกระแสพระบรมราชโองการ และหมายรับสั่งต่างๆ ไปยังพระอารามหลวงทั้งปวง เช่น ประกาศห้ามไม่ให้พระสงฆ์สามเณรเล่นการพนันแลนำของต้องภาษีผ่านด่าน วันจันทร์ เดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ ปีกุญ พ.ศ. ๒๓๙๔ ซึ่งเป็นประกาศพระสงฆ์ในคณะกลาง มีความตอนต้นว่า

“๑ ลิขิต พระครูปลัดรัตนธิราจารย์ วัดพระเชตุพน เจ้าคณะกลาง มาถึงพระราชาคณะ พระครู พระปลัด ในคณะกลางทั้งปวงทุกพระอารามหลวงแจ้งด้วยมีรับสั่ง พระบรมวงศ์เธอ สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัติยวงศบรมพงศาธิบดี โปรดเกล้าฯ สั่งว่า ด้วยพระธรรมการบดี พระศรีภูริปรีชา อัญเชิญพระราชบริหารมาเผดียงว่า บัดนี้ให้มีภาษีชนไก่ชนนกเขาแลชนปลากัดปลาเข็ม

---

[๘๙] **ประชุมพระราชปุจฉา,** (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๗), หน้า ๒๖๓.

เปนพระราชทรัพย์หลวงขึ้นท้องพระคลังปีละ ๒๐๐ ตำลึง ถ้าภิกษุแลสามเณรจะลักลอบเล่นพนันชนไก่ชนนกเขาแลชนปลากัดปลาเข็มที่วัดที่บ้านให้ขาดภาษีซึ่งจะเก็บเป็นพระราชทรัพย์หลวงนั้น ฝ่ายพระพุทธจักรจะว่ากล่าวประการใด ได้ถวายพระพรเข้าไปให้กราบบังคมทูลว่า จะให้มีลิขิตหมายประกาศไปทุกๆ พระอาราม ห้ามมิให้ภิกษุแลสามเณรเล่นพนันชนไก่ ชนนกเขา ชนปลากัด ชนปลาเข็ม ที่วัดที่บ้าน ให้รู้ทั่วกันก่อน ถ้ามิฟังขืนลักลอบเล่นจับได้แลมีผู้มาร้องฟ้องว่ากล่าวก็ดี พิจารณาเปนสัตย์ให้ลงโทษโดยอาญาสงฆ์จงหนัก แล้วจะสึกส่งแก่พระธรรมการ...”[๙๐]

ตัวอย่างรับสั่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ที่เป็นประกาศทั้งคณะกลาง คณะเหนือ คณะใต้ ปรากฏในประกาศเรื่องห้ามมิให้ผู้มีอายุเกิน ๒๔ ต่ำกว่า ๗๐ บวชเถรบวชเณร ณ วันพุธ ขึ้นค่ำ ๑ เดือน ๑๒ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๙๕ มีข้อความตอนต้นว่า

“๑ กฎหมายประกาศแก่พระราชาคณะ พระครูถานานุกรม อธิการอันดับทุกพระอารามหลวงแลวัดขึ้นทั้งคณะกลาง คณะเหนือ คณะใต้ ในแขวงจังหวัดกรุงเทพฯ แลหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือทั้งปวงจงทั่ว ด้วยมีรับสั่งพระบรมวงศ์เธอกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัติยวงศ์ สั่งว่า ณ วันพุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีชวดจัตวาศก พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบรมบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอนันตคุณวิบุลยปรีชาอันมหาประเสริฐ เสด็จออกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงพระราชปรารภเหตุอันเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กราบบังคมทูล...”[๙๑]

และยังปรากฏรับสั่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในประกาศเรื่องให้ซ้อมพระที่จะเข้าไปรับสัพพีในเวลาถวายเทศนา เดือนยี่ แรม ๙ ค่ำ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๙๕ มีข้อความตอนต้นว่า

---

[๙๐] **ประกาศสังฆาณัติในรัชกาลที่ ๔ ปีกุญ พ.ศ. ๒๓๙๔ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๙๕ แลปีฉลู พ.ศ. ๒๓๙๖,** (พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๘), หน้า ๔ - ๕.

[๙๑] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๑๒ - ๑๓.

"๑ ด้วยมีรับสั่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัติยวงศ์ สั่งว่า มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้พระยาประสิทธิศุภการมาเผดียงว่า...แต่นี้สืบไปภายหน้า พระราชาคณะองค์ใดจะเข้าไปรับพระราชทานฉันสวดมนต์แล้วถวายเทศน์หน้าพระที่นั่ง จะยถาแลถวายอติเรกต่อจบแล้ว จึงให้พระอันดับรับสัพพี ภวตุสัพ ต่อไป อย่าให้สัพพีในขณะถวายยถาอติเรก ยังไม่ทันจบดังนี้..."[๙๒]

จากประกาศสังฆาณัติในรัชกาลที่ ๔ ซึ่งยกมาแสดงให้เห็นถึงบทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในฐานะที่ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชและการปกครองคณะสงฆ์ในเวลานั้นได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สิ้นพระชนม์

ในปี พ.ศ. ๒๓๙๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงประชวรหนัก กล่าวกันว่าระหว่างนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเยี่ยม สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงทรงฝากเจ้ากรม คือ พระปรมานุชิต (เผือก เศวตนันท์) กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาพระปรมานุชิต (เผือก) ได้รับราชการจนเป็นพระยามหานิเวศนานุรักษ์และถึงอนิจกรรมในรัชกาลที่ ๕

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงประชวรด้วยพระโรคชรา และสิ้นพระชนม์เมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๙ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ เวลาบ่าย ๓ โมง ตรงกับวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๖ สิริรวมพระชนมายุได้ ๖๓ พรรษา ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชได้ ๒ ปี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานพระโกศทองใหญ่ทรงพระศพเป็นพระเกียรติยศ

---

[๙๒] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๔.

ต่อมาถึงปี พ.ศ. ๒๓๙๗ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้มีการเมรุผ้าขาวที่ท้องสนามหลวงแล้ว ครั้น ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ จัดการพระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง ตรงกับวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๗ โปรดเกล้าฯ ให้ยกพระโกศพระศพสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ตั้งกระบวนแห่จากวัดพระเชตุพน ไปยังพระเมรุท้องสนามหลวง มีการมรสพ ๓ วัน ๓ คืน ครั้นวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ดังปรากฏหลักฐานในหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ ว่า

"ด้วยเจ้าพระยาธรรมาธิบดี รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า จะเชิญพระศพ พระบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส เข้าสู่พระเมรุ ณ วัน เดือน ๔ ข้างขึ้น ปีฉลูเบญจศกนั้น ให้กรมท่าซ้าย เกณฑ์เจ้าภาษีทำรูปลันถัน ๑๐ คน ตั้งบนแท่นเข้ากระบวนแห่ แล้วจะได้ตั้งในพระเมรุ แล้วให้ยืมแท่นรูปสัตว์ต่อกรมลูกขุน ๒ เขนทอง ๒ คลังในซ้าย ๑ คลังในขวา ๑ รวม ๒ คลังราชการ ๑ คลังมหาสมบัติ ๑ คลังชาวที่ใหญ่ ๑ รวม ๔ รวม ๑๐ แท่น จะได้รองรูปลันถันแห่พระศพ

อนึ่งให้กรมลูกขุน เขนทองซ้าย เขนทองขวา (ให้พระยาพิไชย หมู่ฤทธิจัดส่งทั้ง ๒ แท่น) คลังในซ้าย คลังในขวา คลังราชการ คลังมหาสมบัติ คลังชาวที่ใหญ่ ส่งแท่นให้กรมท่าซ้าย แต่ ณ วัน เดือน ๒ แรม ๑๓ ค่ำ[๙๓]

หลังจากพระราชทานเพลิงพระศพแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระอัฐิไปประดิษฐานไว้ที่พระตำหนัก วัดพระเชตุพน ดังที่ปรากฏหลักฐานในพระบรมราชาธิบายที่ ๖ หนังสือโต้ตอบกับพม่าว่า

---

[๙๓] ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, **พระประวัติพระนิพนธ์สมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส,** (นครหลวงฯ: บรรณาคาร, ๒๕๑๕), หน้า ๒๑๖ - ๒๑๗.

"...กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสได้เสด็จดำรงอยู่ได้ ๓ พรรษาก็ทรงพระประชวรสิ้นพระชนม์ล่วงไป ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามจึงโปรดให้จัดแจงการถวายพระเพลิงกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสแล้ว ก็ยังทรงพระอาลัยถึงยิ่งนัก จึงได้โปรดให้ประดิษฐานพระอัฐิธาตุไว้ ณ พระตำหนัก ซึ่งกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสนั้นได้เสด็จอยู่เหมือนยังมีพระชนม์ มิได้ทรงตั้งแต่งท่านผู้ใดเป็นที่สมเด็จพระสังฆราชต่อไปอีกเลย มีแต่ท่านที่เป็นพระมหาเถระผู้ใหญ่เป็นเจ้าคณะทั้ง ๕ ว่ากล่าวตามคณะจนบัดนี้..."[๙๔]

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังโปรดเกล้าฯ ให้มีตำแหน่งฐานานุกรมรักษาพระอัฐิต่อมา ถึงเวลาเข้าพรรษา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปถวายพุ่มบูชาพระอัฐิทุกปี ถึงวันเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เชิญพระอัฐิไปประดิษฐานที่พระอุโบสถ ทรงสักการะแล้วทอดผ้าไตรปี ให้พระฐานานุกรมพระอัฐิสดับปกรณ์เป็นประเพณีต่อมา ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ จนถึงปัจจุบัน

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กับโหราศาสตร์

ดังได้กล่าวแล้วว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงศึกษาวิชาความรู้ด้านโหราศาสตร์มาจากสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน พระอาจารย์ ซึ่งเป็นพระเถระซึ่งมีความเชี่ยวชาญในด้านโหราศาสตร์เป็นอย่างยิ่ง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงทรงมีความรู้ด้านโหราศาสตร์เป็นอย่างดี โดยทรงพระนิพนธ์ไว้ในเรื่อง **"จักรทีปนี"** ว่า พระองค์ได้ทรงสืบทอดความรู้ทางด้านโหราศาสตร์มาจากสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ดังความในเรื่องว่า

---

[๙๔] **ประชุมพระราชปุจฉา,** (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๗), หน้า ๒๖๔.

๏ สืบวงษพงษเผ่าเจ้า จอมอาริย์
วันรัตนจัดเจนชาญ เชี่ยวรู้
ธำรงวิหารสถาน โพธิ์ผลัด นามมา
เสนอชื่อเชตุพนผู้ ศิษรั้งแรมสนอง ฯ

๏ คือข้อยสมเยศพู้น วาศุกรี
แปลงเปลี่ยนยศราชี ชื่อให้
กรมนุชิตจิตรภักดี คุณขอบ ครูนา
ผายอรรถวัจนวากยไว้ ฝากฟ้าดินเฉลิม

ทั้งนี้เนื่องจากสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ได้รับการยกย่องว่ามีความเชี่ยวชาญในด้านโหราศาสตร์ด้วย ดังนั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงทรงมีความเชี่ยวชาญในด้านโหราศาสตร์ เนื่องจากได้ทรงศึกษาจากพระอาจารย์ คือ สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน นั่นเอง

ความรู้เกี่ยวกับโหราศาสตร์ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ทรงมีส่วนเกี่ยวข้องปรากฏหลักฐานที่สำคัญ คือ จิตรกรรมฝาผนังตำราดาว ในหอไตร สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และตำราโหราศาสตร์ที่มีชื่อว่า **"จักรทีปนี"** ซึ่งทรงแปลจากภาษาบาลีมาพระนิพนธ์เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

จิตรกรรมฝาผนังตำราดาว

หอไตร สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

หอพระไตรปิฎก หรือ หอไตร เป็นอาคารที่สร้างขึ้นพื่อเป็นที่เก็บรักษาพระไตรปิฎก และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องเข้าไว้ด้วยกัน ได้แก่ พระไตรปิฎก ประกอบด้วยพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม รวมทั้งพระอรรถกถา ฎีกา โยชนา และคัมภีร์ประเภทสัททาวิเสส หรือ คัมภีร์บาลีไวยากรณ์ ดังนั้น หอไตรจึงเป็นที่รวบรวมคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เพื่อใช้ในการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย

หอไตร สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นหอไตรภายในตำหนักสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งสร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สันนิษฐานว่า ผู้ที่มีหน้าที่ในการดูแลการก่อสร้าง หอไตร พระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งรวมทั้งหมู่กุฏิอธิบดีสงฆ์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม คือ พระยาเพชรพิไชย และพระยาอร่ามรัตนมณเฑียร ดังปรากฏในโคลงบอกด้านการปฏิสังขรณ์ ดังนี้

๑ พระยาเพ็ชรพิไชยเยศผู้ แผนเขียน
พระยาอร่ามรัตนมณเฑียร เทียบแก้
เปลี่ยนแปลงแหล่งสถานเสถียร สถิตทั่ว สงฆ์นา
แสนสนุกทุกถิ่นแท้ ธิราชต้องตามประสงค์

ส่วนรายละเอียดของการสร้างหอไตร สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ปรากฏการกล่าวถึงในโคลงบอกด้านการปฏิสังขรณ์ (ในที่นี้สอบเทียบใหม่ตามที่ปรากฏในจารึกแผ่นศิลา) ดังนี้

จารึกหอไตรด้านทิศใต้

๑ หอห้องไตรพิธเบื้อง บริยัติ ธรรม์นา
สบสูตรวิไนยบรมรรถ มั่วตู้
นฤเบศร์เกษกรุงกระษัตร รงงสฤษฎิ ไว้ฤๅ
หวังพระญาณหยั่งรู้ ถ่องถ้วนธรรมขันธ์

จารึกหอไตรด้านทิศตะวันตก

๑ ตำหรับฉบัพแบบอ้าง อาชา ชาติเอย
อีกอุศุภสิงฆตำรา รูปไว้
ดารกรอบคัคนา ดลเพียบ ผนังแฮ
วิหาลักษณ์ประจักเหตุให้ โทษทั้งงแถลงคุณ

จารึกหอไตรด้านทิศเหนือ

๏ จัตตุรพงษ์พิศณุเทพยทั้งง พรหมมาน
อัคนิษศวรสรรค์สาร เศกส้าง
ขูโคตรคชพิศฎาร แสดงลักษณะ แลฤๅ
ดีชั่วทั่วชาติช้าง ชื่อชี้เฉลอยกล

นอกจากนี้ยังปรากฏแผ่นศิลาจารึกโคลงเกี่ยวกับหอไตรอีกสองบทที่ไม่ทราบที่มา สันนิษฐานว่าอาจอยู่ด้านทิศตะวันออก ที่ไม่พบศิลาจารึกโคลงบอกด้าน ข้อความในศิลาจารึกนี้มีโคลง ๒ บท คือ

๏ ภาพจับนับถ้าทั่ว ณรงค์รา มเกรียดิฤๅ
รายรอบเชองฝาเรียง ร่างถ้วน
พานรแทตยคณา สุรราช
สฤษดิเสรจ์เจ็ดโฉลกล้วน สืบฟ้าดินเฉลอม

๏ ฉัดทันต์สรรค์เรื่องต้งง ตำนาน หนึ่งนา
เตอมต่อสาตรไสยหลาย เล่หซ้ำ
สัตพิธเพื่อบรรหาร เหตุแพร่ง ผองพ่อ
ฃออยู่คุงค้ำหล้า แหล่งพโยม

ตำราดาว ในหอไตร สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นตำรารูปภาพกลุ่มดาวต่างๆ ตามคติของไทย สอดคล้องกับที่ปรากฏในโคลงบอกด้านการปฏิสังขรณ์ วัดพระเชตุพน ว่า *"ดารกรอบคัคนา ดลเพียบ ผนังแฮ"* ซึ่งเป็นหลักฐานว่า ภาพจิตรกรรมนี้เขียนในสมัยรัชกาลที่ ๓ พร้อมกับการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นั่นเอง

ภาพตำราดาวที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังหอไตร สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสนั้น ปรากฏอยู่ด้านบนของผนังทั้ง ๔ ด้าน ประกอบด้วย ดาวนักษัตร ๒๗ หมู่ ดาวประจำเดือนสุริยคติ ๑๒ ราศี ดาวประจำปีนักษัตร ๑๒ หมู่ ดังได้ปริวรรตสอบเทียบใหม่ โดยคงอักขรวิธีไว้ตามข้อความในจารึก ดังนี้

กลุ่มดาวฤกษ์ ๒๗ หมู่ ปรากฏภาพและคำอธิบายภาพอยู่ที่ด้านบนของผนังด้านทิศตะวันออกติดเพดาน ดังได้ปริวรรตตามอักขรวิธีเดิมต่อไปนี้

๑. อะสุนิ ดาวงูเลื้อย ๑
๒. ภรณี ดาวแม่ไก่ ๒
๓. กิตติกา ดาวลูกไก่ ๓
๔. โรหินี ดาวม้า ๔
๕. มิคสิระ ดาวศีศะเต่า ๕
๖. อัทธระ ดาวสำเภา ๖
๗. บุนัพสุ ดาวเรือไชย ๗
๘. บุศยะ ดาวปุยฝ้าย ๘
๙. อัศเลข ดาวแมว ๙
๑๐. มาฆะ ดาวแดงม้า ๑๐
๑๑. บุพผคุนดาวเพดานหน้า ๑๑
๑๒. อุตรผคุนดาวเพดานหลัง ๑๒
๑๓. หัศตะ ดาวเทริด ๑๓
๑๔. จิตร ดาวหมู ๑๔
๑๕. สวัสดิ ดาวไม้เส้า ๑๕
๑๖. วิสาขะดาวกระบือ ๑๖
๑๗. อนุราธะดาวหมี ๑๗
๑๘. เชฐฐดาวแพะ ๑๘
๑๙. มูลสาธดาวช้างน้อย
๒๐. บูรพาษาฒดาวแรดตัวผู้ ๒๐
๒๑. อุตราษาฒดาวแรดตัวเมีย
๒๒. ศราวณะดาวคนจำศีล
๒๓. ธนิษฐะดาวช้างใหญ่
๒๔. สตะพิศดาวงูเหลือม ๒๔

๒๕. บุรพภัทรบท ดาวราชสีห์ตัวผู้

๒๖. อุตราภัทบท ดาวราชสีหตัวเมีย

๒๗. เรวดี ดาวหญิงมีครรภ์

สิ้นหมู่ฤกษ์ ๒๗ ๑ฯ

ดาวประจำเดือนทางสุริยคติ ๑๒ ราศี ปรากฏภาพและคำอธิบายภาพอยู่ที่ผนังด้านทิศใต้ ด้านบนสุดติดเพดาน ดังได้ปริวรรตตามอักขรวิธีเดิมมานำเสนอต่อไปนี้

๑. ราษีเมศดาวม้า ๑

๒. ราษีพฤกศภดาววัว ๒

๓. ราษีเมถุนดาวคนสองคน ๓

๔. ราษีกรกฎดาวปู ๔

๕. (ราษีสิงหดาวราชสีห ๕)

๖. ราษีกัลยะดาวคน ๖

๗. ราษีดุลยะดสวคันชั่ง ๗

๘. ราษีพิจิตรดาวแมลงปอง ๘

๙. (ราษีธนูดาวธนู ๙)

๑๐. ราษีมังกรดาวมังกร ๑๐

๑๑. ราษีกุมภะดาวม่อ ๑๑

๑๒. ราษีมิลยะดาวปลาตะเพียน ๑๒ สิ้นดาว ๑๒ ฯ

ดาวประจำปีนักษัตร ๑๒ จิตรกรรมรูปดาวประจำปีนักษัตร เขียนอยู่ด้านบนผนังด้านทิศเหนือด้านบนติดเพดาน มีภาพและคำอธิบายภาพดังได้ปริวรรตตามอักขรวิธีเดิม มานำเสนอต่อไปนี้

๑. ดาววานร ประจำปีวอก ๑

๒. ดาวไก่ประจำปีระกา ๒

๓. ดาวหมาประจำปีจอ ๓

๔. ดาวหมูประจำปีกุน ๔

๕. ดาวหนูประจำปีชวด ๕
๖. ดาววัวประจำปีฉลู ๖
๗. ดาวเสือประจำปีขาล ๗
๘. ดาวกระต่ายประจำปีเถาะ ๘ มีข้อความจารึกว่า “ดาวปีเถาะ”
๙. ดาวนาคประจำปีมะโรง ๙
๑๐. ดาวประจำปีมะเสญ ๑๐ มีข้อความจารึกว่า “ดาวประจำปีมะเสญ ๑๐”
๑๑. ดาวม้าประจำปีมะเมีย ๑๑
๑๒. ดาวแพะประจำปีมะแม ๑๒

ภาพจิตรกรรมตำราดาว ในหอไตร สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีความสัมพันธ์กับบทชมดวงดาว ในพระนิพนธ์เรื่องสรรพสิทธิ์คำฉันท์ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ไว้ด้วย

จักรทีปนี พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

จักรทีปนี เป็นคัมภีร์โหราศาสตร์ ต้นฉบับเดิมนั้นปรากฏหลักฐานว่าพระอุดมรามเถระรจนาเป็นภาษาบาลี

ปรากฏหลักฐานว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์แปลจักรทีปนีจากภาษาบาลีของพระอุดรมรามเถระ แล้วทรงพระนิพนธ์เป็นร้อยแก้ว เป็นร้อยกรอง คือ โคลงและกาพย์ เพื่อประทานพระองค์เจ้ากปิตถา (กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์) พระโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ดังที่ปรากฏโคลงบานแพนกในเรื่องจักรทีปนี พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ว่า

๏ กรมหมื่นนุชิตเชื้อ เมธี
แถลงลักษณจักรทีปนี สืบสร้าง
เนมิตรนิตรคดี โดยโทษ คุณแฮ
แด่พระนัดดาอ้าง ชื่อชิ้กปิฐา[๙๕] ฯ

๏ พึงเพียรเรียนรอบรู้ สาตรไสย
สบอักษรขอมไทย ถ่องถ้วน
กลกลอนกาพยขานไข ฤๅพรอก พรางพ่อ
สิ่งละสิ่งเลือกล้วน แหล่งหล้าสรรเสริญ ฯ

สำหรับพระนิพนธ์เรื่อง **"จักรทีปนี"** นั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงแปลคัมภีร์จักรทีปนีจากภาษาบาลี แล้วทรงพระนิพนธ์เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง โดยสามารถเนื้อเรื่องแบ่งเป็น ๒ ตอน

ตอนที่ ๑ เป็นความเรียงร้อยแก้ว ว่าด้วยการพยากรณ์ชะตาตามวันและลักขณา (ลัคนา)

ตอนที่ ๒ เป็นกาพย์ ว่าด้วยลักขณา (ลัคนา) สถิตราศีต่างๆ

ในการจัดพิมพ์หนังสือจักรทีปนี พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ครั้งนี้ ผู้ตรวจสอบชำระได้ตรวจสอบเอกสารต้นฉบับตัวเขียนเรื่อง **"จักรทีปนี"** ในหอสมุดแห่งชาติ พบว่ามีทั้งหมด ๑๐ กว่าฉบับ

ในการพิมพ์ครั้งนี้ผู้ตรวจสอบชำระได้เลือกใช้ฉบับสมุดไทยดำ อักษรขอม - ไทย ภาษาบาลี - ไทย เส้นหรดาล เลขที่ ๑๖๘ มัดที่ ๔๔ ชื่อ **"พระคัมภีร์จักรทีปนีฎีกาโหราศาสตร์"** ประวัติหอฯ ซื้อจากนายแวว เมื่อวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๔๖๐ ซึ่งมีเนื้อหาครบถ้วนสมบูรณ์เป็นต้นฉบับ

โดยได้พยายามรักษาอักขรวิธีเดิมไว้ทั้งหมด เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษาอักขรวิธีโบราณ โดยได้ตรวจสอบกับฉบับพิมพ์ของวัดพระเชตุพน พ.ศ. ๒๕๓๔ และฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๕๖

---

[๙๕] คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้นสอง กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์

พระคัมภีร์จักรทีปนี ฎีกาโหราศาสตร์

พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๏ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ คณํว เสฏฺฐํ
วนฺทิยฺยาหํ อุตฺตมรามนาโม
นานาคฺรหา ลกฺขณปณฺฑิตตฺตํ
ภาสิสฺสิมํ จกฺรทิปนฺยคณฺฐํ

๏ จักสำแดงพระคำภีร์ จักกระทีปนีฎีกาโหราสาตร อันพระผู้เป็นเจ้าอุดมราเถร กะทำรัตนไตรย์ประนาม แล้วรจนาไว้โดยสารโสลกคาถา

อรรถธิบายความว่า ชาตาผู้ใด

๏๑ ผิ้วพระ ๑[๙๖] สถิตรวมราษรีกับด้วยลักขณา[๙๗] กำเหนิด ผู้นั้นจะจากบิดามารดาแต่น้อย จะแกล้วกล้าจะเป็นลักเลงสุรา มีพักพวกเผ่าพันธุ์มาก จะได้สมบัติบริวารแลยศศักดิ์

๏ ผิ้วพระ ๒[๙๘] อยู่ร่วมราษรีกับลักขณา ผู้นั้นจะมีรูปงามจะบริบูรรณ์ด้วยสมบัตรแลทาษกรรมกร ชายหญิง จะมีภิริยาแลบุตรมาก แต่มักจะเป็นโรคในท้อง

๏ ผิ้วพระ ๓[๙๙] อยู่รวมราษรีกับลักขณา ผู้นั้นจะได้เป็นเสนาบดี มีกำลังมากจะแกล้วกล้าในสงคราม แต่จะมีรูปชั่ว มักจะตกจากยศไม่ยั่งยืน

๏ ผิ้วพระ ๔[๑๐๐] อยู่ร่วมราษรีกับลักขณา ผู้นั้นจะมีโภคสมบัตรมาก จะมีสินแลปัญาเป็นที่รักษที่สรรเสริญแก่นักปราช ฉลาดกล่าวคำไพรเราะแต่จะเป็นโรคในท้องมาก

---

[๙๖] พระ ๑ หมายถึง พระอาทิตย์

[๙๗] คือ ลัคนา ในที่นี้คงไว้ตามเอกสารตัวเขียน

[๙๘] พระ ๒ หมายถึง พระจันทร์

[๙๙] พระ ๓ หมายถึง พระอังคาร

[๑๐๐] พระ ๔ หมายถึง พระพุธ

๏ ผี้วพระ ๕[๑๐๑] อยู่ร่วมราษรีกับลักขณา ผู้นั้นจะมีวิชามากจะเฉลียวฉลาด ปราศจากเกียจคร้าน จะมีอุตสาหะแลตบะเดชะ จะมีทรัพย์แลลาภเป็นนิจบมิได้ขาด

๏ ผี้วพระ ๖[๑๐๒] อยู่ร่วมราศรีกับลักขณา ผู้นั้นจะมีจิตรตั้งอยู่ในสัจธรรมยิ่งนัก จะได้ภิริยามีสกูลอันสูง

๏ ผี้วพระ ๗[๑๐๓] อยู่ร่วมราศรีกับลักขณา ผู้นั้นจะมีปัญญามาก จะเป็นนักปราชจะมีโภคสมบัตรมาก

๏ ผี้วพระ ๘[๑๐๔] อยู่ร่วมราศรีกับลักขณา ผู้นั้นจะมีโรคเนืองๆ แต่จะมีไชย์ชำณะแก่สัตรู จะมีทรัพย์ มิรู้ขาด จะมีปัญญาอันแกล้วกล้า

๏[๒] ผี้วพระ ๑ เป็นสองกับลักขณา ผู้นั้นจะมีทุกข์โศกโรคไภยมาก ฯ

๏ ผี้วพระ ๒ เป็นสองกับลักขณา ผู้นั้นจะมีผู้อื่นเบียดเบียนให้ได้เดือดร้อนเนืองๆ ฯ

๏ ผี้วพระ ๓ เป็นสองกับลักขณา ผู้นั้นจะมีอายุศมบมิได้ยืน ฯ

๏ ผี้วพระ ๔ พระ ๕ เป็นสองกับลักขณา ผู้นั้นจะมีคนบูชานับถือมาก ฯ

๏ ผี้วพระ ๖ พระ ๗ เป็นสองกับลักขณา ผู้นั้นจะไม่รู้สิ้นทรัพย์จะเป็นโจร ฯ

๏ ผี้วพระ ๘ เป็นสองกับลักขณา ผู้นั้นจะมีจิตรฟุ้งซ่านขุ่นมัว มักจะเป็นพิกลจริต ฯ

๏[๓] ผี้วพระ ๑ พระ ๓ พระ ๗ เป็นสามกับลักขณา ผู้นั้นจะได้ที่ยศศักดิอันใหญ่ จะมีทรัพย์มาก ฯ

๏ ผี้วพระ ๒ พระ ๖ เป็นสามกับลักขณา ผู้นั้นจะเป็นใหญ่กว่าคนทั้งปวง ฯ

---

[๑๐๑] พระ ๕ หมายถึง พระพฤหัสบดี

[๑๐๒] พระ ๖ หมายถึง พระศุกร์

[๑๐๓] พระ ๗ หมายถึง พระเสาร์

[๑๐๔] พระ ๘ หมายถึง พระราหู

๏ ผิ้วพระ ๔ พระ ๕ เป็นสามกับลักขณา ผู้นั้นจะมักพรัดพรากจากที่รัก ฯ

๏ ผิ้วพระ ๘ เป็นสามกับลักขณา ผู้นั้นจะมีสัตรูทำโภยไภยมาก ฯ

๏[๔] ผิ้วพระ ๑ เป็นสี่กับลักขณา ผู้นั้นจะมีทุกข์เนืองๆ ฯ

๏ ผิ้วพระ ๒ พระ ๓ พระ ๖ เป็นสี่กับลักขณา ผู้นั้นจะมีโรคในท้องมาก ฯ

๏ ผิ้วพระ ๔ เป็นสี่กับลักขณา ผู้นั้นจะมีลาภทุกเมื่อ ฯ

๏ ผิ้วพระ ๕ เป็นสี่กับลักขณา ผู้นั้นจะมีสติปัญามิได้หลงลืม ฯ

๏ ผิ้วพระ ๖ เป็นสี่กับลักขณา ผู้นั้นจะรู้วิชากานมาก ฯ

๏ ผิ้วพระ ๗ เป็นสี่กับลักขณา ผู้นั้นจะมีทรัพย์ไม่รู้ขาด ฯ

๏ ผิ้วพระ ๘ เป็นสี่กับลักขณา ผู้นั้นจะเป็นพ่อค้าๆ ขายดี ฯ

๏[๕] ผิ้วพระ ๑ เป็นห้ากับลักขณา ผู้นั้นมักจะเสียของรัก ฯ

๏ ผิ้วพระ ๒ เป็นห้ากับลักขณา ผู้นั้นจะเจรจาไพเราหะ เป็นที่ชอบใจแก่คนทั้งปวง ฯ

๏ ผิ้วพระ ๓ เป็นห้ากับลักขณา ผู้นั้นจะพลัดพรากจากยาติ ฯ

๏ ผิ้วพระ ๔ พระ ๗ เป็นห้ากับลักขณา ผู้นั้นจะทุกข์มาก ฯ

๏ ผิ้วพระ ๕ เป็นห้ากับลักขณา ผู้นั้นจะมีปัญญามาก ฯ

๏ ผิ้วพระ ๖ เป็นห้ากับลักขณา ผู้นั้นจะเป็นทาษท่าน ฯ

๏ ผิ้วพระ ๘ เป็นห้ากับลักขณา ผู้นั้นจะมีโรคมาก ฯ

๏[๖] ผิ้วพระ ๑ พระ ๒ พระ ๓ พระ ๔ พระ ๕ พระ ๖ พระ ๗ เป็นหกกับลักขณา ผู้นั้นจะมีทุกขโศกโรคบีทาทุกเมื่อ ฯ

๏ ผิ้วพระ ๘ เป็นหกกับลักขณา ผู้นั้นจะมีทรัพย์มีลาพมาก ฯ

๏[๗] ผิ้วพระ ๑ พระ ๓ พระ ๔ พระ ๖ เป็นเจ็ดกับลักขณา ผู้นั้นจะเป็นโรคจักษุและจะมีไภย์ทุกข์เมื่อ ฯ

๑ ผิ้วพระ ๒ พระ ๗ เป็นเจ็ดกับลักขณา ผู้นั้นจะมีทรัพย์มาก ฯ

๑ ผิ้วพระ ๕ เป็นเจ็ดกับลักขณา ผู้นั้นจะมีลาภสักการแลบุญมาก ฯ

๑ ผิ้วพระ ๘ เป็นเจ็ดกับลักขณา ผู้นั้นจะมีศุขมากหาไภย์มิได้ ฯ

๑[๘] ผิ้วพระ ๑ เป็นแปดกับลักขณา ผู้นั้นจะมีอายุศ์มน้อย ฯ

๑ ผิ้วพระ ๒ เป็นแปดกับลักขณา ผู้นั้นจะเป็นโรคจักษุ ฯ

๑ ผิ้วพระ ๓ พระ ๔ พระ ๕ พระ ๖ พระ ๗ พระ ๘ เป็นแปดกับลักขณา ผู้นั้นจะมีทุกขมาก ฯ

๑[๙] ผิ้วพระ ๑ เป็นเก้ากับลักขณา ผู้นั้นจะมีฝ่ามือฝ่าท้าวอ่อนนุ่มเป็นอันดี ฯ

๑ ผิ้วพระ ๒ เป็นเก้ากับลักขณา ผู้นั้นจะหาโรคามิได้ ฯ

๑ ผิ้วพระ ๓ เป็นเก้ากับลักขณา ผู้นั้นจะมีบุทคลกะทำไภยอาญาเนืองๆ ฯ

๑ ผิ้วพระ ๔ เป็นเก้ากับลักขณา ผู้นั้นจะต้องคุกคามแต่ไภย์ต่างๆ ฯ

๑ ผิ้วพระ ๕ เป็นเก้ากับลักขณา ผู้นั้นจะมีบุญจะได้ที่ถานนันดรศักดิ์อันประเสริฐ ฯ

๑ ผิ้วพระ ๖ เป็นเก้ากับลักขณา ผู้นั้นจะเป็นที่รักแก่ฝูงชนจะมีลาภมาก ฯ

๑ ผิ้วพระ ๗ เป็นเก้ากับลักขณา ผู้นั้นจะมีทรัพย์หาได้ไว้มิคง ฯ

๑ ผิ้วพระ ๘ เป็นเก้ากับลักขณา ผู้นั้นจะตกไร้เข็ญใจยิ่งนัก ฯ

๑[๑๐] ผิ้วพระ ๑ พระ ๒ เป็นสิบกับลักขณา ผู้นั้นจะมีคนบูชานับถือมาก ฯ

๑ ผิ้วพระ ๓ เป็นสิบกับลักขณา ผู้นั้นจะมีพยาธิเบียดเบียนมาก ฯ

๑ ผิ้วพระ ๔ พระ ๗ เป็นสิบกับลักขณา ผู้นั้นจะได้ลาภที่พึงใจเนืองๆ ฯ

๑ ผิ้วพระ ๕ พระ ๖ เป็นสิบกับลักขณา ผู้นั้นจะเสพมิตรมักทำลาย มิได้จิระถีติกาล ฯ

๑ ผิ้วพระ ๘ เป็นสิบกับลักขณา ผู้นั้นจะมีโรคน้อย มีศุขแลลาภมาก ฯ

๑๑๑ ผิ้วพระเคราะห์ทั้ง ๘ เป็นสิบเอ็ดกับลัคขณา ผู้นั้นจะมีความเจริญทุกประการ ในตำราทำนายสรรเสริญว่าประเสิรฐยิ่งนัก ฯ

๑๑๒ ผิ้วพระเคราะห์ทั้ง ๘ เป็นสิบสองกับลัคขณา อันสถิตยในราษรี ปัสวะนะระ อำภุ เรียกว่ามะหาวินาศนะทั้งสิ้น ฯ

๑ ผิ้วพระ ๑ เป็นวินาศนะ จะเดือดร้อนด้วยไภย์อันบังเกิดแต่ผู้อื่น ฯ

๑ ผิ้วพระ ๒ พระ ๖ เป็นวินาศนะ จะต้องอันตรายอันร้ายกาจต่างๆ ฯ

๑ ผิ้วพระ ๓ พระ ๔ พระ ๕ พระ ๖ เป็นวินาศนะ จะต้องวธพันธนาการแต่ ราช โจร ศัตรู อาชญาต่างๆ จะวิโยคจากยาติแลมิตรทั้งปวง ฯ

๑ ผิ้วพระ ๘ เป็นวินาศนะ จะประกอบด้วยฆ่าศึกทำร้ายมาก เว้นแต่ลัคขณาอันสถิตยอยู่ในภิตะราษรีเดียว แม้ว่าพระเคราะห์ตัวใดเป็นวินาศนะ พระเคราะห์ตัวนั้นกลับให้คุณหาอันตรายมิได้ ฯ

[ทายพระเคราะห์สถิตอยู่ในราศี]

๑ พระผู้เป็นเจ้าอุดมะรามเถร จึงกล่าวสารโสลกคาถาไว้ว่า

ทฺวาทส ภฺรวเน คฺรหา ปฺรทฺธา ปสฺสติ ปณฺฑิโต
คุณโทเส วิจาเรตฺวา ตตฺรุปฺปติ ปฺรกาสิตา

๑ อรรถาธิบายว่า พระเคราะห์ทั้ง ๘ สถิตยอยู่ในราศรีทั้ง ๑๒ นักปราชญ พิจารณาเห็นในดวงชาตาแห่งบุทคลทั้งหลายในกาลใดแล้วก็พึงพิจารณา ซึ่งคุณ แลโทษอันบังเกิดมีในดวงชาตานั้น แล้วจึงทำนายโดยอธิบายอันมีในพระคำภีร์ นี้เถิด ฯ

๑ ในหนึ่งผี้วพระ ๑ เป็นหกกับลักขณา ผู้นั้นจะมีอายุศมมิได้ยืน ฯ

๑ ผี้วพระ ๒ เป็นห้ากับลักขณา ผู้นั้นจะยากไร้แต่อาหารจะบริโภค ก็หาได้ ด้วยยากทุกเมื่อ ฯ

๑ ผี้วพระ ๓ เป็นสามกับลักขณา ผู้นั้นจะมีหูหนวก ถ้ามิฉะนั้นจะมีจักษุ บอดทั้งสองข้าง ฯ

๑ ผี้วพระ ๔ เป็นสามกับลักขณา ผู้นั้นจะมีมือแลเท้าพิการ ฯ

๑ ผี้วพระ ๕ เป็นเก้ากับลักขณา ผู้นั้นจะตายด้วยอาวุธ ฯ

๑ ผี้วพระ ๖ เป็นสามกับลักขณา ผู้นั้นจะตายด้วยเหตุอะกาลมรณอันใด อันหนึ่ง ฯ

๑ ผี้วพระ ๗ เป็นเก้ากับลักขณา ผู้นั้นจะตายด้วยอุทรโรค ฯ

๑ ผี้วพระ ๘ เป็นหนึ่งกับลักขณา ผู้นั้นจะเป็นหม้ายหาสามีภิริยามิได้ ฯ

[ราศีเมษ]

๑[๑] หนึ่งผิ้วพระ ๑ อยู่ราศรีเมศ ผู้นั้นจะปรากฏิด้วยคุณวิชาต่างๆ ฯ

๑ ผิ้วพระ ๒ อยู่ราศรีเมศ ผู้นั้นจะมีจักษุแดงงามเป็นสายโลหิต อุดมกว่าญาติทังปวง ฯ

๑ ผิ้วพระ ๓ อยู่ราศรีเมศ ผู้นั้นจะมีสิลประสาตร ปรากฏแก่ท้าวพระยาทั้งหลาย ฯ

๑ ผิ้วพระ๔อยู่ราศรีเมศ ผู้นั้นจะเป็นนักเลง มีพงษ์พันธุ์มาก ฯ

๑ ผิ้วพระ ๕ อยู่ราศรีเมศ ผู้นั้นจะมีภริยาแลทรัพย์มาก ฯ

๑ ผิ้วพระ ๖ อยู่ราศรีเมศ ผู้นั้นจะเป็นคนสนิทแห่งท่านผู้มียศศักดิ์ ฯ

๑ ผิ้วพระ ๗ อยู่ราศรีเมศ ผู้นั้นจะทุพลภาพหากำลังกายแลกำลังวิชาบมิได้ ฯ

๑ ผิ้วพระ ๘ อยู่ราศรีเมศ ผู้นั้นจะมีคุณวิเศศ ปรากฏิแก่ท้าวพระยา ฯ

[ราศีพฤษภ]

๑[๒] อนึ่งผิ้วพระ ๑ อยู่ราศรีพฤศภ ผู้นั้นจะมีตนเป็นที่พึ่งแก่ตน หาผู้อื่นจะเป็นที่พึ่งบมิได้ ฯ

๑ ผิ้วพระ ๒ อยู่ราศรีพฤศภ ผู้นั้นจะเป็นกระวีวิชาฉลาด ในกาพย์กลอนต่างๆ ฯ

๑ ผิ้วพระ ๓ อยู่ราศรีพฤศภ ผู้นั้นจะต้องทารกรรม์ ล่วงภิริยาท่านผู้อื่น ฯ

๑ ผิ้วพระ ๔ อยู่ราศรีพฤศภ ผู้นั้นจะเป็นโจรหาลอายบมิได้ ฯ

๑ ผิ้วพระ ๕ อยู่ราศรีพฤศภ ผู้นั้นจักมัจฉริยะยิ่งนัก ฯ

๑ ผิ้วพระ ๖ อยู่ราศรีพฤศภ ผู้นั้นจะมีทรัพย์สมบัตรมาก ฯ

๑ ผิ้วพระ ๗ อยู่ราศรีพฤศภ ผู้นั้นจะเข็ญใจยิ่งนัก ฯ

๑ ผิ้วพระ ๘ อยู่ราศรีพฤศภ ผู้นั้นจะแกล้วกล้าในการสงคราม ฯ

[ราศีเมถุน]

๑[๓] อนึ่งผิ้วพระ ๑ อยู่ราศรีเมถุน ผู้นั้นจะหาโรคจักษุบมิได้ ฯ

๏ ผี้วพระ ๒ พระ ๖ อยู่ราศรีเมถุน ผู้นั้นจะมีภิริยาเป็นที่รักหานอกใจบมิได้ ฯ

๏ ผี้วพระ ๓ อยู่ราศรีเมถุน ผู้นั้นจะมีบุตรแต่สามคน ฯ

๏ ผี้วพระ ๔ อยู่ราศรีเมถุน ผู้นั้นเจรจาหาความสัจมิได้ ฯ

๏ ผี้วพระ ๕ อยู่ราศรีเมถุน ผู้นั้นจะมีภิริยามักมีชู้ ฯ

๏ ผี้วพระ ๗ อยู่ราศรีเมถุน ผู้นั้นหาศิลประสาตรอันใดมิได้เลย ฯ

๏ ผี้วพระ ๘ อยู่ราศรีเมถุน ผู้นั้นจะเป็นนักเลงสัตรีมีชู้เมียมาก ฯ

[ราศีกรกฎ]

๑[๔] อนึ่งผิ้วพระ ๑ อยู่ราศรีกรกฏ ผู้นั้นจะหาทรัพย์มิได้ ฯ

๏ ผี้วพระ ๒ อยู่ราศรีกรกฏ ผู้นั้นจะมีรูปงามมีผิวเนื้อขาว ฯ

๏ ผี้วพระ ๓ อยู่ราศรีกรกฏ ผู้นั้นจะหาทรัพย์ได้ด้วยยาก ฯ

๏ ผี้วพระ ๔ อยู่ราศรีกรกฏ ผู้นั้นจะเป็นคนกระหนี่ ฯ

๏ ผี้วพระ ๕ อยู่ราศรีกรกฏ ผู้นั้นจะมียศใหญ่สูงกว่าญาติทั้งปวง ฯ

๏ ผี้วพระ ๖ อยู่ราศรีกรกฏ ผู้นั้นจะมีรูปงามพร้อมด้วยลักขณอันดี ฯ

๏ ผี้วพระ ๗ อยู่ราศรีกรกฏ ผู้นั้นจะเจรจาเหลาะแหละหาทรัพย์มิได้ ฯ

๏ ผี้วพระ ๘ อยู่ราศรีกรกฏ ผู้นั้นจะมีปัญญาอาจสามารถชนะแก่คนทั้งปวง ฯ

[ราศีสิงห์]

๑[๕] อนึ่งผิ้วพระ ๑ อยู่ราศรีสิงฆ์ ผู้นั้นจะมีอาหารเลี้ยงชีพด้วยยาก หายุ้งฉางมิได้ ฯ

๏ ผิ้วพระ ๒ อยู่ราศรีสิงฆ ผู้นั้นจะมีกำลังปัญาแกล้วกล้าเฉลียวฉลาด ฯ

๏ ผิ้วพระ ๓ อยู่ราศรีสิงฆ ผู้นั้นจะเป็นพระยามียศศักดิมาก ฯ

๏ ผิ้วพระ ๔ อยู่ราศรีสิงฆ ผู้นั้นจะมีจิตรหวั่นไหวด้วยไภยต่างๆ ทุกเมื่อ ฯ

๏ ผิ้วพระ ๕ อยู่ราศรีสิงฆ ผู้นั้นจะเป็นใหญ่กว่าคนทั้งปวง ฯ

๏ ผิ้วพระ ๖ อยู่ราศรีสิงฆ ผู้นั้นจะมีทรัพย์มิได้ยั่งยืน ฯ

๏ ผิ้วพระ ๗ อยู่ราศรีสิงฆ ผู้นั้นจะมีผมน้อยจะเป็นโจร ฯ

๏ ผิ้วพระ ๘ อยู่ราศรีสิงฆ ผู้นั้นจะมีโรคมากจะต้องถ้อยความเนืองๆ ฯ

[ราศีกันย์]

๑[๖] อนึ่งผิ้วพระ ๑ อยู่ราศรีกัญ ผู้นั้นจะเป็นชาวนาชอบทำนาได้ผลมาก ฯ

๏ ผิ้วพระ ๒ อยู่ราศรีกัญ ผู้นั้นมักหูเบาฟังคำคนจิตรไม่ยั่งยืน ฯ

๏ ผิ้วพระ ๓ อยู่ราศรีกัญ ผู้นั้นจะมีคุณปรากฏิทุกแห่ง ฯ

๏ ผิ้วพระ ๔ อยู่ราศรีกัญ ผู้นั้นจะมีโภคสมบัติมาก ฯ

๏ ผิ้วพระ ๕ อยู่ราศรีกัญ ผู้นั้นมีบุตรมากบริบูรณ์ด้วยโภคสมบัติ ฯ

๏ ผิ้วพระ ๖ อยู่ราศรีกัญ ผู้นั้นมีทรัพย์อยู่บ่มิคง ฯ

๏ ผิ้วพระ ๗ อยู่ราศรีกัญ ผู้นั้นจะมีอายุศมยืน ฯ

๏ ผิ้วพระ ๘ อยู่ราศรีกัญ ผู้นั้นจะมีเพียนขวนขวายหาทรัพย์มาก จะมั่งคั่งด้วยสมบัติ ฯ

[ราศีตุลย์]

๑[๗] อนึ่งผี้วพระ ๑ อยู่ราศรีตุลย์ ผู้นั้นจะเป็นภาณิชค้าขายดี ฯ

๑ ผี้วพระ ๒ อยู่ราศรีตุลย์ ผู้นั้นจะขวนขวายหาทรัพยมาก ฯ

๑ ผี้วพระ ๓ อยู่ราศรีตุลย์ ผู้นั้นจะมีไชยชำณะแก่สัตรู ฯ

๑ ผี้วพระ ๔ อยู่ราศรีตุลย์ ผู้นั้นจะเป็นอาจาริย์ผู้ใหญ่ ฯ

๑ ผี้วพระ ๕ อยู่ราศรีตุลย์ ผู้นั้นจะมีสรัทธามีตระกูลอันอุดม ฯ

[๑ ผี้วพระ ๖ อยู่ราศรีตุลย์ ผู้นั้นจะมีทรัพย์สิ่งสินแลอาหารสมประกอบดี][๑๐๕]

๑ ผี้วพระ ๗ อยู่ราศรีตุลย์ ผู้นั้นจะมีบุญเป็นที่พึ่งแก่คนทั้งปวง ฯ

๑ ผี้วพระ ๘ อยู่ราศรีตุล ผู้นั้นจะมียศอันอุดมหาผู้เสมอมิได้ ฯ

[ราศีพิจิก]

๑[๘] อนึ่งผี้วพระ ๑ อยู่ราศรีพิจิตร[๑๐๖] ผู้นั้นจะมีวิชามาก ฯ

๑ ผี้วพระ ๒ อยู่ราศรีพิจิตร ผู้นั้นจะพรัดพรากจากบิดามารดา ฯ

๑ ผี้วพระ ๓ อยู่ราศรีพิจิตร ผู้นั้นจะมีจิตรมักฤษยาหาทรัพย์มิได้ ฯ

๑ ผี้วพระ ๔ อยู่ราศรีพิจิตร ผู้นั้นจะปราษจากทรัพย์แลวิชา ฯ

๑ ผี้วพระ ๕ อยู่ราศรีพิจิตร ผู้นั้นท้าวพระยาจะบูชา ฯ

๑ ผี้วพระ ๖ อยู่ราศรีพิจิตร ผู้นั้นจะมีสมบัติต่างๆ เป็นอันมาก ฯ

๑ ผี้วพระ ๗ อยู่ราศรีพิจิตร ผู้นั้นมักพรัดพรากจากที่อยู่ๆ ที่ใดบ่มินาน ฯ

๑ ผี้วพระ ๘ อยู่ราศรีพิจิตร ผู้นั้นจะเป็นชาวสวนชอบทำสวนดี ฯ

---

[๑๐๕] ไม่ปรากฏในเอกสารตัวเขียน

[๑๐๖] หมายถึง ราศีพิจิก

[ราศีธนู]

๑[๙] อนึ่งผิ้วพระ ๑ อยู่ราศรีธนู ผู้นั้นจะมีจิตรมากไปด้วยมาณะ ฯ

๑ ผิ้วพระ ๒ อยู่ราศรีธนู ผู้นั้นจะเป็นทาษท่าน กะทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น ฯ

๑ ผิ้วพระ ๓ อยู่ราศรีธนู ผู้นั้นจะมีภิริยามักเป็นโจร ฯ

๑ ผิ้วพระ ๔ อยู่ราศรีธนู ผู้นั้นมักเป็นโรคศีศะแลจักษุ ฯ

๑ ผิ้วพระ ๕ อยู่ราศรีธนู ผู้นั้นจะมีวิชามาก ฯ

๑ ผิ้วพระ ๖ อยู่ราศรีธนู ผู้นั้นชอบเป็นข้าท้าวบ่าวพระยา ฯ

๑ ผิ้วพระ ๗ อยู่ราศรีธนู ผู้นั้นจะมีพยาธิเบียดเบียนมาก ฯ

๑ ผิ้วพระ ๘ อยู่ราศรีธนู ผู้นั้นจะเป็นลมในศีศะเนืองๆ ฯ

[ราศีมังกร]

๑[๑๐] อนึ่งผิ้วพระ ๑ อยู่ราศรีมังกร ผู้นั้นจะมีปัญญามาก ฯ

๑ ผิ้วพระ ๒ อยู่ราศรีมังกร ผู้นั้นจะมีคุณวิชาปรากฏแก่คนทังปวง ฯ

๑ ผิ้วพระ ๓ อยู่ราศรีมังกร ผู้นั้นจะเป็นใหญ่ประเสริฐด้วยคุณอันอุดม ฯ

๑ ผิ้วพระ ๔ อยู่ราศรีมังกร ผู้นั้นจะมีทรัพย์มากกว่าหมู่ญาติ ฯ

๑ ผิ้วพระ ๕ อยู่ราศรีมังกร ผู้นั้นจะต้องราชการหนักในท้าวพระยา ฯ

๑ ผิ้วพระ ๖ อยู่ราศรีมังกร ผู้นั้นจะมีจิตรขุ่นมัวมักพิกลจริต ฯ

๑ ผิ้วพระ ๗ อยู่ราศรีมังกร ผู้นั้นจะเป็นทาษท่านผู้อื่น ฯ

๑ ผิ้วพระ ๘ อยู่ราศรีมังกร ผู้นั้นจะมีทรัพย์มากประเสริฐกว่าคนทังปวง ฯ

[ราศีกุมภ์]

๑[๑๑] อนึ่งผี้วพระ ๑ อยู่ราศรีกุมภ ผู้นั้นจะตกไร้เข็ญใจย์ ฯ

๑ ผี้วพระ ๒ อยู่ราศรีกุมภ ผู้นั้นจะมีรูปงามมีผิวเนื้ออันขาว ประกอบด้วยความรู้วิชากานมาก ฯ

๑ ผี้วพระ ๓ อยู่ราศรีกุมภ ผู้นั้นมีทรัพย์เก็บไว้บมิคง ฯ

๑ ผี้วพระ ๔ พระ ๗ อยู่ราศรีกุมภ ผู้นั้นจะเป็นนักเลงสัตรีมีชู้เมียมาก ฯ

๑ ผี้วพระ ๕ อยู่ราศรีกุมภ ผู้นั้นจะมีทรัพย์ลาภมาก ฯ

๑ ผี้วพระ ๖ อยู่ราศรีกุมภ ผู้นั้นศัตรูจะเบียดเบียนเนืองๆ ฯ

๑ ผี้วพระ ๘ อยู่ราศรีกุมภ ผู้นั้นจะมีบุญมีลาภมาก ฯ

[ราศีมีน]

๑[๑๒] อนึ่งผี้วพระ ๑ พระ ๒ อยู่ราศรีมิญ ผู้นั้นเป็นพาณิชค้าขายดีมีทรัพย์มาก ฯ

๑ ผี้วพระ ๓ อยู่ราศรีมิญ ผู้นั้นจะหาคุณใดมิได้ แต่จะมีไภย์มาก ฯ

๑ ผี้วพระ ๔ อยู่ราศรีมิญ ผู้นั้นมีญาติมากมักจะตกไร้ ฯ

๑ ผี้วพระ ๕ อยู่ราศรีมิญ ผู้นั้นจะมีปัญาแต่หาทรัพย์บมิได้ ฯ

๑ ผี้วพระ ๖ อยู่ราศรีมิญ ผู้นั้นจะมีบุญมากมีรูปอันงาม ฯ

๑ ผี้วพระ ๗ อยู่ราศรีมิญ ผู้นั้นจะเป็นคนหินชาติต่ำช้า ฯ

๑ ผี้วพระ ๘ อยู่ราศรีมิญ ผู้นั้นกอรปะด้วยอุปัทวอันตะรายเป็นอันมาก ฯ

๑ ในหนึ่งผี้วบาปเคราะห์ทั้งสี่ อยู่รวมราศรีกับลักขณา ผู้นั้นจะตายด้วยไภย์แห่งฆ่าศึกสัตรู มิฉนั้นจะเป็นโรคต่างๆ มีโรคเรื้อนแลหูหนวก แลอโธวาตบาทวิการเป็นต้น ฯ

๏ อนึ่งผิ้วพระ ๓ พระ ๗ เป็นเจ็ดกับลักขณาก็ดี พระ ๒ พระ ๘ เป็นเจ็ดกับลักขณาก็ดี ผู้นั้นจะเป็นโรคเรื้อนแลโรคลมเสียดแทงต่างๆ เป็นแท้หาสงไสมิได้ ฯ

๏ อนึ่งผิ้วพระ ๒ เป็นสิบกับลักขณา พระ ๓ พระ ๗ เป็นเจ็ด พระ ๘ เป็นแปด ผู้นั้นจะจักษุบอดทั้งสองข้าง มิฉะนั้นจะหูหนวกแลเป็นไบ้ ฯ

๏ อนึ่งผิ้วพระ ๓ อยู่ด้วยลักขณา พระ ๔ เป็นสองลักขณา ผู้นั้นจะมีจักษุซ้ายบอด ฯ

๏ อนึ่งผิ้วพระ ๔ อยู่ด้วยลักขณา พระ ๖ เป็นสอง พระ ๒ พระ ๗ เป็นห้า ผู้นั้นจะมีจักษุขวาบอด ฯ

๏ อนึ่งผิ้วพระ ๒ พระ ๘ พระ ๓ พระ ๗ อยู่กับลักขณาก็ดี เป็นเจ็ดกับลักขณาก็ดี ผู้นั้นจะเป็นโรคเรื้อน มิฉะนั้นจะเป็นค่อม ฯ

๏ อนึ่งผิ้วพระ ๑ พระ ๓ พระ ๗ อยู่กับลักขณา ผู้นั้นจะเป็นพิกลจริตโดยแท้ ฯ

๏ อนึ่งผิ้วพระ ๗ พระ ๓ อยู่ราศรีเมศ ผู้นั้นจะเป็นนายบ้าลผู้ใหญ่ ฯ

๏ อนึ่งผิ้วพระ ๗ พระ ๓ อยู่ราศรีพฤศภ ผู้นั้นจะเป็นหม้ายบุตรหาบุตรมิได้ ฯ

๏ ผิ้วพระ ๗ พระ ๓ อยู่ราศรีเมถุน ผู้นั้นจะต้องทารกรรมล่วงภิริยาท่าน ฯ

๏ ผิ้วพระ ๗ พระ ๓ อยู่ราศรีกรกฎ ผู้นั้นจะมีสมบัติมาก ฯ

๏ อปิเจว รวิ นิจจฺจา

อนึ่งผิ้วพระ ๑ เป็นนิจ ผู้นั้นจะเป็นทาษแก่ตนเอง มีญาติแลมิตรล้วนแต่ต่ำช้า สัตรูจะเบียดเบียนมาก ฯ

๏ นิจฺจา จนฺทา พหู โรคา

ผิ้วพระ ๒ เป็นนิจ ผู้นั้นจะมีโรคมาก ทรัพย์จะฉิบหายด้วยไภยต่างๆ ฯ

๏ นิจฺจา ภุมฺมา อปฺปธนํ

ผี้วพระ ๓ เป็นนิจ ผู้นั้นจะหาทรัพย์มิได้ จะเป็นทาษท่านผู้อื่น ฯ

๏ พุทฺธญฺญาติ หิ เต ทาสี

ผี้วพระ ๔ เป็นนิจ ผู้นั้นมีญาติมักจะเป็นทาษท่าน ฯ

๏ ชีวา โทสญฺจ วาจก

ผี้วพระ ๕ เป็นนิจ ผู้นั้นจะเจรจามักผิด จะเป็นโทษด้วยปาก ฯ

๏ สุกฺรปุตฺตวินาสนํ

ผี้วพระ ๖ เป็นนิจ ผู้นั้นจะมีบุตรมักตายหาพืชพันธุ์บมิได้ ฯ

๏ โสรี พนฺธุ วินสฺสติ

ผี้วพระ ๗ เป็นนิจ ผู้นั้นจะเป็นทุศีล มีเผ่าพันธุจักฉิบหายจะพึ่งญาติบมิได้ ฯ

๏ ราหู พนฺธํ จ ลพฺภิตา

ผี้วพระ ๘ เป็นนิจ ผู้นั้นจะต้องพันธนาจำจองเนืองๆ ฯ

๏ อนึ่งผี้วพระ ๒ อยู่ในราศรีเมถุน กัญ ธนู มิญ สี่ราศรีนี้ชื่อว่าหินจันทร์ ๆ นั้น ต่ำช้ามิได้ให้ผลหาลาภหาสทรัพย์บมิได้ ฯ

๏ อนึ่งผี้วพระ ๒ อยู่ราศรีพฤศภ กรกฏ ตุลย์ มังกร พิจิตร กุมภ์ หกราศรีนี้ชื่อว่าพลจันทร์ ๆ นั้นมีกำลังให้ผลจะมีลาภมีทรัพย์มาก ฯ

๏ อนึ่งผิ้วพระ ๑ พระ ๗ อยู่ในราศรีเมศกับด้วยลักขณาก็ดี พระ ๓ พระ ๘ อยู่ในราศรีตุลย์กับด้วยลักขณาที่ดี พระ ๒ พระ ๕ อยู่ในราศรีมังกรกับด้วยลักขณาก็ดี พระ ๖ พระ ๔ อยู่ในราศรีกรกฏกับด้วยลักขณาก็ดี ทังสี่หย่างนี้ชื่อว่าคู่อสีติร่วมธาต กุมลักขณาประเสริฐยิ่งนัก แม้ว่าชาตาผู้ใดได้แต่ละหย่างดั่งนี้ ผิวผู้นั้นจะเกิดในตระกูลเข็ญใจยก็ดี คงจะได้เป็นพระยาโดยแท้ ฯ

๏ อนึ่งผี้วพระ ๓ อยู่ในราศรี เมถุน สิงฆ มังกร สามราศรีนี้ก็ดีแม้ว่าผู้นั้นเป็นสัตรี จะได้เป็นนางพระยา ถ้าบุรุษจะได้เป็นมหาอำมาตย์ ถ้าบรรพชิตจะได้เป็นพระยาสงฆโดยแท้ ฯ

๏ อนึ่งผิ้วพระ ๘ อยู่ในราศรีเมศ พฤศภ กุมภ์ สามราศรีนี้ก็ดี ผู้นั้นจะได้เป็นพระยามีบุญแลความศุขมาก จะมีพลพานะมากแกล้วกล้าในสงครามยิ่งนัก ฯ

[ทายโยค]

๏ อนึ่งมีพระบาฬีทายโยคว่า

เอกรามริตุอฏฺจ โสรีราหูปติฏฺจตา
วิมุกฺขสฺส อยํ ชาตา สจฺจํ ราชา ภวิสฺสติ

อรรถาธิบายว่า ผิ้วชาตาผู้ใดได้พระ ๗ พระ ๘ เป็นหนึ่ง เป็นสาม เป็นแปด เป็นสิบเอ็ดกับลัคขณาก็ดี ชาตาผู้นั้นชื่อว่าได้โยค จะได้เป็นพระยาโดยแท้ ฯ

[ทายเกณฑ์]

๏ อนึ่งมีพระบาฬีทายเกณฑ์ว่า

ปฺรสวทสกินฺทานํ นรจสหลกฺขณํ
อมฺพุจฺจตุ กินฺทานํ กิตานํ สตฺตเมวจ

๏ *อรรถาธิบายว่า*

ผิ้วลักขณาอยู่ในราศรีปัสว พระเคราะห์ตัวใดเป็นสิบกับลักขณา พระเคราะห์ตัวนั้นเป็นเกนท์

ผิ้วลักขณาอยู่ในราศรีนระ พระเคราะห์ตัวใดอยู่ด้วยลักขณา พระเคราะห์ตัวนั้นเป็นเกนท์

ผิ้วลักขณาอยู่ในราศรีอำพุ พระเคราะห์ตัวใดเป็นสี่กับลักขณา พระเคราะห์ตัวนั้นเป็นเกนท์

ผิ้วลักขณาอยู่ในราศรีกิตะ พระเคราะห์ตัวใดเป็นเจ็ดกับลักขณา พระเคราะห์ตัวนั้นเป็นเกนท์

๏ มีพระบาฬีทายเกณฑ์ว่า

สุชฺชกินฺทํ เชยฺยสิทฺธํ จนฺทกินฺทํ สุขาวหํ
ภุมฺมกินฺทญฺจ ราชา พุทฺธกินฺทํ กฏุมฺพิกํ
คุรุกินฺทํ ราชา ปูชํ โสกฺรกินฺทํ มหทฺธโน
โสรกินฺทํ ภูมิปาลํ ราหูกินฺทํ อสทิสํ

๏ *อรรถาธิบายว่า*

๏ ผิ้วพระ ๑ เป็นเกนท์ ผู้นั้นจะมีไชยชำณะแก่ข้าศึกศัตรูทั้งปวง ฯ

๏ ผิ้วพระ ๒ เป็นเกนท์ ผู้นั้นจะมีความศุขมากหาอันตะรายมิได้ ฯ

๏ ผิ้วพระ ๓ เป็นเกนท์ ผู้นั้นจะได้เป็นพระยามีอานุภาพมาก ฯ

๏ ผิ้วพระ ๔ เป็นเกนท์ ผู้นั้นเป็นจะเป็นกระฎุมพีทรัพย์อุปรโภคบริโภคมาก ฯ

๏ ผิ้วพระ ๕ เป็นเกนท์ ผู้นั้นจะมีคุณวิชามาก ท้าวพระยาจะกระทำสการบูชา ฯ

๏ ผิ้วพระ ๖ เป็นเกนท์ ผู้นั้นจะเป็นเสรฐีมีโภคสมบัติบริวารมาก ฯ

๏ ผิ้วพระ ๗ เป็นเกนท์ ผู้นั้นจะเป็นกระษัตรรักษาแผ่นดิน ฯ

๏ ผิ้วพระ ๘ เป็นเกนท์ ผู้นั้นจะมีคุณแลยศวิเศษต่างๆ หาผู้เสมอมิได้ ฯ

๏ อนึ่งผิ้วพระ ๓ อยู่กับลักขณาในราศรีทั้งสาม คือ เมถุน กรกฏ พิจิตรก็ดี

อนึ่งพระ ๓ เป็นเจ็ดกับลักขณาก็ดี

พระ ๕ เป็นห้ากับลักขณาก็ดี

พระ ๗ พระ ๓ อยู่ด้วยกันในราศรีพิจิตรก็ดี

พระ ๗ พระ ๓ อยู่ด้วยกันในราศรีกุมภ์ก็ดี

ผิ้วหญิงชายผู้ใดชาตาเป็นดั่งนี้ แต่หย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี ทายว่าเป็นหมันหาบุตรมิได้โดยแท้ ฯ

๏ อนึ่งผิ้วพระ ๒ กุมลักขณาก็ดี เป็นสามกับลักขณาก็ดี ชื่อว่า ราชโชก

ผิ้วพระ ๒ เป็นหกกับลักขณา ชื่อว่า สิทธิโชก

ผิ้วพระ ๒ เป็นสิบกับลักขณา ชื่อว่า อำมฤตยโชก

ผิ้วพระ ๒ เป็นสิบเอ็ดกับลักขณา ชื่อว่า ลาภโชก

แลโชคทั้งสี่นี้ชื่อว่า ลัคปฏิสนที่

ผิ้วชาตา ผู้ใดได้ลัคปฏิสนที่แต่อันใดอันหนึ่ง ผู้นั้นแม้ว่าบาปเคราะห์จรมาต้องลักขณาก็ดี ๒ ก็ดีอาจแบ่งเบาบรรเทาโทษที่ร้ายลงได้กึ่งหนึ่ง ประเสริฐยิ่งนัก ฯ

[ทายตรีกูล]

๏ อนึ่งมีพระบาฬีทายตรีกูลว่า

ลกฺขณา จ อถวา จนฺโท เย ครฺหา จ ปติฏฺฐิตา
ปญฺจ นว สมลกฺขณา ตฺริกุลานิ ปกาสิตา

๏ *อรรถาธิบายว่า*

ผี้วลักขณา ๒ ชาตาผู้ใดมีพระเคราะห์ตัวใดเป็นห้า เป็นเก้า แลอยู่ด้วยลักขณาก็ดี พระเคราะห์นั้นชื่อว่า ตรีกูล

ผี้วพระ ๑ เป็นตรีกูล ผู้นั้นสัตรูบูชาจะกลับเป็นมิตร จะเป็นที่รักแก่ฝูงชนทั้งปวง ฯ

๏ ผี้วพระ ๒ เป็นตรีกูล ผู้นั้นจะได้สการบูชาแต่ผู้อื่นเป็นอันมาก ฯ

๏ ผี้วพระ ๓ เป็นตรีกูล ผู้นั้นจะพรัดพรากจากที่อยู่เนืองๆ ฯ

๏ ผี้วพระ ๔ เป็นตรีกูล ผู้นั้นจะได้สการบูชาเพราะอาไสท่านผู้อื่น ฯ

๏ ผี้วพระ ๕ เป็นตรีกูล ผู้นั้นจะมีอายุศมยืนนาน ฯ

๏ ผี้วพระ ๖ เป็นตรีกูล ผู้นั้นจะได้สักการบูชามามาแต่ทิศต่างๆ ฯ

๏ ผี้วพระ ๗ เป็นตรีกูล ผู้นั้นจะพรัดพรากจากญาติแลมิตร ฯ

๏ ผี้วพระ ๘ เป็นตรีกูล ผู้นั้นจะมีลาภมาก ฯ

๏ อนึ่งว่า ถ้าพระ ๕ อยู่ในย์ราศรีทั้งหก คือ เมศ เมถุน สิงฆ ตุลย ธนู กุมภ์ ก็ดี ได้ชื่อว่าพระ ๕ นั้นเป็นตรีกูล ผี้วชาตาผู้ใดได้พระ ๕ เป็นตรีกูลดังนี้ จะมีความศุขมากหาอันตราย มิได้ ฯ

๏ อนึ่งผี้วชาตาผู้ใดได้พระ ๘ อยู่ในราศรีทั้งสาม คือ เมถุน ตุลย กุมภ ก็ดี ได้ชื่อว่า ประกินโชค ผู้นั้นจะมีพลภาหณะบริวารเป็นอันมาก ฯ

๏ อนึ่งผิ้วลักขณาอยู่ในราศรีทั้งหก คือ เมศ กรกฏ สิงฆ กัญ พิจิตร มังกร ก็ดี ลักขณา อันนั้นได้ชื่อว่า ราชลักขณ ฯ

๏ ไนหนึ่งว่าผี้วว่า ชาตาผู้ใด ได้พระ ๒ อยู่ด้วยลักขณาในราศรีกัญ พระ ๑ พระ ๖ อยู่ในราศรีเมศ พระ ๕ พระ ๘อยู่ในราศรีกรกฏดังนี้ ผู้นั้นจะได้เป็นพระยาโดยแท้ ฯ

๏ อนึ่งผี้วชาตาผู้ใด ได้พระ ๑ อยู่ในราศรีเมศ พระ ๒ อยู่ในราศรีกรกฏ พระ ๗ อยู่ในราศรีตุลย ลักขณาอยู่ราศรีมังกร ดั่งนี้ได้ชื่อว่า จักรชาตา ผู้นั้นจะได้เป็นพระยาโดยแท้ ฯ

[ทายกำลังพระเคราะห์]

๏ อนึ่งมีพระบาฬีทายกำลังพระเคราะห์ให้คุณว่า

๏ อาทิตฺยเมสฺเส ลกฺขเณ สิงฺเฆ[๑๐๗]

ผี้วพระ ๑ อยู่ในราศรีเมศ ลักขณาอยู่ในราศรีสิงฆ ได้ชื่อว่ากำลังพระ ๑ ให้คุณ ผู้นั้นจะมีโภคสมบัติแลเกรียดิยศเป็นอันมาก ฯ

๏ เมถุเน กรกเฏเจว กลฺเย ธนุ จ มิลฺยเก[๑๐๘]

ผี้วพระ ๒ อยู่ในราศรีทั้งห้า คือ เมถุน กรกฏ กัญ ธนู มิญ นี้ได้ชื่อว่ากำลังพระ๒ให้คุณผู้นั้นจะมีทรัพย์มาก

๏ เมถุเน กรกเฏ สิงฺเฆ[๑๐๙]

ผี้วพระ ๓ อยู่ในราศรีทั้งสาม คือ เมถุน กรกฏ สิงฆ นี้ได้ชื่อว่ากำลังพระ ๓ ให้คุณ ผู้นั้นจะได้เป็นพระยาแลเสนาบดี ถ้าสัตรีจะได้เป็นนางพระยา ฯ

๏ พุทฺธ กรกเฏ ลกฺขเณ จ มีลฺเย[๑๑๐]

ผี้วพระ ๔ อยู่ในราศรีกรกฏ ลักขณาอยู่ราศรีมิญ ได้ชื่อว่า กำลังพระ ๔ ให้คุณผู้นั้น จะมีอานุภาพมาก หาผู้ใดในทิศทั้งสี่จะเสมอมิได้ ฯ

๏ คุรุ กรกเฏ ลกฺขเณ จ มงฺกเร

ผี้วพระ ๕ อยู่ราศรีกรกฏ ลักขณาอยู่ราศรีมังกร ได้ชื่อว่า กำลังพระ ๕ ให้คุณผู้นั้น ท้าวพระยาจะให้ความศุข จะกระทำสการบูชา ฯ

---

[๑๐๗] ฉบับพิมพ์ว่า อาทิตฺนเมเส ลกฺขเณ จ สิงฺเห

[๑๐๘] ฉบับพิมพ์ว่า เมถุเน กรกเฏเจว กญฺญธนุ จ มินฺนเน

[๑๐๙] ฉบับพิมพ์ว่า สิงเห

[๑๑๐] ฉบับพิมพ์ว่า มีเนฺย

๏ สุกฺเร มิสฺเส[๑๑๑] ลกฺขเณ กรกเฏ

ผิ้วพระ ๖ อยู่ราศรีเมศ ลักขณาอยู่ราศีกรกฎ ได้ชื่อว่า กำลังพระ ๖ ให้คุณผู้นั้น จักเจริญด้วยยศศักดิในโลกย์ เป็นที่รักที่บูชาแก่มหาชนทั้งปวง

๏ โสรี สิงฺเฆ มิสฺเส[๑๑๒] ลกฺขเณ

ผิ้วพระ ๗ อยู่ราศรีสิงฆ ลักขณาอยู่ราศรีเมศ ได้ชื่อว่า กำลังพระ ๗ ให้คุณผู้นั้น จะมียศศักดิมาก สัตรูจะกลับเป็นมิตร ฯ

๏ ราหู ตุลฺเย ลกฺขเณ กุมฺเภ[๑๑๓]

ผิ้วพระ ๘ อยู่ราศรีตุลย ลักขณาอยู่ราศรีกุมภ ได้ชื่อว่า กำลังพระ ๘ ให้คุณผู้นั้น จะเป็นนักปราชมีปัญญามาก จะทำกิจอันใดอาจสำเรจ์ทุกประการ ฯ

---

[๑๑๑] ฉบับพิมพ์ว่า เมเส

[๑๑๒] ฉบับพิมพ์ว่า สิงฺเห เมเส

[๑๑๓] ฉบับพิมพ์ว่า ลกฺขเณ จ กุมฺเภ

[ทายพระเกษตร]

๏ อนึ่งมีพระบาหีทายกระเษตรว่า

๏ รวิเกฺษตฺรา เชยฺย สตฺตุ

ผิ้วพระ ๑ เป็นกระเษตร ผู้นั้นจะชณะแก่สัตรู ฯ

๏ จนฺทเกฺษตฺรา ชนปฺปิยา

ผิ้วพระ ๒ เป็นกระเษตร ผู้นั้นจะเป็นที่รักแก่ฝูงชนทั้งปวง ฯ

๏ ภุมฺมเกฺษตฺรา พหูวิทฺยา

ผิ้วพระ ๓ เป็นกระเษตร ผู้นั้นจะมีวิชาการมาก ฯ

๏ พุทฺธเกฺษตฺรา จ ปณฺฑิตา

ผิ้วพระ ๔ เป็นกระเษตร ผู้นั้นจะเป็นนักปราชญ ฯ

๏ คุรุเกฺษตฺรา ปฺญวนฺโต

ผิ้วพระ ๕ เป็นกระเษตร ผู้นั้นจะมีปัญามาก ฯ

๏ สุกฺรเกฺตฺรา มหาสีโล

ผิ้วพระ ๖ เป็นกระเษตร ผู้นั้นจะมีศีลอันยิ่ง ฯ

๏ โสรีเกฺษตฺรา สุราธาโร

ผิ้วพระ ๗ เป็นกระเษตร ผู้นั้นจะทรงสุรภาพกล้าหาญ ฯ

๏ ราหุเกฺษตฺรา อเกสา[๑๑๔]

ผิ้วพระ ๘ เป็นกระเษตร ผู้นั้นจะมีเกศาอันบาง ฯ

---

[๑๑๔] ฉบับพิมพ์ว่า เกสฺรา

[ทายมหาอุจ]

๑ อนึ่งมีพระบาฬีทายมหาอุจว่า

๑ รวิอุจฺโจ มหาโภโค

ผิ้วพระ ๑ เป็นมหาอุจ ผู้นั้นจะมีสมบัติมาก จะมีปัญาอุดมกว่าญาติทั้งปวง จะได้ซึ่งความศุขทุกเมื่อ ฯ

๑ สสิอุจฺโจ มหาสุขํ

ผิ้วพระ ๒ เป็นมหาอุจ ผู้นั้นจะมีความศุขมาก จะมีสุวรรณหิรัญสารเป็นอันมาก จะไปในที่ใดย่อมขี่ยวดยานเป็นนิจ งามในท่ามกลางบริสัชชนทั้งหลาย จะบูชาจะเป็นเสนาบดีโดยแท้หาสงไสยมิได้ ฯ

๑ ภุมฺมอุจฺโจ มหาโภโค

ผิ้วพระ ๓ เป็นมหาอุจ ผู้นั้นจะมีโภคสมบัติ แลบริวารช้างม้าโคกระบือมาก จะมีบุตรภิริยามาก จะไปในทิศทางต่างๆ ย่อมจะได้ลาภทุกแห่ง ฯ

๑ พุทฺธอุจฺโจ สุขวุทฺธิ[๑๑๕]

ผิ้วพระ ๔ เป็นมหาอุจ ผู้นั้นจะเจริญด้วยความศุข จะได้ทรัพย์เงินทองแก้วแหวนทุกเมื่อ จะชะณะข้าศึกสัตรูทั้งปวง ฯ

๑ คุรุอุจฺโจ มหทฺธโน

ผิ้วพระ ๕ เป็นมหาอุจ ผู้นั้นจะมีทรัพย์มาก มียวดยานพาหนะช้างม้าแลธัญาหารก็มาก จะมีปัญาแกล้วกล้ายิ่งนัก

๑ ปฺรตุอุจฺโจ[๑๑๖] **อมจฺโจ จ**

ผิ้วพระ ๖ เป็นมหาอุจ ผู้นั้นจะได้เป็นอำมาตย์จะมีรูปอันอุดม จะเป็นที่รักแก่มหาชนทุกแห่ง ฯ

---

[๑๑๕] ฉบับพิมพ์ว่า สุขวุฑฺฒิ

[๑๑๖] ฉบับพิมพ์ว่า สุกฺรอุจฺโจ

๏ โสรีอุจฺโจ มหาปญฺโญ

ผิ้วพระ ๗ เป็นมหาอุจ ผู้นั้นจะมีปัญญามาก จะมีพลพาหนะแลความเพียน[๑๑๗] ก็มาก แต่จะดุร้ายไม่ละอายแก่บาป แลจะมีโรคน้อย สรรพทุกข์โทษภัยจักมิได้มี ฯ

๏ ราหูอุจฺโจ โภคสมฺปตฺติ

ผิ้วพระ ๘ เป็นมหาอุจ ผู้นั้นจะมีโภคสมบัติ จะไปในที่ใดย่อมไปด้วยยาน พาหนช้างม้าต่างๆ สรรพทุกขโทษไภย์จักมิได้มี จะมีความโกรธนั้นน้อย จิตรจะเป็นกุศลภัพผลมาก ฯ

๏ เอกอุจฺโจ สมฺมาทิฏฺฐิ

ผิ้วผู้ใดได้มหาอุจตัวหนึ่ง ผู้นั้นจะตั้งอยู่ในสำมาทิฏฐิ ประพฤทธิในกุศลมาก ฯ

๏ ทุวิอุจฺโจ ปณฺฑิโต นโร

ผิ้วผู้ใดได้มหาอุจสองตัว ผู้นั้นจะเป็นนักปราชญ์ รู้อรรถธรรมมาก ฯ

๏ ตฺริอุจฺโจ จ อมจฺโจ จ

ผิ้วได้มหาอุจสามตัว ผู้นั้นจะได้มหาอำมาตย์ ฯ

๏ จตุอุจฺโจ จ ราชาโน

ผิ้วได้มหาอุจสี่ตัว ผู้นั้นจะได้เป็นบรมกระษัตร ฯ

๏ ปญฺจอุจฺจโจ จกฺกวตฺติ

ผิ้วได้มหาอุจห้าตัว ผู้นั้นจะได้เป็นบรมจักรพรรดิราช ฯ

๏ ฉอุจฺโจ อรหนฺโต จ

ผิ้วได้มหาอุจหกตัว ผู้นั้นจะได้เป็นพระอรหันต์ ฯ

๏ สตฺตอุจฺโจ ปจฺเจกพุทฺโธ

ผิ้วได้มหาอุจเจ็ดตัว ผู้นั้นจะได้เป็นพระปัจเจกโพธิเจ้า ฯ

๏ อฏฺฐอุจฺโจ สมฺมาสมฺพุทฺโธ

ผิ้วได้มหาอุจแปดตัว ผู้นั้นจะได้เป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ

จบพระคัมภีร์

---

[๑๑๗] ฉบับพิมพ์ว่า พากเพียร

[โคลงบานแพนก]

๏ กรมหมื่นนุชิตเชื้อ เมธี
แถลงลักษณจักรทีปนี สืบส้าง[๑๑๘]
เนมิตรนิตรคดี โดยโทษ คุณแฮ
แด่พระนัดดาอ้าง ชื่อชิ้กปิฐา[๑๑๙]ฯ

๏ พึงเพียรเรียนรอบรู้ สาตรไสย
สบอักษรขอมไทย์ ถ่องถ้วน
กลกาพยขานไข[๑๒๐] ฤๅพรอก พรางพ่อ
สิ่งละสิ่งเลือกล้วน แหล่งหล้าสรรเสริญ ฯ

๏ สืบวงษพงษเผ่าเจ้า จอมอาริย์
วันรัตนจัดเจนชาญ เชี่ยวรู้
ธำรงค์วิหารสถาน โพธิ์ผลัด นามมา
เสนอชื่อเชตุพนผู้ ศิษย์รั้งแรมสนอง ฯ

๏ คือข้อยสมเยศพู้น ศุกรี[๑๒๑]
แปลงเปลี่ยนยศราชี ชื่อให้
นุชิตจิตรภักดี[๑๒๒] คุณขอบ ครูนา
ผายอรรถวัจนวากยไว้ ฝากฟ้าดินเฉลิม ฯ

---

[๑๑๘] ฉบับพิมพ์ว่า สร้าง

[๑๑๙] คือพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้นสอง กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์

[๑๒๐] ฉบับพิมพ์ว่า กลกลอนกาพยขานไข

[๑๒๑] ฉบับพิมพ์ว่า วาศุกรี

[๑๒๒] ฉบับพิมพ์ว่า กรมนุชิตจิตภักดี

๒๘ ลักขณาอยู่เมศ

อาจาริย์วิเสศ กล่าวไว้โดยดี
กำเนิดเกิดมา ครีพระยาทรพี[๑๒๓]
เมื่อน้อยมีบุญ ใหญ่มาพอดี
มีเมียสาวสี มีลูกคนเดียว ฯ

อยู่มาช้านาน
ชื่นชมสมภาน มีใจย์ฉุนเฉียว
ตกละเมียไว้ เที่ยวไปคนเดียว
จรดลวนเที่ยว กว่าจะสิ้นกำลังตน ฯ[๑๒๔]

๑ ลัก[๑๒๕] อยู่พฤกศภ
ปัญญารู้จบ ร่ำเรียนเพียนทำ[๑๒๖]
ดุจพระสุธน[๑๒๗] ได้เมียสาวสวรรณ์
ย่อมพลัดพรากกัน ดุจนั้นแลนา ฯ

๑ ลักอยู่เมถุน
รูปงามใครจะปูน มีบุญโสภา
ดังพระฉัดทัน[๑๒๘] อันอยู่ในป่า
นางช้างโสภา ห้อมล้อมแจจัน

---

[๑๒๓] คือ ควายทรพี ในเรื่องรามเกียรติ์
[๑๒๔] ฉบับพิมพ์ว่า กว่าจะสิ้นกรรม
[๑๒๕] ฉบับพิมพ์ว่า ลัคน์
[๑๒๖] ฉบับพิมพ์ว่า ธรรม
[๑๒๗] คือ พระสุธน ในเรื่องสุธนชาดก
[๑๒๘] คือ พญาช้างฉัททันต์ ในเรื่องฉัททันตชาดก

นายโสอุดร
ยิงถูกลูกศร ได้งามาพลัน
บุคลเกิดมา ลักขณาอยู่นั้น
เมียมากครามครัน เป็นทุกรำคาน

๏ ลักอยู่กรกฏ
ดุจดังพระรช[๑๒๙] เจ้าโคทกุมาร
ท่านใช้ให้ตาย เสียได้เมียสำราน[๑๓๐]
สมบัตพัษถาร เกิดด้วยบารมี ฯ

๏ ลักขณาอยู่สิงฆ์
หลมาล[๑๓๑]ปัญญายิ่ง[๑๓๒] ยิ่งกว่าโลกี
เดินหนั้งกำลังเอง มีอำนาจดังราชสีห์
ยาติวงษพงพี ได้พึ่งพาอาไสรย์ ฯ[๑๓๓]

๏ ลักขณาอยู่กรร
เมียพระฉัดทัน ชื่อสุพัฒตรา
ได้ผัวอันดี ย่อมมียศถา
มักนิราษคลาดคลา เป็นไม่[๑๓๔]หลายหน ฯ

---

[๑๒๙] จากเรื่อง พระรถเสนชาดก

[๑๓๐] ฉบับพิมพ์ว่า เสียดายเมียสะคราญ

[๑๓๑] คือ หนุมาน จากเรื่องรามเกียรติ์

[๑๓๒] ฉบับพิมพ์ว่า หนุมานปัญญายิ่ง

[๑๓๓] ฉบับพิมพ์ว่า ได้อาศัยพึ่งพา

[๑๓๔] ฉบับพิมพ์ว่า ม่าย

๏ ลักขณาอยู่ตุลย์

มโนราเนื้ออุ่น เมียพระสุทน
ได้ผัวมักจาก พรัดพรากจากตน
ช้านานสุทน จึงได้ภบกัน ฯ

๏ ลักอยู่พิจิต[๑๓๕]

ดียิ่งพ้นคิด ยิ่งกว่าเผ่าพันธุ์
จะได้พรรยา สิ่งสินครัมครัน
สัตรูอาทัน ทำมิได้เลย ฯ

๏ ลักอยู่ทนู

นางนารถโฉมตรู ปภาวะดี
ทรามเชยๆ ถ้าคู่ผู้ชายนั้นเอ๋ย
รูปงามทรามเชย ยิ่งกว่าสามี ฯ

๏ ลักอยู่มังกร

นางนารถบวร ชื่ออัศหมูขี
สังวาษด้วยพราหมณ์ ชื่นชมยินดี
ชาตาดั่งนี้ มีผัวสองคน ฯ

๏ ลักอยู่กุมภ์เล่า

เหมือนอยู่สร้อยเสร้า[๑๓๖] พรัดบิดาตน
เติบใหญ่ขึ้นมา ค่อยมีกุศน
ทรัพย์สินอำพน เกิดด้วยบุญตัว ฯ

---

[๑๓๕] ฉบับพิมพ์ว่า ลักขณาอยู่พิจิก

[๑๓๖] ฉบับพิมพ์ว่า เมื่อน้อยสร้อยเศร้า

๏ ลักขณาอยู่มิน
กุศราชณริน มีบุญชมชัว[๑๓๗]
เมือหน้าเป็นรู้ ชู้เมียส่ากลัว[๑๓๘]
เมียงามกว่าผัว มักนิราคลาษคลา ฯ

๏[๑๑] ขอกล่าวตามคำภีร์ ในบาฬีคำพฤธา
ให้ทายตามลักขณา ผู้เกิดมาตามนาที

[๑๓๗] ฉบับพิมพ์ว่า มีบุญใช่ชั่ว
[๑๓๘] ฉบับพิมพ์ว่า ชู้เมียน่ากลัว

[ลัคนาอยู่ราศีเมษ]

๏ ลักอยู่ราษรีเมศ	อาจาริย์วิเสศกล่าวไว้โดยดี
ว่าลักพระเตมีย์	ทายตามที่บรรยาย
๏ เมื่อน้อยกว่าเลี้ยงยาก	ได้ลำบากยากปางตาย
ได้ทุขเป็นมากมาย	ลำบากกายแต่น้อยมา
๏ เมื่อถึงกลางอายุศ์ม	จึงได้ลุดังปราถนา
ทำกินยังชั่วรา	ทังญาติกาก็ปรานี
๏ พ่อแม่ของผู้นั้น	เป็นพงพรรธเหล่า[๑๓๙] ผู้ดี
ที่เกิดสำคันมี	หนบูน[๑๔๐] ที่มีโพไซร
๏ หนทิศปัดจิมมา	มีพฤกษาต้นไม้ใหญ่
สำนักที่อาไสร	มีทังน้ำแลห้วยหนอง
๏ อายุศ์ม ๓๐ ทัศ	เกิดอุบัดเสียเงินทอง
๔๕ จะหม่นหมอง	จากพี่น้องพลัดพรากไกล
๏ ครั้งถึง ๕๖	ทุขเตมอกเกิดความใหญ่
ลูกเมียแลข้าไทย์	ย่อมเจียรจากพรากถิ่นถาร
๏ พ้นแต่นั้นได้ความศุข	พ้นจากทุขหายรำคาน
ทำกินค้อยสำราน	จนกราบท้าวอายุชน

---

[๑๓๙] ฉบับพิมพ์ว่า เป็นพงศ์พันธุเผ่าผู้ดี

[๑๔๐] คือ บูรพ์ หมายถึง ทิศตะวันออก

[ลัคนาอยู่ราศีพฤษภ]

๏ ลักขณาอยู่พฤกศภ โดยคำรบอายุศ์มคน
ลักขณาเจ้าจมพน พระศีรทาตุราชกุมาร[๑๔๑]

๏ เมื่อน้อยมีความสุข อยู่สนุกบอรำคาร
ครั้นถึงเมื่อปานกลาง[๑๔๒] อายุไซร้จากถิ่นถาน

๏ ภายแก่อยู่เย็นใจ มีข้าไทค่อยสำราน
ภักภวก[๑๔๓] แลลูกหลาน ได้ชื่นบานเพราะกุศน

๏ แต่มักจากที่อยู่ จรไปสู่แห่งฝูงคน
เกิดลาภผลาผล ทุกตำบลย่อมบูชา

๏ ที่เกิดข้างอุดร มีษาครสะ[๑๔๔] คงคา
ในทิษบูรภา มีท่าน้ำแลบัวเพรง

๏ อายุศ์ม ๓๖ ทุกเตมอกเพราะตัวเอง
๓๘ นั้นให้เกรง จะเกิดไภยอันตราย

๏ ในอายุศ์ม ๔๐ มักเกิดทุกข์บอวาย
อาวุทจักเบียนกาย ให้ลำบากเพียงถึงกาน

๏ พ้นแต่นั้นได้ความศุก พ้นจากทุขหายรำคาน
เป็นศุกขสำราน กราบท้าวถึงอายุศ์มชนม์

---

[๑๔๑] พระศีรทาตุราชกุมาร หมายถึง เจ้าชายสิทธัตถะ

[๑๔๒] ฉบับพิมพ์ว่า ครั้นถึงเมื่อกลางกาล

[๑๔๓] คือ พรรคพวก

[๑๔๔] คือ สระ

[ลัคนาอยู่ราศีเมถุน]

๏ ลักขณาอยู่เมถุน	จิตรปองปูนตามเล่กน
ลักขณาเจ้าจุมพน	พระวิทูล[๑๔๕]ผู้โฉมฉาย
๏ ผู้นั้นมีมรยาด	อันฉลาดซึ่งพิปราย
ท่านท้าวผู้ภุสาย	มัทราชให้รางวัน
๏ ระกูนพ่อย่อมสูงศักดิ์	อิกทุนทรัพย์มากครามครัน
ที่เกิดข้างอุดรนั้น	มีท่าน้ำแลกอไผ่
๏ อาเค่น[๑๔๖]แลบูรภา	มีไม้ว่าแลโพไซร
ทักสินมีไม้ใหญ่	ปัดจิมไซร้มีสวนมากแลบัวเพรง[๑๔๗]
๏ ขุนนางย่อมชอบใจย์	คนทั้งหลายย่อมกลัวเกรง
มีทุกข์แก่ตัวเอง	เมื่ออายุศ์ม ๒๓ ปี
๏ ครั้งถึง ๔๐ ทัศ	มีความร้ายเกิดยายี[๑๔๘]
ครั้นถึง ๔๓ ฯ ๕๖ฯ ๗๖ ฯ ปี	ครั้งนั้นมีไภยทีหนึ่ง[๑๔๙]

---

[๑๔๕] คือ พระวิธูรบัณฑิต ในเรื่องวิธูรบัณฑิตชาดก

[๑๔๖] คือ อาคเนย์

[๑๔๗] ฉบับพิมพ์ว่า ประจิมไซร้มีบัวเพรง

[๑๔๘] ฉบับพิมพ์ว่า เกิดวิบัติมายายี

[๑๔๙] ฉบับพิมพ์ว่า ความร้ายมีทีหนึ่งนา

[ลัคนาอยู่ราศีกรกฎ]

๏ ลักขณาอยู่กรกฎ โดยกำหนดท่านกล่าวมา
ลักขณาพระราชา พระยามีนินท[๑๕๐]แคล้วทุกข์[๑๕๑]

๏ รูปทรงบอสูงศักดิ์ เมื่อน้อยมักมีความศุก
รูปทรงนั้นงามล้ำ[๑๕๒] เนื้อดำแดงงามโสภา

๏ ผมเผ้าก็งามนัก พ่อแม่รักเป็นหนักหนา
มีพงษาคอสูงรี[๑๕๓] ที่เกิดนี้มีสำคัญ

๏ ทักสินมีห้วยหนอง อีกทั้งคลองคงสะคงคา[๑๕๔]
ข้างหรดีนั้นหนา มีสวนหมากแลเพร้า[๑๕๕]ตาล

๏ ปจิมมีโพไทร ข้างอิสานนั้นมีสถาน
อยู่อุดรแต่บูราณ มีหนทางตรอกทลาที่เจียรจร[๑๕๖]

๏ ย่อมพรัดพรากยาติกาก่อน เมื่ออายุศ์มครบชันษา
๒๓, ๒๙ รวดเร้าถึงกันมา
พยัดอย่าอุเบกษา จักต้องซึ่งทุกข์ใหญ่[๑๕๗]

---

[๑๕๐] คือ พระเจ้ามิลินท์ ในเรื่องมิลินทปัญหา

[๑๕๑] ฉบับพิมพ์ว่า พระยามิลินทร์ธแคว้วทุกข์

[๑๕๒] ฉบับพิมพ์ว่า รูปนั้นดังปั้นปลุก

[๑๕๓] ฉบับพิมพ์ว่า คอสูงรีมีพงษา

[๑๕๔] ฉบับพิมพ์ว่า ทั้งสระคลองคงคาคั่น ข้างทิศหรดีนั้น

[๑๕๕] ฉบับพิมพ์ว่า พร้าว

[๑๕๖] ฉบับพิมพ์ว่า
ประจิมีโพธิ์ไทร อีสานไซร้มีสถาน
อยู่อุดรแต่โบราณ หนทางตรอกซอกชลา

[๑๕๗] ฉบับพิมพ์ว่า
ย่อมพลัดพรากจากญาติ เมื่ออายุครบชันษา
ยี่สิบสามแลยี่สิบเก้า รวดรวบเร้าถึงกันมา
ประหยัดอย่าอุเบกขา จักต้องถึงซึ่งทุกข์ใหญ่

[ลัคนาอยู่ราศีสิงห์]

๏ ลัคน์อยู่ราศรีสิงฆ กล่าวตามจริงอย่าสงไสรย์
ลักขณาพระจอมไตร ครีพระเจ้าเวศสรรดร[๑๕๘]

๏ ต่อออกมีไม้ใหญ่ มีไม้ไล่อันบวร
ปจิมมีสาคร ข้างอุดรมีหนทาง

๏ แต่ว่าใคร่เจียรจาก ด้วยฝูงยาติกาปาง
บิดามักราษร้าง ด้วยมารดาเป็นนิรันดร์

๏ ผู้นั้นได้สมบัตร เอกทุนทรัพย์มากอนันต์[๑๕๙]
ท่านมักให้บูชายัญ ให้รางวัลได้ง่ายดาย

๏ อายุศ์ม ๑๓, ๒๓ มาปะปามด้วยอันตราย
๔๐ ทัษนั้นเล่าไซร้ เมื่อ ๖๐ ใกล้ถึงมอน[๑๖๐]

---

[๑๕๘] คือ พระเวสสันดร ในเรื่อง มหาเวสสันดรชาดก

[๑๕๙] ฉบับพิมพ์ว่า อีกทุนทรัพย์มากอนันต์

[๑๖๐] ฉบับพิมพ์ว่า มรณ์

[ลัคนาอยู่ราศีกันย์]

๏ ลัก[๑๖๑]อยู่ราษรีกรร ว่าผู้นั้นงามบวร
ลักขณาพระภูธร ภูริทัตทกูมาร[๑๖๒]

๏ ผู้นั้นเมื่อแต่น้อย ท่านเอาเลี้ยงเป็นลูกหลาน
ที่เกิดมีสถาร แลวัดวาข้างปจิม

๏ แลหนบูรมีต้นไม้ ทั้งไร่นาแลบางบึง
ความนั้นจะมาถึง เมื่ออายุศ์ม ๓๖

๏ ครั้งถึง ๗๕ ทุกเท่าฟ้ามาทับอก
เสียสินน้ำตาตก เพราะพระกานมาสู่หา

---

[๑๖๑] ฉบับพิมพ์ว่า ลัคน์

[๑๖๒] คือ พระภูริทัต ในเรื่องภูริทัตชาดก

[ลัคนาอยู่ราศีตุลย์]

๏ ลักอยู่ราษรีตุน[๑๖๓] ใครจักปูนพระราชา
สัชนู[๑๖๔] ผู้โสภา เนื้อดำแดงงามมีศรี
๏ ที่เกิดมีสำคัญ หรบูรนั้นมีพงพี
ไม้ใหญ่ก็ย่อมมี อิกหมากพร้าวแลล้าวตาน
๏ ฝ่ายข้างทิศภายับ มีหนทางแลสถาร
อายุศ์ม ๑๖ กาล ได้ประมาณซึ่งนานมา
๏ ๒๗, ๒๙ ความร้อนเร่าเป็นนักหนา
๗๔ จะมรณา อายุศมชีพสิ้นชลมาร

---

[๑๖๓] ฉบับพิมพ์ว่า ตุลย์

[๑๖๔] คือ พระสุธนู ในเรื่องสุธนูชาดก

[ลัคนาอยู่ราศีพิจิก]

๏ ลัคน์อยู่พิจิตณราษรี ทายตามที่คำอาจารย์
ลักขณาโคทกูมาร ใครจะปานปัญามี

๏ ถ้อยคำก็อ่อนหวาน รู้ทุกประกานช่างพาที
ใจบุญมักภักดี แก่พ่อแม่แลพฤทธา

๏ แต่ว่ามากศัตรู ทุกๆ หมู่มักหึงษา
มีสวนอยู่ต่อออกบาล มีไม้ใหญ่อยู่อุตรา
ถ้าหญิงมักภาวา[๑๖๕] อักคีมักม่ายตน[๑๖๖]

๏ ครั้นอายุศ์ม ๓๐ ทัศ เกิดอุบัติความร้อนรน
๔๒ ครั้งหนึ่งจน จวนความไข้มาบีทา

๏ ว่าแรกเมื่อน้อยนัก มักจากที่เป็นนักหนา
มักได้ทรัพย์นั้นมา แต่ผู้เลี้ยงเป็นมงคล

๏ อายุศ์ม ๖๓ โรคติดตามมาถึงตน
โศกเสร้ามาร้อนรน ความไข้นั้นก็ไกล้มา

๏ อายุ ๖๓ โรคติดตามเป็นหนักหนา
พระการเธอจักมา ภาเอาไปให้สิ้นชล[๑๖๗]

---

[๑๖๕] ฉบับพิมพ์ว่า ภาวนา

[๑๖๖] ฉบับพิมพ์ว่า
แต่ว่ามากศัตรู ทุกทุกหมู่มักหึงสา
มีสวนอยู่ต่อออกมา มีไม้ใหญ่อยู่อุตรา
ถ้าหญิงมักกามา อัคคีมักจะไหม้ตน

[๑๖๗] ฉบับพิมพ์ว่า ชนม์

[ลัคนาอยู่ราศีธนู]

◎ ลักอยู่ราษรีธนู ครูกล่าวมาเป็นยุบล
ว่าลักเจ้าจุมพน พระมโหสถฤทธิไกร

◎ รูปทรงงามสคราน ชั่งอ่อนหวานอัทยาไสรย์
ชอบเนื้อแลพึงใจ แก่บุรุษแลสัตรี

◎ อาเค่น[๑๖๘]แลอุดร มีสาครป่าพงพี
อารามก็ย่อมมี ทังโพไทรแลไร่นา

◎ อิสารมีสวนหมาก ตาน[๑๖๙]มัก[๑๗๐]พร้าวมากนักหนา
หนบูร[๑๗๑]มีสถาร อิกต้นไม้สำคันตรา

◎ อายุศ์ม ๓๘ จะผิดแผดกันแลนา
จะต้องราชทันมา ๔๗ จะร้อนใจย์

◎ ถ้าไม่เหมือนดั่งนั้น ว่าจะต้องถ้อยความใหญ่
ครั้นพ้นแต่นั้นไป จะคลายหายอาวรณ์

---

[๑๖๘] คือ อาคเนย์

[๑๖๙] คือ ตาล

[๑๗๐] คือ หมาก

[๑๗๑] คือ บูรพ์

[ลัคนาอยู่ราศีมังกร]

๏ ลักขณาท่านผู้ใด สถิตอยู่ในราษรีมังกร
ว่าลักพระภูธร มหาชนกทกูมาร[๑๗๒]

๏ รูปทรงขาวสูงสะ เมื่อน้อยพะความรำคาน
เร่งจากที่ถิ่นถาน ส่วนที่เกิดมิได้อยู่

๏ หนบูนแลอาเค่น[๑๗๓] มีป่าใหญ่เป็นสุมภู
อุดรนั้นมีอยู่ ทังบ่อน้ำแลสระเพลง

๏ สัตรูใช่อื่นไกล ครีเผ่าพรรธุ์พวกตนเอง
บีเบียนกันบอเกรง ให้พลัดพรากจากที่ไป

๏ เมื่อถึงกลางอายุ คิดใดลุได้ดังใจย์
๓๑, ๔๖ ทุกเตมอกร้อนครีไฟ
๘๗ นั้นเล่าไซร้ ก็ถึงในที่มรณา ฯ

---

[๑๗๒] ฉบับพิมพ์ว่า มหาชนกพระกุมาร

[๑๗๓] คือ หนบูรพ์แลอาคเนย์

[ลัคนาอยู่ราศีกุมภ์]

๏ ลักขณาอยู่กุมภณราษรี ทายตามมีคำพฤฒา
บริสาทโสภา[๑๗๔] เนื้อดำแดงงามมีสี

๏ มีวัจนโวหาร ทายเมื่อน้อยเป็นสูงศรี
แต่นั้นถอยฤทธี โคจรลีจิงเป็นผล

๏ กระกูลของตนเอง ฝ่ายพ่อแม่ก็ชอบกน
หนบูรปจิมชล มีห้วยหนองเป็นสำคัน

๏ ที่เกิดมิได้อยู่ มีทังนาอยู่กระชั้น
ผ่ายหลังสมบุญครัน ภักพวกนั้นมาหาสู่

๏ ครั้งถึงเมื่อผ่ายแก่ จิงกุศลตามคั้มชู
เมื่ออายุศม์ ๒๗, ๔๗ ความร้ายเท็จมาปะสู่
๗๗ มรณู สิ้นชีวิตอย่าได้แคลง ฯ

---

[๑๗๔] ฉบับพิมพ์ว่า โปริสาทโสภา

[ลัคนาอยู่ราศีมีน]

๑ ลักขณาราษรีมิน ทายตามจิงอย่าได้แคลง[๑๗๕]
อาจาริย์ท่านบอกแจ้ง ชื่อว่าท้าวสุทตโสม

๑ ผู้นั้นมีลูกมาก ว่าเมียน้อยเป็นปรัดดิโลม
ผ่ายหลังมีสมบัต ทูลทรัพยมาสอบโสม
ทุกสิ่งปรัดดิโลม มีอาเนกขเหลือหลาย[๑๗๖]

๑ กระกูลพ่อนั้นสูงศักดิ์ ฝ่ายข้างแม่นั้นทรามดาย
ที่เกิดนั้นโดยหมาย มีท่าน้ำข้างอุดร

๑ หนบูรมีไร่นา กปลวกผาแลสิงขร
ใจย์บุญมักฟังภอร รูปผู้นั้นมิสูงต่ำ

๑ ๒๙, ๕๗ จะเกิดเหตมาร่ำทำ[๑๗๗]
พ้นแต่นั้นอาจารย์จำ ว่าจักได้เป็นนาย[๑๗๘]

๑ ผิมิได้ที่แดน จะเป็นศุกขสบาย
๗๗ จะวอดวาย ชนมชีพปราไลย์ ฯะ๑-

---

[๑๗๕] ฉบับพิมพ์ว่า ลักขณาอยู่มินราศี ทายตามที่อย่าระแวง

[๑๗๖] ฉบับพิมพ์ว่า ภายหลังมีสมบัติ ทั้งทุนทรัพย์มาสวมโสม
ทุกสิ่งปรัดดิโลม มีอเนกมากเหลือหลาย

[๑๗๗] ฉบับพิมพ์ว่า จะเกิดเหตุมารันทำ

[๑๗๘] ฉบับพิมพ์ว่า ทายว่าจักได้เป็นนาย

บรรณานุกรม

จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ. ๒๓๑๐- ๒๓๘๑) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๖.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑ จ.ศ. ๑๑๕๑. **รายงานเรื่องปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม จ.ศ. ๑๑๕๑ (พ.ศ. ๒๓๓๒),** เลขที่ ๒. สมุดไทยดำ.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ เล่ม ๓ จุลศักราช ๑๑๗๑-๑๑๗๔. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๘.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: สามัญนิติบุคคลสหประชาพาณิชย์, ๒๕๓๐.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๔. กรุงเทพฯ: สามัญนิติบุคคลสหประชาพาณิชย์, ๒๕๓๐.

จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. **พระประวัติพระนิพนธ์สมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส.** นครหลวงฯ: บรรณาคาร, ๒๕๑๕.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๖.

ตำนานพระอาราม แลทำเนียบสมณศักดิ์. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๓.

ทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค), เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน.** กรุงเทพฯ อมรินทร์, ๒๕๔๘.

ธนิต อยู่โพธิ์. **ตำนานเทศน์มหาชาติ.** กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๔.

ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. **จักรทีปนี.** กรุงเทพฯ: วัดพระเชตุพนฯ, ๒๕๓๔.

ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. **จักรทีปนี.** กรุงเทพฯ: สหธรรมิก, ๒๕๕๖.

ประกาศการพระราชพิธี เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๐.

ประกาศเรื่องบำเพ็ญพระราชกุศลเทศน์มหาชาติ ในรัชกาลที่ ๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาดิศรมหิป โปรดให้พิมพ์เป็นมิตรพลีขึ้นปีใหม่เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๔๗๔. พระนคร: โสภณพิพรรฒนากร, ๒๔๗๓.

ประกาศสังฆาณัติในรัชกาลที่ ๔ ปีกุญ พ.ศ. ๒๓๙๔ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๙๕ แลปีฉลู พ.ศ. ๒๓๙๖. พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๘.

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๔.

ประชุมพระราชปุจฉา. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๗.

ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๕.

ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๘.

ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๕.

พนรัตน (แก้ว), สมเด็จพระ. **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ภาษามคธ แล คำแปล กับจุลยุทธการวงศ์ ผูก ๒ เรื่องพงศาวดารไทย.** กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๕๐.

พระคัมภีร์จักรทีปนีฎีกาโหราศาสตร์ เลขที่ ๑๖๘ ประวัติหอฯ ซื้อจากนายแวว เมื่อวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๔๖๐

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ ๔ (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหมอบลัดเล. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โฆษิต, ๒๕๕๑.

เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉบับมีพระรูป. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๘.

ศิลปากร, กรม. **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๕ และ ๖๖.** กรุงเทพฯ: คุรุสภา, ๒๕๒๗.

ศิลปากร, กรม. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๕.

ศิลปากร, กรม. **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๓.** กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๖.

สมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.

สาส์นสมเด็จ ลายพระหัตถ์ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ภาคที่ ๔๘) พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศีลาจารพิพัฒ (ช่วย อิสฺสรญาโณ) วัดสะเกศ ณ ฌาปนสถาน วัดสระเกศ ราชวรมหาวิหาร ๑๔ มีนาคม ๒๕๐๒.

สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑๕. พระนคร: คุรุสภา, ๒๕๐๕.

สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ). **อภินิหารบรรพบุรุษและปฐมวงศ์.** กรุงเทพฯ มติชน, ๒๕๔๕.

สุรพล สิงคิรัตน์, พระมหา. **ปฐมสมโพธิ ปริจเฉทที่ ๑-๗: การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๒.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๓. **เกณฑ์เรือส่งพระ พ.ศ. ๒๓๙๔.** เลขที่ ๓๓ มัดที่ ๒ ตู้ที่ ๑๑๘.

หมายรับสั่ง ร.๔ จ.ศ. ๑๒๑๓. **พิธีมหาสมณุตมาภิเศก.** เลขที่ ๑๘ มัดที่ ๒ ตู้ที่ ๑๑๘.

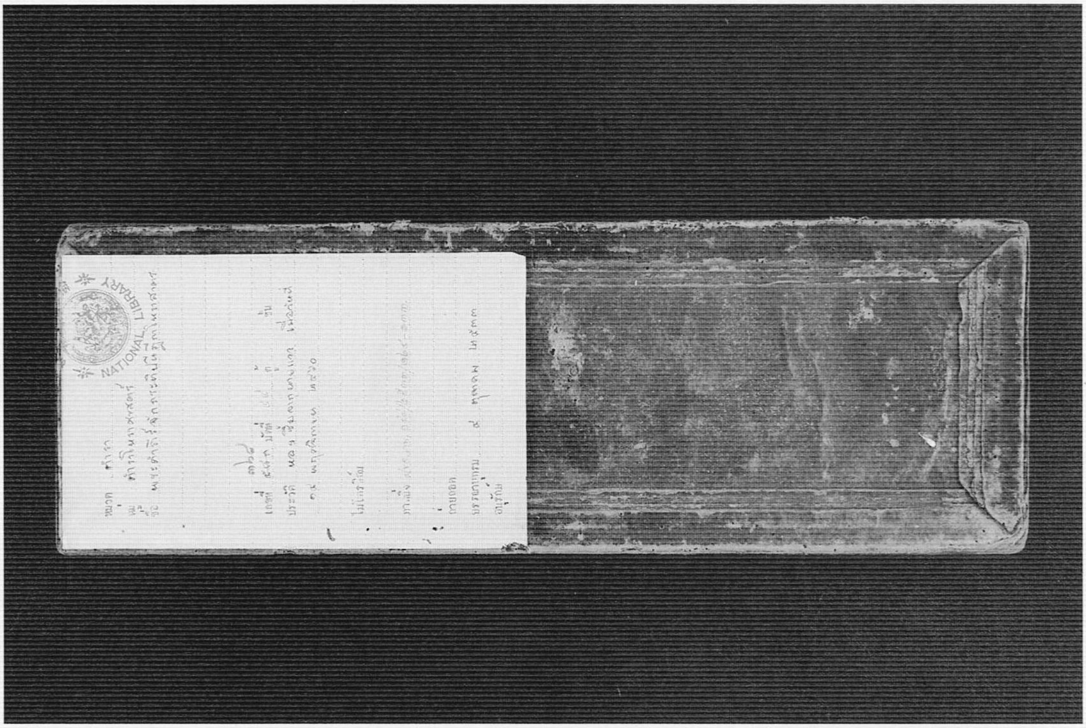
อุบลศรี อรรถพันธุ์, "การชำระพระราชพงศาวดารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก," วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๒๔.

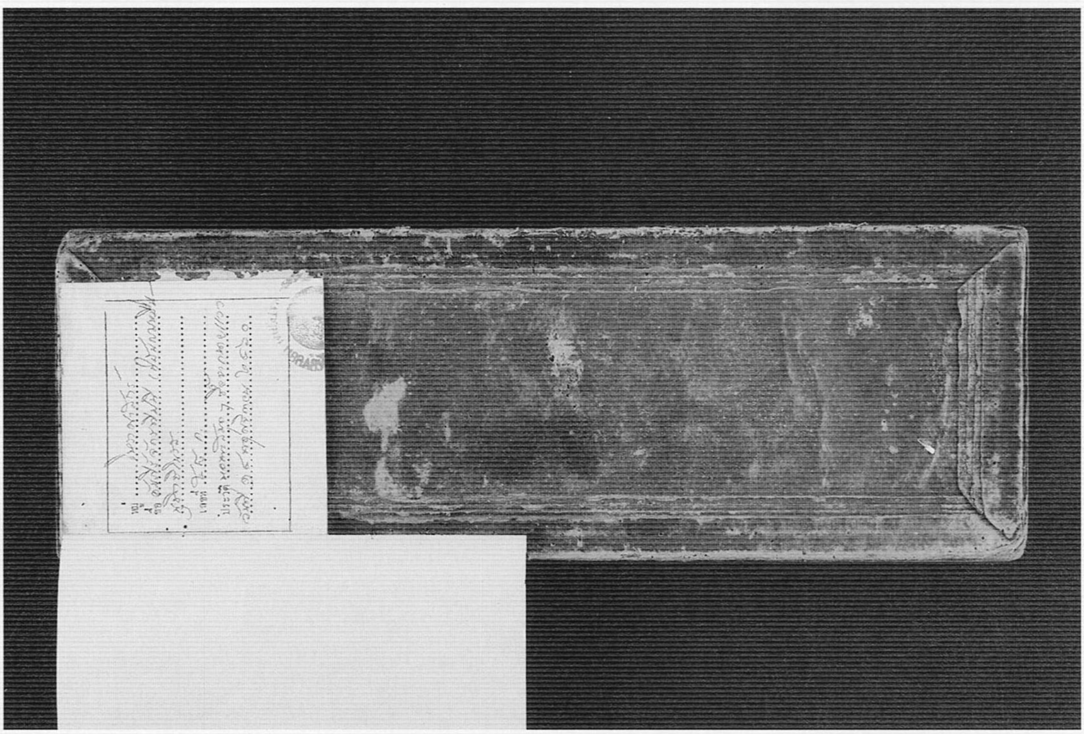
โอวาทานุสาสนี. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๗.

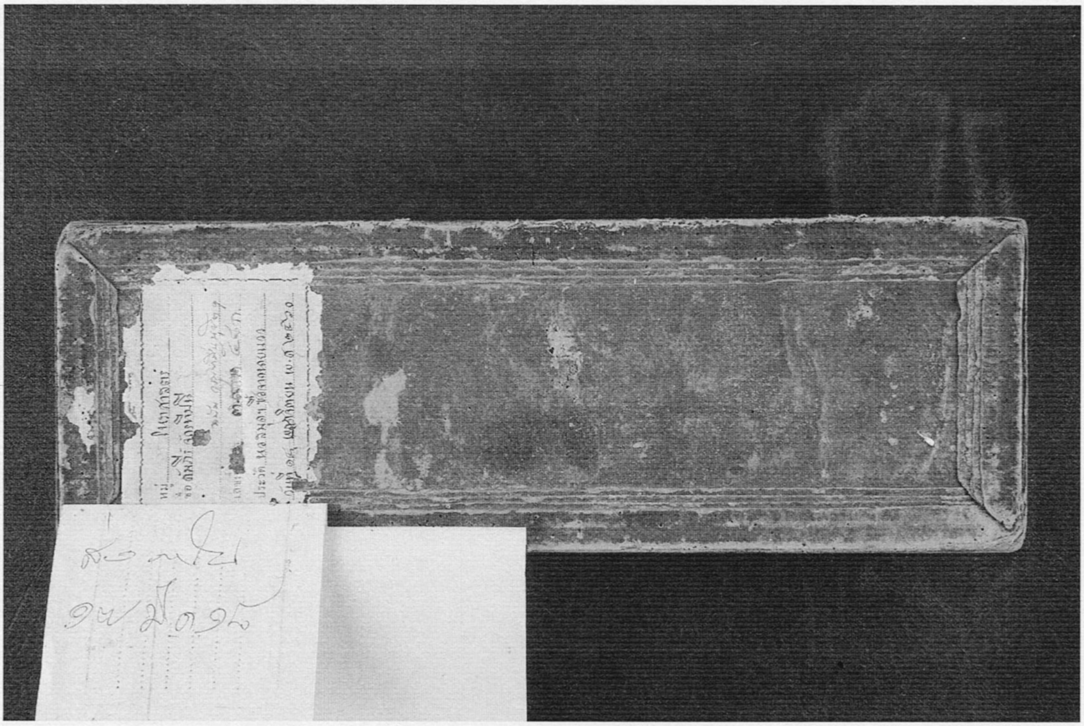

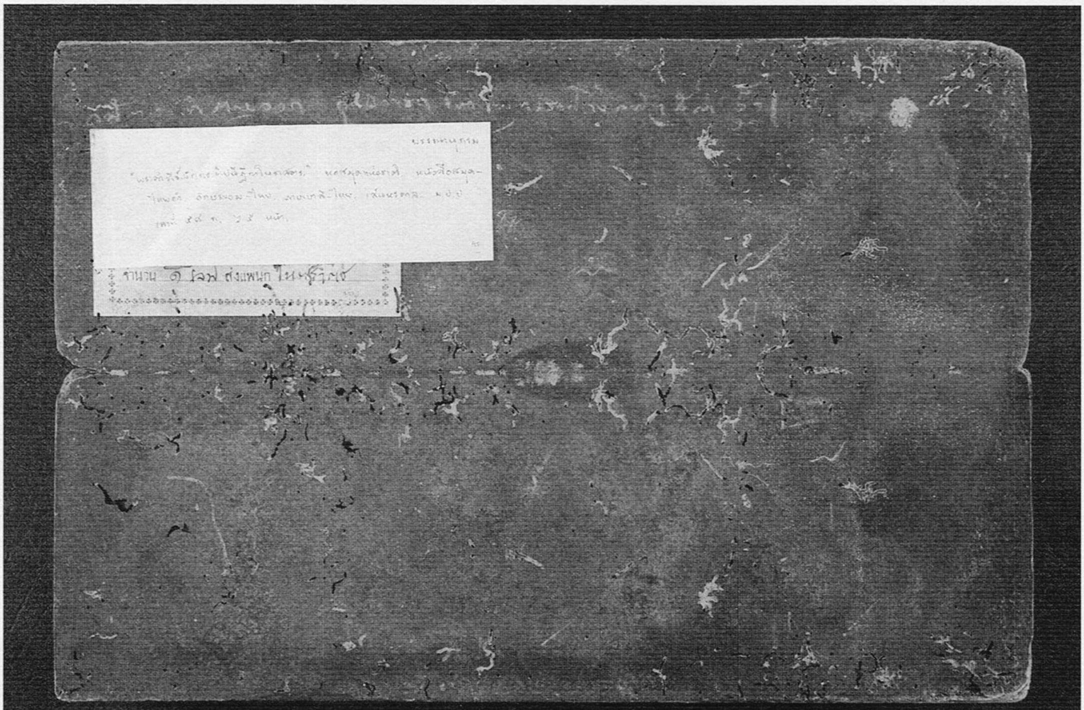
เอกสารตัวเขียน

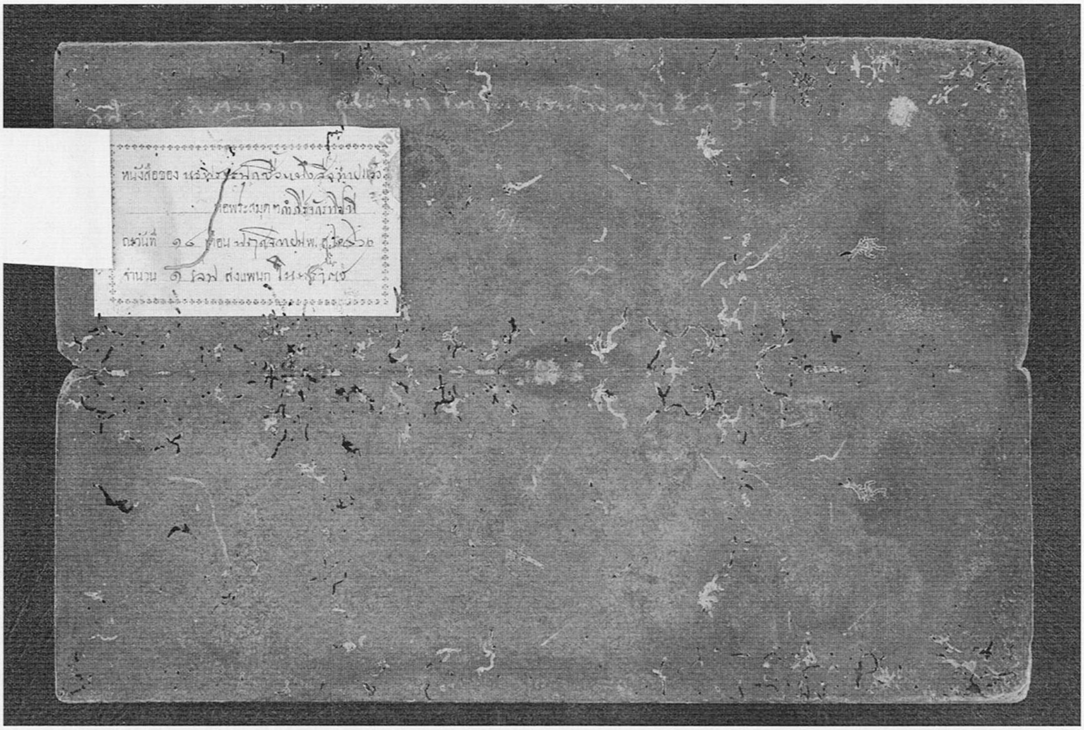
พระคัมภีร์จักรทีปนี ฎีกาโหราศาสตร์

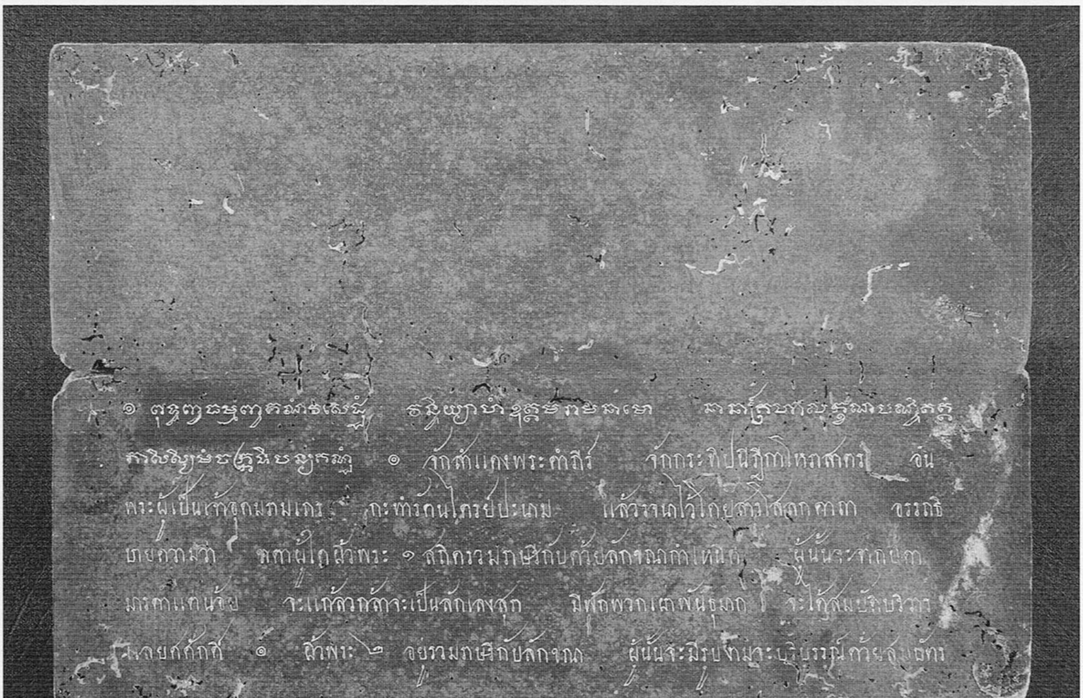

แล้ทายกรรมการหญิง จะมีภริยาแลบุตรมาก แต่มักจะเป็นโรคในท้อง ๑ ถ้าพระ ๓ อยู่
ร่วมกษัตริย์กับลักขณา ผู้นั้นจะได้เป็นเสนาบดี มีกำลังมากจะแกล้วกล้าในสงคราม แต่จะมีบุตร
มักจะตกตายเสียไม่ยั่งยืน ๑ ถ้าพระ ๔ อยู่ร่วมกษัตริย์กับลักขณา ผู้นั้นจะมีโภคสมบัติมาก จะ
มีสินแลปัญญาเป็นที่รักษ์ที่สรรเสริญแก่นักปราชญ์ ฉลาดกล่าวคำไพเราะ แต่จะเป็นโรคในท้องมาก ๑
ถ้าพระ ๕ อยู่ร่วมกษัตริย์กับลักขณา ผู้นั้นจะมีวิชามากจะเฉลียวฉลาด [illegible] ปากถูก[illegible] จะมี
สาหะแลตะบะเดชะ จะมีทรัพย์แลสดับเป็นนิจบมิได้ขาด ๑ ถ้าพระ ๖ อยู่ร่วมกษัตริย์กับลัก
ขณา ผู้นั้นจะมีจิตรตั้งอยู่ในศีลธรรมยิ่งนัก จะได้ภริยามีสกุลอันสูง ๑ ถ้าพระ ๗ อยู่ร่วม
กษัตริย์กับลักขณา ผู้นั้นจะมีปัญญามาก จะเป็นนักปราชญ์ จะมีโภคสมบัติมาก ๑ ถ้าพระ ๘
อยู่ร่วมกษัตริย์กับลักขณา ผู้นั้นจะมีโรคเบียง ๆ แต่จะมีใช้บห้ณแก่ลูกถ้า จะมีทรัพย์
มิรู้ขาด จะมีปัญญาอันแกล้วกล้า ฯ
๒ ถ้าพระ ๑ เป็นสองกับลักขณา ผู้นั้นจะมีทุกข์ได้ภัยโรคภัยมาก ฯ ถ้าพระ ๒ เป็น
สองกับลักขณา ผู้นั้นจะมีผู้ชิงเบียดเบียนให้ได้เดือดร้อนเนือง ๆ ฯ ถ้าพระ ๓ เป็นสองกับ

ลักขณา ผู้นั้นจะมีอายุคมบมิได้ยืน ฯ ถ้าพระ ๕ เป็นสองกับลักขณา ผู้นั้นจะมีคน
บูชานับถือมาก ฯ ถ้าพระ ๖ เป็นสองกับลักขณา ผู้นั้นจะไม่รู้สิ้นทรัพย์จะเป็นโจร ฯ
ถ้าพระ ๘ เป็นสองกับลักขณา ผู้นั้นจะมีจิตรฟั่งซ่านร่านมัว มักจะเป็นทุกขลาภิก ฯ
๓ ถ้าพระ ๖ เป็นสามกับลักขณา ผู้นั้นจะได้ที่ยศศักดิ์อันใหญ่ จะมีทรัพย์มาก ฯ ถ้า
พระ ๒ เป็นสามกับลักขณา ผู้นั้นจะเป็นใหญ่กว่าคนทั้งปวง ฯ ถ้าพระ ๕ เป็นสามกับ
ลักขณาผู้นั้นจะมักพรากพลัดจากที่รัก ฯ ถ้าพระ ๘ เป็นสามกับลักขณา ผู้นั้นจะมีสัตรูทำโดยไถมาก
๔ ถ้าพระ ๑ เป็นสี่กับลักขณา ผู้นั้นจะมีทุกข์เนือง ๆ ฯ ถ้าพระ ๒ เป็นสี่กับลักขณา
ผู้นั้นจะมีโรคในท้องมาก ฯ ถ้าพระ ๔ เป็นสี่กับลักขณา ผู้นั้นจะมีสาถถูกเมีย ฯ ถ้าพระ
๕ เป็นสี่กับลักขณา ผู้นั้นจะฉลาดปัญญามิได้หลงลืม ฯ ถ้าพระ ๖ เป็นสี่กับลักขณา ผู้
นั้นจะรู้วิชาการมาก. ฯ ถ้าพระ ๗ เป็นสี่กับลักขณา ผู้นั้นจะมีทรัพย์ไม่รู้ขาด ฯ ถ้าพระ ๙
เป็นสี่กับลักขณา ผู้นั้นจะเป็นพ่อค้า ๆ ขายดี ฯ
๕ ถ้าพระ ๑ เป็นห้ากับลักขณา ผู้นั้นมักจะเสียของหาย ฯ ถ้าพระ ๒ เป็นห้ากับ

ลักขณ ผู้นั้นจะเจรจาไพเราะ เป็นที่ชอบใจแก่คนทั้งปวง ฯ ฝ้าพระ ๓ เป็นห้ากับ
ลักขณ ผู้นั้นจะพลัดพรากจากญาติ ฯ ฝ้าพระ ๔ เป็นห้ากับลักขณ ผู้นั้นจะมีทุกขมาก
ฯ ฝ้าพระ ๕ เป็นห้ากับลักขณ ผู้นั้นจะมีปัญญามาก ฯ ฝ้าพระ ๖ เป็นห้ากับลักขณ
ผู้นั้นจะเป็นทายท่าน ฯ ฝ้าพระ ๘ เป็นห้ากับลักขณ ผู้นั้นจะมีโรคมาก ฯ
๏ ฝ้าพระ ๑๑ พระ ๑๒ เป็นหกกับลักขณ ผู้นั้นจะมีทุกขโศกโรคภัยทุกข์เมือ ฯ
ฝ้าพระ ๘ เป็นหกกับลักขณ ผู้นั้นจะมีทรัพย์มีลาภมาก ฯ
๏ ฝ้าพระ ๑๑ เป็นเจ็ดกับลักขณ ผู้นั้นจะเป็นโรคจักษุและจะมีภัยทุกข์เมือ ฯ ฝ้าพระ ๗
เป็นเจ็ดกับลักขณ ผู้นั้นจะมีทรัพย์มาก ฯ ฝ้าพระ ๕ เป็นเจ็ดกับลักขณ ผู้นั้นจะมี
ลาภสักการและบุญมาก ฯ ฝ้าพระ ๘ เป็นเจ็ดกับลักขณ ผู้นั้นจะมีคุณมากหาภัยมิได้ ฯ
๏ ฝ้าพระ ๑ เป็นแปดกับลักขณ ผู้นั้นจะมีอายุสั้นน้อย ฯ ฝ้าพระ ๒ เป็นแปด
กับลักขณ ผู้นั้นจะเป็นโรคจักษุ ฯ ฝ้าพระ ๑๐ พระ ๑๑ เป็นแปดกับลักขณ ผู้
นั้นจะมีทุกขมาก ฯ

๏ ฝ้าพระ ๑ เป็นเก้ากับลักขณ ผู้นั้นจะมีเท้ามือเท้าท้าวอ่อนนุ่มเป็นอันดี ฯ ฝ้าพระ ๒
เป็นเก้ากับลักขณ ผู้นั้นจะหาโรคมิได้ ฯ ฝ้าพระ ๓ เป็นเก้ากับลักขณ ผู้นั้นจะมีบุท
คลกระทำภัยอาญาเนือง ๆ ฯ ฝ้าพระ ๔ เป็นเก้ากับลักขณ ผู้นั้นจะต้องคุกตามแต่
ภัยต่าง ๆ ฯ ฝ้าพระ ๕ เป็นเก้ากับลักขณ ผู้นั้นจะมีบุญจะได้ที่ตนนั้นครอกก้อนประ
เสริฐ ฯ ฝ้าพระ ๖ เป็นเก้ากับลักขณ ผู้นั้นจะเป็นที่รักแก่ฝูงชนจะมีลาภมาก ฯ
ฝ้าพระ ๗ เป็นเก้ากับลักขณ ผู้นั้นจะมีทรัพย์หาได้ไว้มิคง ฯ ฝ้าพระ ๘ เป็นเก้า
กับลักขณ ผู้นั้นจะตกไร้เข็ญใจยิ่งนัก ฯ
๏ ฝ้าพระ ๒ เป็นสิบกับลักขณ ผู้นั้นจะมีคนนับหน้าถือมาก ฯ ฝ้าพระ ๓ เป็น
สิบกับลักขณ ผู้นั้นจะมีพยาธิเบียดเบียนมาก ฯ ฝ้าพระ ๔ เป็นสิบกับลักขณ ผู้นั้น
จะได้ลาภที่พึ่งใจเนือง ๆ ฯ ฝ้าพระ ๑๑ เป็นสิบกับลักขณ ผู้นั้นจะเสพมิตรมักกา
ตาย มิได้สระสิกิทาล ฯ ฝ้าพระ ๘ เป็นสิบกับลักขณ ผู้นั้นจะมีโรคน้อย
มีคุณแก่ลาภมาก

๑ ถ้าพระเคราะห์ทั้ง ๘ เป็นสิบเจ็ดกับลักขณา ผู้นั้นจะมีความเจริญยศประเสริฐ ในพิภพ
ก็กอบการเจริญวาประเสริฐยิ่งนัก
๑ ถ้าพระเคราะห์ทั้ง ๘ เป็นสิบสองกับลักขณา อันสถิตย์ในภพศรี ปัตะ นะวะ ภักก สิ้นความมหาวิเศษนะ
ทั้งสิ้น ฯ ถ้าพระ ๑ เป็นวิเศษนะ จะเสียกระจัดกระจายไปอันบังเกิดแก่ผู้อื่น ฯ
ถ้าพระ ๒ เป็นวิเศษนะ จะต้องอันตรายอันภัยต่าง ๆ ฯ ถ้าพระ ๓ เป็นวิเศษนะ จะ
ต้องจองจำเกวียนทาง แก่ ทาส สัตว์ ทั้งหลาย ฯ จะวิบัติจากญาติแลมิตรของตน ฯ ถ้าพระ ๔
เป็นวิเศษนะ จะประกอบด้วยนาคีกากาสิบมาก ... ลักขณา อันสถิตย์อยู่ในตักระกูล
เดิยา แม้พระเคราะห์ตัวใดเป็นวิเศษนะ พระเคราะห์ตัวนั้นกลับให้คุณแก่จันทะกอบมิได้ ฯ
ฯ พระผู้เป็นเจ้ากูกนะกามเกร จึงกล่าวสารโลกคาถาไว้ว่า ฯ [illegible]
[illegible] ฯ อรรถาธิบายว่าพระเคราะห์
ทั้ง ๘ สถิตย์อยู่ในภพทั้ง ๑๒ ผู้ปราชญ์พิจารณาเห็น ในดวงชะตาแห่งบุคคลผู้ใดผู้
ในกาลใดแล้วก็ถึงพิจารณา ซึ่งคุณแลโทษอันบังเกิดในดวงชะตานั้น แล้วจึงทำนายโดยวิจัย
๒

อันมีในพระคัมภีร์นั้นสืบ ฯ ในหนึ่งถ้าพระ ๑ เป็นหกกับลักขณา ผู้นั้นจะมีอายุคนมิได้ยืนยาว
ถ้าพระ ๒ เป็นห้ากับลักขณา ผู้นั้นจะยากไร้แก่อาหารจะบริโภค ก็หาได้ด้วยยากลำบากนัก
ถ้าพระ ๓ เป็นสามกับลักขณา ผู้นั้นจะมีทุกขเวทนา ถ้ามิฉะนั้นจะมีจักษุบอดทั้งสองข้าง ฯ
ถ้าพระ ๔ เป็นสามกับลักขณา ผู้นั้นจะมีมือแลเท้าพิการ ฯ ถ้าพระ ๕ เป็นเก้ากับ
ลักขณา ผู้นั้นจะตายด้วยอาวุธ ฯ ถ้าพระ ๖ เป็นสามกับลักขณา ผู้นั้นจะตายด้วย
เหตุจะถูกมรณอันใดอันหนึ่ง ฯ ถ้าพระ ๗ เป็นเก้ากับลักขณา ผู้นั้นจะตายด้วยอุบายโรคะ
ถ้าพระ ๘ เป็นหนึ่งกับลักขณา ผู้นั้นจะเป็นหมัน ... มิได้ ฯ
๑ หนึ่งถ้าพระ ๑ อยู่ภพศรีเมศผู้นั้นจะปรากฏด้วยคุณวิเศษต่าง ๆ ฯ ถ้าพระ ๒ อยู่ภพศรีเมศ
ผู้นั้นจะมีจักษุอันแดงงามเป็นสายโลหิต อุกฤษฏกว่าญาติทั้งปวง ฯ ถ้าพระ ๓ อยู่ภพศรีเมศ
ผู้นั้นจะมีสิลปะศาสตร ปรากฏแก่ท้าวพระยาทั้งหลาย ฯ ถ้าพระ ๔ อยู่ภพศรีเมศ ผู้
นั้นจะเป็นนักเลงมีพงษ์พันธุ์ ฯ ถ้าพระ ๕ อยู่ภพศรีเมศ ผู้นั้นจะมีภริยาแลทรัพย์มากนัก
ถ้าพระ ๖ อยู่ภพศรีเมศ ผู้นั้นจะเป็นคนสนิทแห่งท่านผู้มียศศักดิ์ ฯ ถ้าพระ ๗ อยู่ภพ

ศรีเมศ ผู้นั้นจะทุพลภาพหากำลังกายแลกำลังวังชบมิได้ ฯ ฝ้าพระ ๘ อยู่ภศรีเมศ ผู้นั้นจะมีคุณวิเศศ ปรากฏแก่ท้าวพระยา ฯ
๏ อนึ่งฝ้าพระ ๑ อยู่ภศรีพฤศภ ผู้นั้นจะมีคนเปนที่พึ่งแก่คน ทั้งผู้อื่นจะเปนที่พึ่งบมิได้ ฯ ฝ้าพระ ๒ อยู่ภศรีพฤศภ ผู้นั้นจะเปนกระวีวิทยมาก ในการพยากรณ์ต่าง ๆ ฯ ฝ้าพระ ๓ อยู่ภศรีพฤศภ ผู้นั้นจะต้องทารกรรม ล่างภริยาท่านผู้อื่น ฯ ฝ้าพระ ๔ อยู่ภศรีพฤศภ ผู้นั้นจะเปนไข้หาคลายบมิได้ ฯ ฝ้าพระ ๕ อยู่ภศรีพฤศภ ผู้นั้นจะกุมภริยะยิ่งนัก ฯ ฝ้าพระ ๖ อยู่ภศรีพฤศภ ผู้นั้นจะมีทรัพย์สมบัติมาก ฯ ฝ้าพระ ๗ อยู่ภศรีพฤศภ ผู้นั้นจะเข็ญใจยิ่งนัก ฯ ฝ้าพระ ๘ อยู่ภศรีพฤศภ ผู้นั้นจะแกล้วกล้าในการสงคราม ฯ
๏ อนึ่งฝ้าพระ ๑ อยู่ภศรีเมถุน ผู้นั้นจะหาโรครักษาบมิได้ ฯ ฝ้าพระ ๒ อยู่ภศรีเมถุน ผู้นั้นจะมีภริยาเปนที่รักท่านจากไปบมิได้ ฯ ฝ้าพระ ๓ อยู่ภศรีเมถุน ผู้นั้นจะมีมิตรแก่สามคน ฯ ฝ้าพระ ๔ อยู่ภศรีเมถุน ผู้นั้นจะหาความสำราญมิได้ ฯ ฝ้าพระ ๕ อยู่

ภศรีเมถุน ผู้นั้นจะมีภริยามากมิใช่ ฯ ฝ้าพระ ๗ อยู่ภศรีเมถุน ผู้นั้นหากิจประสงค์อันใดมิได้เลย ฯ ฝ้าพระ ๘ อยู่ภศรีเมถุน ผู้นั้นจะเปนนักเลงสัตรีมิชู้เมียมาก ฯ
๏ อนึ่งฝ้าพระ ๑ อยู่ภศรีกรกฎ ผู้นั้นจะหาทรัพย์มิได้ ฯ ฝ้าพระ ๒ อยู่ภศรีกรกฎ ผู้นั้นจะมีรูปงามมีสิวเนื้อขาว ฯ ฝ้าพระ ๓ อยู่ภศรีกรกฎ ผู้นั้นจะหาทรัพย์ได้ด้วยยาก ฯ ฝ้าพระ ๔ อยู่ภศรีกรกฎ ผู้นั้นจะเปนคนตระหนี่ ฯ ฝ้าพระ ๕ อยู่ภศรีกรกฎ ผู้นั้นจะมียศใหญ่สูงกว่าญาติทั้งปวง ฯ ฝ้าพระ ๖ อยู่ภศรีกรกฎ ผู้นั้นจะมีรูปงามพร้อมด้วยลักษณอันดี ฯ ฝ้าพระ ๗ อยู่ภศรีกรกฎ ผู้นั้นจะเจรจาเพราะแหละหาทรัพย์มิได้ ฯ ฝ้าพระ ๘ อยู่ภศรีกรกฎผู้นั้นจะมีปัญญา อาจสามารถชำนะแก่คนทั้งปวง ฯ
๏ อนึ่งฝ้าพระ ๑ อยู่ภศรีสิงห์ ผู้นั้นจะมีอาหารเลี้ยงชีพด้วยยาก หายังฉางมิได้ ฯ ฝ้าพระ ๒ อยู่ภศรีสิงห ผู้นั้นจะมีกำลังปัญญาแกล้วกล้าเฉลียวฉลาด ฯ ฝ้าพระ ๓ อยู่ภศรีสิงห ผู้นั้นจะเปนพระยามียศศักดิมาก ฯ ฝ้าพระ ๔ อยู่ภศรีสิงห ผู้นั้นจะมีจิตรหวั่นไหวด้วยภัยต่าง ๆ ทุกเมื่อ ฯ ฝ้าพระ ๕ อยู่ภศรีสิงห ผู้นั้นจะเปนใหญ่

แกคนทั้งปวง ฯ ผิวพระ ๖ อยู่ภกศรีสิงฆ ผู้นั้นจะมีทรัพย์มิได้ยั่งยืน ฯ ผิวพระ ๗
อยู่ภกศรีสิงฆ ผู้นั้นจะมีผมน้อยจะเป็นโจร ฯ ผิวพระ ๘ อยู่ภกศรีสิงฆ ผู้นั้นจะมีโรค
มากจะต้องถ้อยความเนือง ๆ ฯ
๏ อนึ่งผิวพระ ๑ อยู่ภกศรีกัญ ผู้นั้นจะเป็นชาวนาชอบทำนาได้ผลมาก ฯ ผิวพระ ๒ อยู่
ภกศรีกัญ ผู้นั้นมักหูเบาฟังคำคนจิตรไม่ยั่งยืน ฯ ผิวพระ ๓ อยู่ภกศรีกัญ ผู้นั้นจะ
มีคุณปรากฏทุกแห่ง ฯ ผิวพระ ๔ อยู่ภกศรีกัญ ผู้นั้นจะมีโภคสมบัติมาก ฯ
ผิวพระ ๕ อยู่ภกศรีกัญ ผู้นั้นมีบุตรมากบริบูรณ์ด้วยโภคสมบัติ ฯ ผิวพระ ๖ อยู่
ภกศรีกัญ ผู้นั้นมีทรัพย์ตั้งอยู่บมิคง ฯ ผิวพระ ๗ อยู่ภกศรีกัญ ผู้นั้นจะมีอายุคมยืน ฯ
ผิวพระ ๘ อยู่ภกศรีกัญ ผู้นั้นจะมีเพียรขวนขวายหาทรัพย์มาก จะมั่งคั่งด้วยสมบัติ ฯ
๏ อนึ่งผิวพระ ๑ อยู่ภกศรีตุลย์ ผู้นั้นจะเป็นภาณิชค้าขายดี ฯ ผิวพระ ๒ อยู่ภกศรีตุลย์
ผู้นั้นจะขวนขวายหาทรัพย์มาก ฯ ผิวพระ ๓ อยู่ภกศรีตุลย์ ผู้นั้นจะมีไชยชำนะแก่ศัตรู ฯ
ผิวพระ ๔ อยู่ภกศรีตุลย ผู้นั้นจะเป็นอาจารย์ผู้ใหญ่ ฯ ผิวพระ ๕ อยู่ภกศรีตุลย์ :

ผู้นั้นจะมีสิริภตมีตระกูลอันอุดม ฯ ผิวพระ ๗ อยู่ภกศรีตุลย์ ผู้นั้นจะมีบุญเป็นที่พึ่ง
แก่คนทั้งปวง ฯ ผิวพระ ๘ อยู่ภกศรีตุลย์ ผู้นั้นจะมียศอันอุดมหาผู้เสมอมิได้ ฯ
๏ อนึ่งผิวพระ ๑ อยู่ภกศรีพิจิกร ผู้นั้นจะมีวิชามาก ฯ ผิวพระ ๒ อยู่ภกศรีพิจิกร
ผู้นั้นจะพรากพรากจากบิดามารดา ฯ ผิวพระ ๓ อยู่ภกศรีพิจิกร ผู้นั้นจะมีจิตรมักฤษยาหา
ทรัพย์มิได้ ฯ ผิวพระ ๔ อยู่ภกศรีพิจิกร ผู้นั้นจะปกษาทกทรัพย์แลวิห ฯ ผิว
พระ ๕ อยู่ภกศรีพิจิกร ผู้นั้นท้าวพระยาจะบูช ฯ ผิวพระ ๖ อยู่ภกศรีพิจิกร ผู้
นั้นจะมีสมบัติต่าง ๆ เป็นอันมาก ฯ ผิวพระ ๗ อยู่ภกศรีพิจิกร ผู้นั้นมักทรกพกก :
ทกที่อยู่ ๆ ที่ใดบมิทน ฯ ผิวพระ ๘ อยู่ภกศรีพิจิกร ผู้นั้นจะเป็นชาวสวนชอบทำสวนดี ฯ
๏ อนึ่งผิวพระ ๑ อยู่ภกศรีธนู ผู้นั้นจะมีจิตรมากไปด้วยกณะ ฯ ผิวพระ ๒ อยู่ภกศรีธนู
ผู้นั้นจะเป็นทายทาน กะทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น ฯ ผิวพระ ๓ อยู่ภกศรีธนู ผู้นั้นจะมี
วิชามักเป็นโจร ฯ ผิวพระ ๔ อยู่ภกศรีธนู ผู้นั้นมักเป็นโรคที่กะเลจักษุ ฯ ผิว
พระ ๕ อยู่ภกศรีธนู ผู้นั้นจะมีวิชามาก ฯ ผิวพระ ๖ อยู่ภกศรีธนู ผู้นั้นชอบเป็น

ซักถ้วยข้างพระยา ฯ ฝ้าพระ ๗ อยู่ภคศรีธนู ผู้นั้นจะมีพยาธิเบียดเบียนมาก ฯ ฝ้า
พระ ๘ อยู่ภคศรีธนู ผู้นั้นจะเป็นลมในท้องเนือง ๆ ฯ
๏ อนึ่งฝ้าพระ ๑ อยู่ภคศรีมังกร ผู้นั้นจะมีปัญญามาก ฯ ฝ้าพระ ๒ อยู่ภคศรีมังกร
ผู้นั้นจะมีคุณวิเศษปรากฏแก่คนทั้งปวง ฯ ฝ้าพระ ๓ อยู่ภคศรีมังกร ผู้นั้นจะเป็นใหญ่ประเสริฐ
กว่ายกุณชนจกม ฯ ฝ้าพระ ๔ อยู่ภคศรีมังกร ผู้นั้นจะมีทรัพย์มากกว่าหมู่ญาติ ฯ
ฝ้าพระ ๕ อยู่ภคศรีมังกร ผู้นั้นจะต้องราชการหนักในท้าวพระยา ฯ ฝ้าพระ ๖ อยู่ภคศรีมัง
กร ผู้นั้นจะมีจิตรวนม้วนมักคิดลาริก ฯ ฝ้าพระ ๗ อยู่ภคศรีมังกร ผู้นั้นจะเป็นทาษ
ท่านผู้อื่น ฯ ฝ้าพระ ๘ อยู่ภคศรีมังกร ผู้นั้นจะมีทรัพย์มากประเสริฐกว่าคนทั้งปวง ฯ
๏ อนึ่งฝ้าพระ ๑ อยู่ภคศรีกุมภ ผู้นั้นจะตกไร้เข็ญใจ ฯ ฝ้าพระ ๒ อยู่ภคศรีกุมภ
ผู้นั้นจะมีรูปงามมีผิวเนื้ออันขาว ประกอบด้วยความรู้หลากมาก ฯ ฝ้าพระ ๓ อยู่ภคศรี
กุมภ ผู้นั้นมีทรัพย์เก็บไว้บมิคง ฯ ฝ้าพระ ๔ อยู่ภคศรีกุมภ ผู้นั้นจะเป็นนักเลง
สัตวมีชื่อเสียงมาก ฯ ฝ้าพระ ๕ อยู่ภคศรีกุมภ ผู้นั้นจะมีทรัพย์มิขาดมาก ฯ

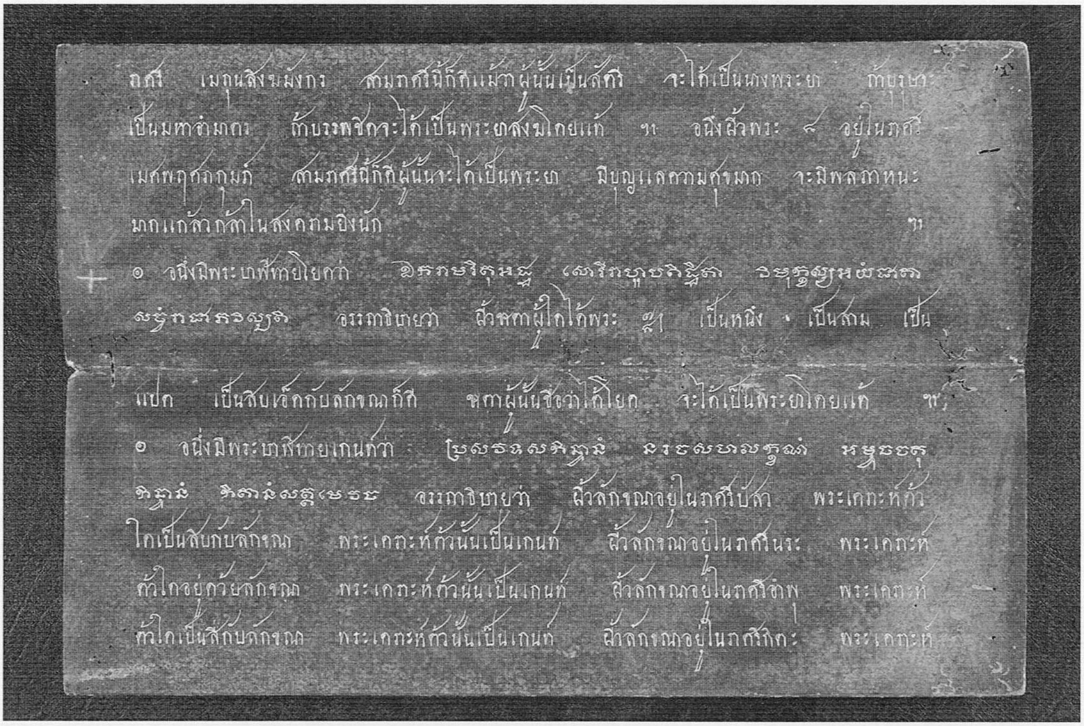

ฝ้าพระ ๖ อยู่ภคศรีกุมภ ผู้นั้นสัตว์จะเบียดเบียนเนือง ๆ ฯ ฝ้าพระ ๘ อยู่ภคศรี
กุมภ ผู้นั้นจะมีบุญมีลาภมาก ฯ
๏ อนึ่งฝ้าพระ ๑ อยู่ภคศรีมีน ผู้นั้นจะเป็นพาณิชค้าขายก็มีทรัพย์มาก ฯ ฝ้าพระ ๓ อยู่
ภคศรีมีน ผู้นั้นจะหาคนใดมิได้ แต่จะมีโรคมาก ฯ ฝ้าพระ ๔ อยู่ภคศรีมีน ผู้
นั้นมีญาติมากมักจะตกไร้ ฯ ฝ้าพระ ๕ อยู่ภคศรีมีน ผู้นั้นจะมีปัญญาแต่หาทรัพย์บมิได้ ฯ
ฝ้าพระ ๖ อยู่ภคศรีมีน ผู้นั้นจะมีบุญมากมีรูปอันงาม ฯ ฝ้าพระ ๗ อยู่ภคศรีมีน ผู้
นั้นจะเป็นคนหินชาติกำพร้า ฯ ฝ้าพระ ๘ อยู่ภคศรีมีน ผู้นั้นกอประกอบด้วยปีทวอันตะภัยเป็นอันมาก ฯ
๏ ในหนึ่งฝ้าเทพเคราะห์ทั้งสี่ อยู่ร่วมภคศรีกับลักขณา ผู้นั้นจะตายด้วยโรคแห่งมาศักดิ์สิคร
ผู้นั้นจะเป็นโรคต่าง ๆ มีโรคเรื้อนและหูหนวกและไอหวกเหาหวิการเป็นต้น ฯ อนึ่งฝ้า
พระ ๗ เป็นเจ้ากับลักขณาก็ดี พระ ๑ เป็นเจ้ากับลักขณาก็ดี ผู้นั้นจะเป็นโรคเรื้อน
และโรคลมเสียดแทงต่าง ๆ เป็นแต่หาสงไสมิได้ ฯ อนึ่งฝ้าพระ ๒ เป็นสิบกับลักข
ณา พระ ๗ เป็นเจ้า พระ ๘ เป็นแปด ผู้นั้นจะจักษุบอดทั้งสองข้าง ฉะนั้นจะ

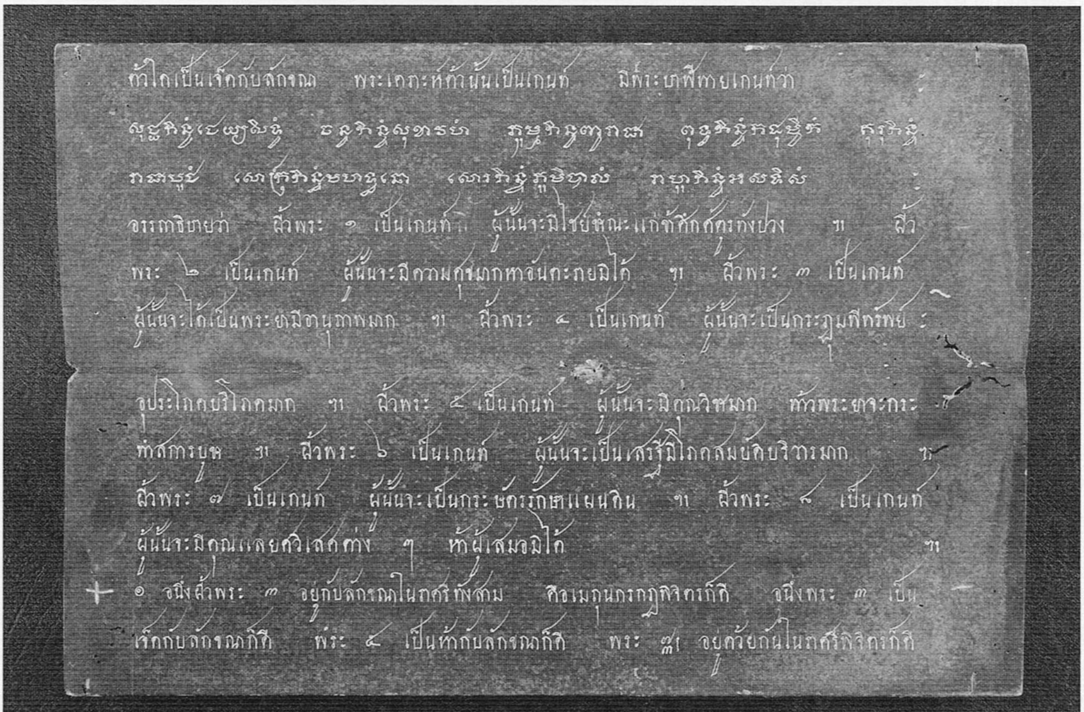
ทุหนวกแลเปนไบ้ ฯ อนึ่งสิ้วพระ ๓ อยู่ด้วยลักขณ พระ ๔ เปนสองกับลักขณ ผู้นั้น
จะมีจักษุคับบอก ฯ อนึ่งสิ้วพระ ๔ อยู่ด้วยลักขณ พระ ๖ เปนสอง พระ ๗ เปน
ห้า ผู้นั้นจะมีจักษุซ้ายบอด ฯ อนึ่งสิ้วพระ ๘ อยู่กับลักขณก็ดี เปนเจ็ดกับลักขณก็ดี
ผู้นั้นจะเปนโรคเรื้อน มิฉะนั้นจะเปนค่อม ฯ อนึ่งสิ้วพระ ๘ อยู่กับลักขณ ผู้จะเปนพิ
กลาริกโดยแท้ ฯ อนึ่งสิ้วพระ ๙ อยู่ภศีเมศ ผู้นั้นจะเปนนายช่างผู้ใหญ่ ฯ
สิ้วพระ ๙ อยู่ภศีพฤศภ ผู้นั้นจะเปนหม้ายบุตรหาบุตรมิได้ ฯ สิ้วพระ ๙ อยู่
ภศีเมถุน ผู้นั้นจะต้องทาวกรรมต่างกิริยาท่าน ฯ สิ้วพระ ๙ อยู่ภศีกรกฎ ผู้นั้น
จะมีสมบัติมาก ฯ
๑ [illegible] อนึ่งสิ้วพระ ๑ เปนนิจ ผู้นั้นจะเปนภัยแก่ตนเอง มิญาติแลมิตร
สหายแก่ท่าน สัตรูจะเบียดเบียนมาก ฯ [illegible] สิ้วพระ ๒ เปนนิจ ผู้
นั้นจะมีโรคมาก ทรัพย์จะฉิบหายด้วยโดยต่าง ๆ ฯ [illegible] สิ้วพระ ๓ เปนนิจ
ผู้นั้นจะหาทรัพย์มิได้ จะเปนภัยท่านผู้อื่น ฯ [illegible] สิ้วพระ ๔ เปนนิจผู้นั้น

มิญาติมักจะเปนภัยท่าน ฯ [illegible] สิ้วพระ ๕ เปนนิจ ผู้นั้นจะหามักผิด
จะเปนโทษด้วยมาก ฯ [illegible] สิ้วพระ ๖ เปนนิจ ผู้นั้นจะมีบุตรเมียภายหา
ศักพันธุ์บมิได้ ฯ [illegible] สิ้วพระ ๗ เปนนิจ ผู้นั้นจะเปนทุศีล มิเผ่าพันธุ์จัก
ฉิบหาย จะพึ่งญาติบมิได้ ฯ [illegible] สิ้วพระ ๘ เปนนิจ ผู้นั้นจะต้องทน
ทนกำจรเนือง ๆ ฯ
๑ อนึ่งสิ้วพระ ๒ อยู่ในภศี เมถุนกัญรนุมิญ สัภศีนี้ชื่อว่าหินจันทร์ ๆ นั้นท่านหัลได้ให้ผล
หาลาภหาทรัพย์บมิได้ ฯ อนึ่งสิ้วพระ ๒ อยู่ภศี พฤศภกรกฎตุลยมังกรพิจิกกุมภ์
หกภศีนี้ชื่อภพลจันทร์ ๆ นั้นมีกำลังให้ผลจะมีลาภมีทรัพย์มาก ฯ อนึ่งสิ้วพระ ๗ อยู่
ในภศีเมศกับด้วยลักขณก็ดี พระ ๗ อยู่ในภศีกลยกับด้วยลักขณก็ดี พระ ๒ อยู่
ในภศีมังกรกับด้วยลักขณก็ดี พระ ๕ อยู่ในภศีกรกฎกับด้วยลักขณก็ดี ทั้งสี่หย่าง
นี้ชื่อว่าคู่สีลร่วมตฤ กุมลักขณประเสริฐยิ่งนัก แม้ว่าพหาผู้ใดได้แก่ละหย่างดังนี้ สิ้ว
ผู้นั้นจะเกิดในตระกูลเจ้าญาไนยก็ดี ดงจะได้เปนพระยาโดยแท้ ฯ อนึ่งสิ้วพระ ๓ อยู่ใน

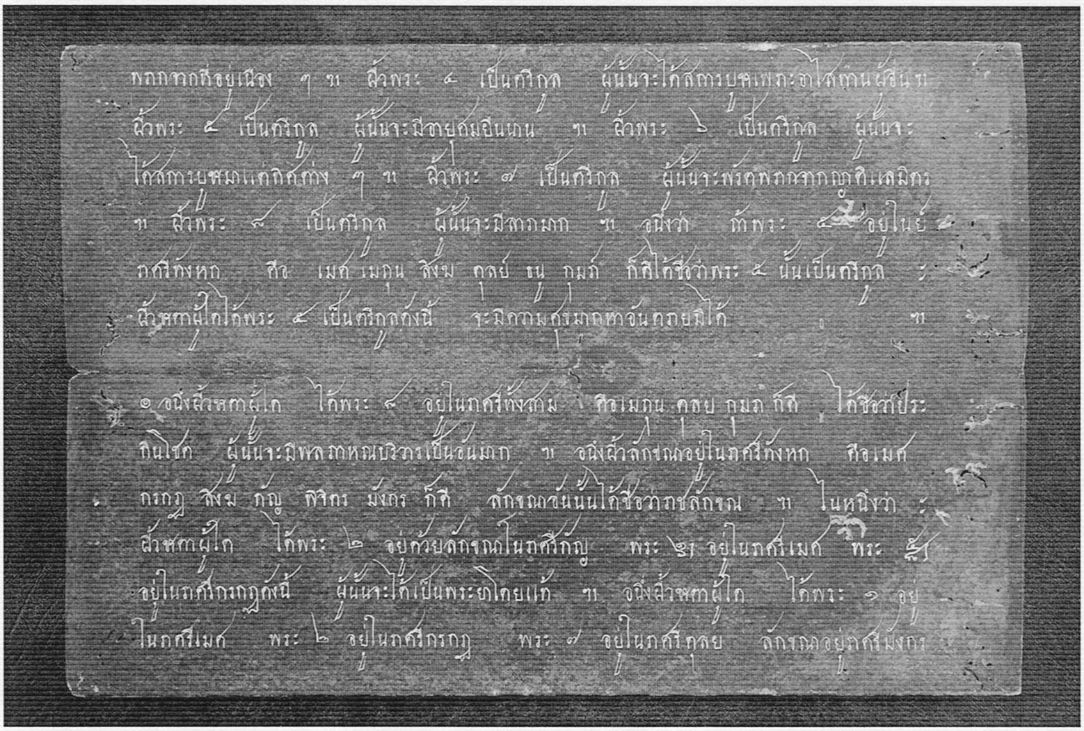

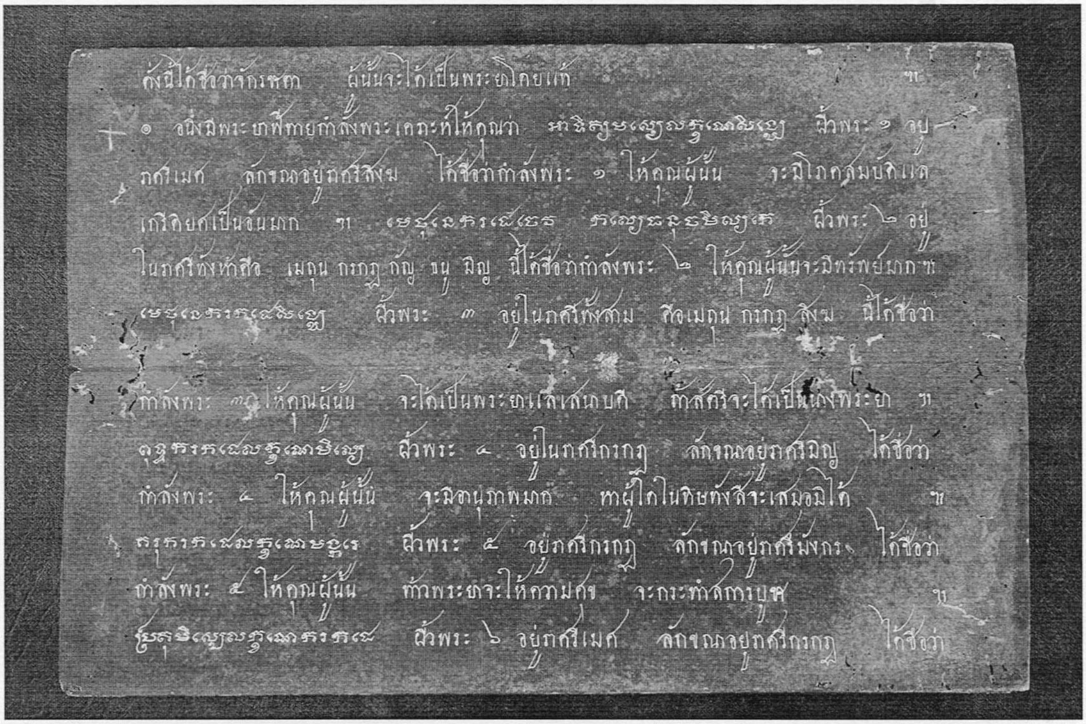
ภพที่ เมถุนสิงห์มังกร สามภพนี้ก็ดีแม้ว่าผู้นั้นเป็นสตรี จะได้เป็นนางพระยา ถ้าบุรุษจะ
เป็นมหาอำมาตย์ ถ้าบรรพชิตจะได้เป็นพระยาสังฆโกยแท้ ฯ อนึ่งถ้าพระ ๘ อยู่ในภพที่
เมษพฤศจิกกุมภ์ สามภพนี้ก็ดีผู้นั้นจะได้เป็นพระยา มีบุญแลความสุขมาก จะมีพลพาหนะ
มากแกล้วกล้าในสงครามยิ่งนัก ฯ
๑ อนึ่งมีพระบาฬีทายโยคว่า [illegible]
[illegible] อรรถาธิบายว่า ถ้าพระ ๙ เป็นหนึ่ง ๑ เป็นสาม เป็น
แปด เป็นสิบเอ็ดกับลักขณาก็ดี หากผู้นั้นชื่อว่าได้โยค จะได้เป็นพระยาโกยแท้ ฯ
๑ อนึ่งมีพระบาฬีทายเกณฑ์ว่า [illegible]
[illegible] อรรถาธิบายว่า ถ้าลักขณาอยู่ในภพที่ปัตนิ พระเคราะห์ตัว
ใดเป็นสิบกับลักขณา พระเคราะห์ตัวนั้นเป็นเกณฑ์ ถ้าลักขณาอยู่ในภพที่นระ พระเคราะห์
ตัวใดอยู่ด้วยลักขณา พระเคราะห์ตัวนั้นเป็นเกณฑ์ ถ้าลักขณาอยู่ในภพที่จำพ พระเคราะห์
ตัวใดเป็นสี่กับลักขณา พระเคราะห์ตัวนั้นเป็นเกณฑ์ ถ้าลักขณาอยู่ในภพที่กิฏ พระเคราะห์

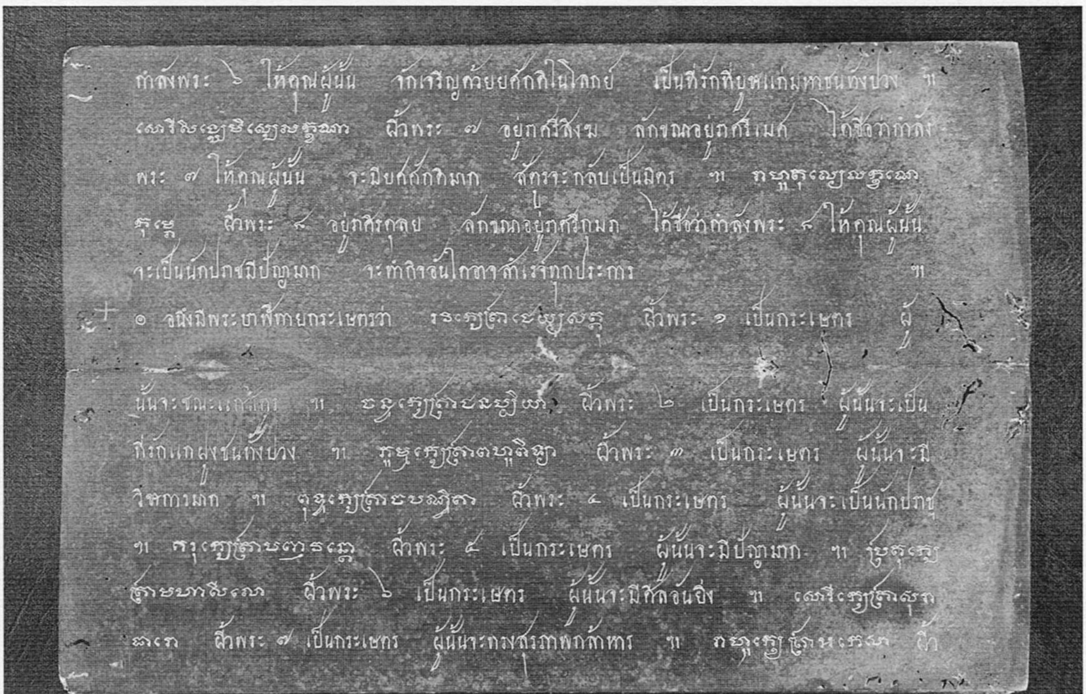
ตัวใดเป็นเจ็ดกับลักขณา พระเคราะห์ตัวนั้นเป็นเกณฑ์ มีพระบาฬีทายเกณฑ์ว่า
[illegible]
[illegible]
อรรถาธิบายว่า ถ้าพระ ๑ เป็นเกณฑ์ก็ ผู้นั้นจะมีไชยชำนะแก่ข้าศึกศัตรูทั้งปวง ฯ ถ้า
พระ ๒ เป็นเกณฑ์ ผู้นั้นจะมีความสุขมากหาอันตรายมิได้ ฯ ถ้าพระ ๓ เป็นเกณฑ์
ผู้นั้นจะได้เป็นพระยามีอานุภาพมาก ฯ ถ้าพระ ๔ เป็นเกณฑ์ ผู้นั้นจะเป็นกระฎุมพีทรัพย์
อุปโภคบริโภคมาก ฯ ถ้าพระ ๕ เป็นเกณฑ์ ผู้นั้นจะมีคุณวิเศษมาก ทั้งพระยาจะกระ
ทำสักการบูชา ฯ ถ้าพระ ๖ เป็นเกณฑ์ ผู้นั้นจะเป็นเศรษฐีมีโภคสมบัติบริวารมาก ฯ
ถ้าพระ ๗ เป็นเกณฑ์ ผู้นั้นจะเป็นกระษัตร์รักษาแผ่นดิน ฯ ถ้าพระ ๘ เป็นเกณฑ์
ผู้นั้นจะมีคุณแลยศวิเศษต่าง ๆ หาผู้เสมอมิได้ ฯ
๑ อนึ่งถ้าพระ ๓ อยู่กับลักขณาในภพที่ทั้งสาม คือเมถุนกรกฎพิจิกก็ดี อนึ่งพระ ๓ เป็น
เจ็ดกับลักขณาก็ดี พระ ๕ เป็นห้ากับลักขณาก็ดี พระ ๙ อยู่ด้วยกันในภพที่พิจิกก็ดี

พระ ๙ อยู่ท้ายกันในภศีกุมภ์ก็ดี ผ้าหญิงชายผู้ใดหากเป็นดังนี้ แกทุกอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี
หาย่าเป็นหม้าย หาบุตรมิได้โดยแท้ ฯ
๑ อนึ่งผ้าพระ ๒ กุมลักขณก็ดี เป็นสามกับลักขณก็ดี ชื่อว่าภชโชค ผ้าพระ ๒ เป็น
หกกับลักขณ ชื่อว่าสิทธิโชค ผ้าพระ ๒ เป็นสิบกับลักขณ ชื่อว่าอำมฤตยโชค ผ้าพระ ๒
เป็นสิบเอ็ดกับลักขณ ชื่อว่าลาภโชค และโชคทั้งสี่นี้ชื่อว่าลักปฏิสนธิ ผ้าหากผู้ใดได้ลักปฏิสนธิ
แก่อันใดอันหนึ่ง ผู้นั้นแม้ว่าบาปเคราะห์ร้ายมาก ดัง ๕ ก็ดี อาจแบ่งเอาบันเทาโทษที่ร้ายลงได้กึ่ง
หนึ่ง ประเสริฐยิ่งนัก ฯ
๑ อนึ่งมีพระบาฬีโดยกล่าว [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] อรรถาธิบายว่า ผ้า ๕ หากผู้ใดมีพระเคราะห์ตัว
ใด เป็นห้าเป็นเก้าแลอยู่ด้วยลักขณก็ดี พระเคราะห์ตัวนั้นชื่อว่าตรีกูล ผ้าพระ ๑ เป็น
ตรีกูล ผู้นั้นสักรบุตรจะกลับเป็นมิตร จะเป็นที่รักแก่ฝูงชนทั้งปวง ฯ ผ้าพระ ๒ เป็นตรี
กูล ผู้นั้นจะได้สักการบูชาแก่ผู้อื่นเป็นอันมาก ฯ ผ้าพระ ๓ เป็นตรีกูล ผู้นั้นจะพรัก ะ

พกกจากที่อยู่เนือง ๆ ฯ ผ้าพระ ๔ เป็นตรีกูล ผู้นั้นจะได้สักการบูชาเพราะอาไศรย์ท่านผู้อื่น ฯ
ผ้าพระ ๕ เป็นตรีกูล ผู้นั้นจะมีอายุยืนนาน ฯ ผ้าพระ ๖ เป็นตรีกูล ผู้นั้นจะ
ได้สักการบูชาแต่ทิศต่าง ๆ ฯ ผ้าพระ ๗ เป็นตรีกูล ผู้นั้นจะพรัดพรากจากญาติแลมิตร
ฯ ผ้าพระ ๘ เป็นตรีกูล ผู้นั้นจะมีลาภมาก ฯ อนึ่งว่า ถ้าพระ ๕ อยู่ในราศี
ภศีทั้งหก คือ เมษ เมถุน สิงห์ ตุลย์ ธนู กุมภ์ ก็ดีได้ชื่อว่าพระ ๕ นั้นเป็นตรีกูล ะ
ผ้าหากผู้ใดได้พระ ๕ เป็นตรีกูลดังนี้ จะมีความสุขมากหาอันตรายมิได้ ฯ
๑ อนึ่งผ้าหากผู้ใด ได้พระ ๘ อยู่ในภศีทั้งสาม คือเมถุน ตุลย กุมภ ก็ดี ได้ชื่อว่าประ
กินโชค ผู้นั้นจะมีพลภาหณบริวารเป็นอันมาก ฯ อนึ่งผ้าลักขณอยู่ในภศีทั้งหก คือเมษ
กรกฎ สิงห์ กันย์ พิจิก มังกร ก็ดี ลักขณอันนั้นได้ชื่อว่าภชลักขณ ฯ ในหนึ่งว่า ะ
ผ้าหากผู้ใด ได้พระ ๒ อยู่ด้วยลักขณในภศีกันย์ พระ ๔ อยู่ในภศีเมษ พระ ๕
อยู่ในภศีกรกฎดังนี้ ผู้นั้นจะได้เป็นพระยาโดยแท้ ฯ อนึ่งผ้าหากผู้ใด ได้พระ ๑ อยู่
ในภศีเมษ พระ ๒ อยู่ในภศีกรกฎ พระ ๗ อยู่ในภศีตุลย ลักขณอยู่ภศีมังกร

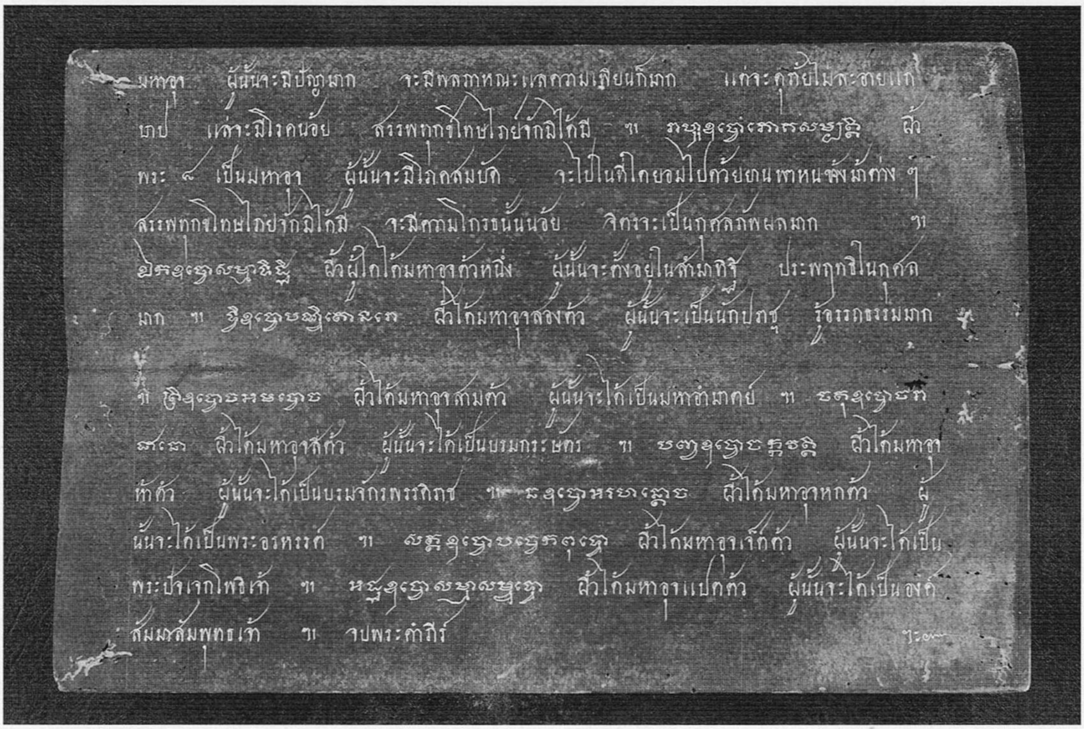
ดังนี้ได้ชื่อว่าจักรหงา ผู้นั้นจะได้เป็นพระยาโดยแท้ ฯ
๑ จนึ่งมีพระบาฬีทายกำลังพระเคราะห์ให้คุณว่า [illegible] ผิวพระ ๑ อยู่
ภครีเมศ ลักขณอยู่ภครีสิงฆ ได้ชื่อว่ากำลังพระ ๑ ให้คุณผู้นั้น จะมีโภคสมบัติแล
เกรีติยศเป็นอันมาก ฯ [illegible] ผิวพระ ๒ อยู่
ในภครีทั้งห้าสิ่ง เมถุน กรกฎ กัญ ธนุ มิญ ดังนี้ได้ชื่อว่ากำลังพระ ๒ ให้คุณผู้นั้นจะมีทรัพย์มาก ฯ
[illegible] ผิวพระ ๓ อยู่ในภครีทั้งสาม สิ่งเมถุน กรกฎ สิงฆ ดังนี้ได้ชื่อว่า
กำลังพระ ๓ ให้คุณผู้นั้น จะได้เป็นพระยาแลเสนาบดี ถ้าสัตรีจะได้เป็นนางพระยา ฯ
[illegible] ผิวพระ ๔ อยู่ในภครีกรกฎ ลักขณอยู่ภครีมิญ ได้ชื่อว่า
กำลังพระ ๔ ให้คุณผู้นั้น จะมีอานุภาพมาก หาผู้ใดในทิศทั้งสี่จะเสมอมิได้ ฯ
[illegible] ผิวพระ ๕ อยู่ภครีกรกฎ ลักขณอยู่ภครีมังกร ได้ชื่อว่า
กำลังพระ ๕ ให้คุณผู้นั้น ท้าวพระยาจะให้ความดีช จะกระทำสิ่งการบุศ ฯ
[illegible] ผิวพระ ๖ อยู่ภครีเมศ ลักขณอยู่ภครีกรกฎ ได้ชื่อว่า

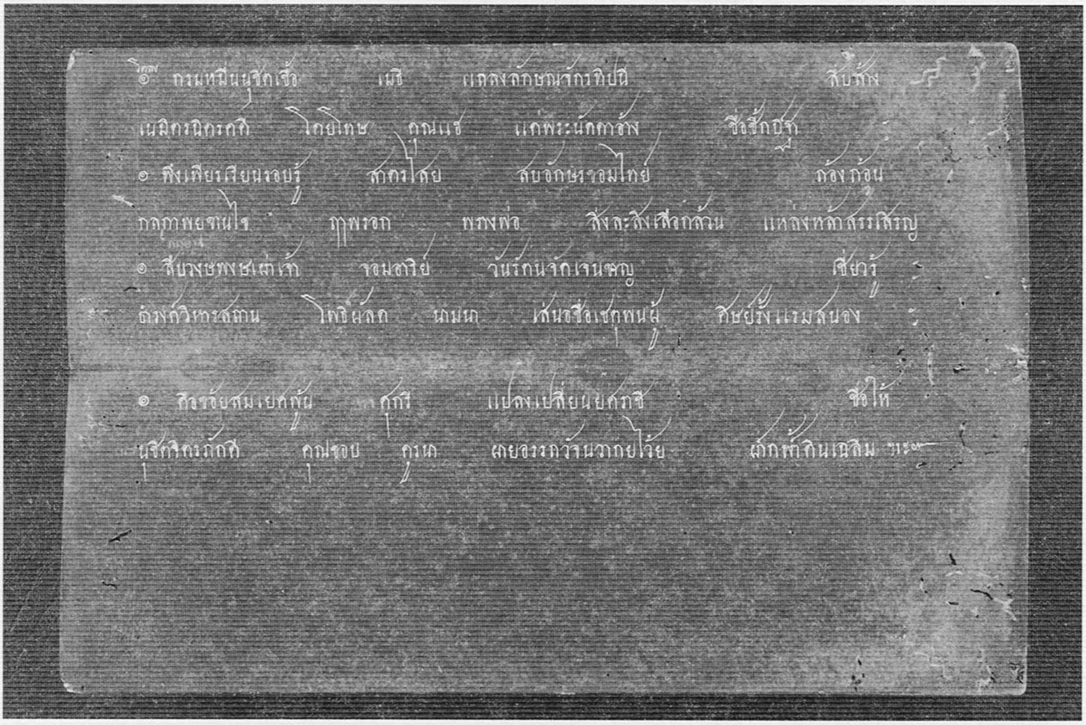
กำลังพระ ๖ ให้คุณผู้นั้น จักเจริญด้วยยศถกิในโลกย์ เป็นที่รักที่บูชาแก่มหาชนทั้งปวง ฯ
[illegible] ผิวพระ ๗ อยู่ภครีสิงฆ ลักขณอยู่ภครีเมศ ได้ชื่อว่ากำลัง
พระ ๗ ให้คุณผู้นั้น จะมียศถกิมาก สัตรูจะกลับเป็นมิตร ฯ [illegible]
[illegible] ผิวพระ ๘ อยู่ภครีตุลย ลักขณอยู่ภครีกุมภ ได้ชื่อว่ากำลังพระ ๘ ให้คุณผู้นั้น
จะเป็นนักปราชมีปัญญามาก จะทำกิจอันใดก็ตามสำเร็จทุกประการ ฯ
๑ จนึ่งมีพระบาฬีทายกระเษตรว่า [illegible] ผิวพระ ๑ เป็นกระเษตร ผู้
นั้นจะชนะแก่สัตรู ฯ [illegible] ผิวพระ ๒ เป็นกระเษตร ผู้นั้นจะเป็น
ที่รักแก่ฝูงชนทั้งปวง ฯ [illegible] ผิวพระ ๓ เป็นกระเษตร ผู้นั้นจะมี
วิทธาการมาก ฯ [illegible] ผิวพระ ๔ เป็นกระเษตร ผู้นั้นจะเป็นนักปราช
ฯ [illegible] ผิวพระ ๕ เป็นกระเษตร ผู้นั้นจะมีปัญญามาก ฯ [illegible]
[illegible] ผิวพระ ๖ เป็นกระเษตร ผู้นั้นจะมีศีลอันยิ่ง ฯ [illegible]
[illegible] ผิวพระ ๗ เป็นกระเษตร ผู้นั้นจะกอปรสุรภาพกล้าหาร ฯ [illegible] ผิ

พระ ๘ เปนกระเษกร ผู้นั้นจะมิเกษาอันงาม ฯ
๏ อนึ่งมิพระบาฬีทายมหาจาว่า [illegible] ฝ้าพระ ๑ เปนมหาจา ผู้นั้นจะมี
สมบัติมาก จะมิปัญาอุดมกว่าญาติทั้งปวง จะได้ซึ่งความศุขทุกเมื่อ ฯ [illegible]
[illegible] ฝ้าพระ ๒ เปนมหาจา ผู้นั้นจะมีความศุขมาก จะมีสุวรรณหิรัญสารเปนอันมาก จะ
ไปในที่ใดยอมจีบากยานเปนนิจ ทั้งในท่ำกลางบริสัชชนทั้งหลาย จะบุหาะเปนเสนาบดีโดยแท้
หาสงไสยมิได้ ฯ [illegible] ฝ้าพระ ๓ เปนมหาจา ผู้นั้นจะมีโภคสม
บัติ แลบริวารทั้งม้าโคกระบือมาก จะมิบุตรภริยาก็มาก จะไปในทิศต่าง ๆ ย่อมจะได้ลาภ
ทุกแห่ง ฯ [illegible] ฝ้าพระ ๔ เปนมหาจา ผู้นั้นจะเจริญด้วยความศุข จะ
ได้ทรัพย์สินทองแก้วแหวนทุกเมื่อ จะชะณะข้าศึกสัตรูทั้งปวง ฯ [illegible] ฝ้า
พระ ๕ เปนมหาจา ผู้นั้นจะมีทรัพย์มาก มียวกยานพาหณะช้างม้าแลธัญาหารก็มาก จะมีปัญา
แกล้วกล้ายิ่งนัก ฯ [illegible] ฝ้าพระ ๖ เปนมหาจา ผู้นั้นจะได้เปนอำมาตย์
จะมีรูปอันอุดม จะเปนที่รักแก่มหาชนทุกแห่ง ฯ [illegible] ฝ้าพระ ๗ เปน

มหาจา ผู้นั้นจะมีปัญามาก จะมีพลภาหณะแลความเพียรก็มาก แต่จะคุกไม่สะอายแก่
บาป แต่จะมีโรคน้อย สรรพทุกข์โทษภัยจักมิได้มี ฯ [illegible] ฝ้า
พระ ๘ เปนมหาจา ผู้นั้นจะมีโภคสมบัติ จะไปในที่ใดยอมไปด้วยยานพาหนะช้างม้าต่าง ๆ
สรรพทุกข์โทษภัยจักมิได้มี จะมีความโกรธนั้นน้อย จิตรจะเปนกุศลกัพผลมาก ฯ
[illegible] ฝ้าผู้ใดได้มหาจาตัวหนึ่ง ผู้นั้นจะตั้งอยู่ในสัมมาทิฐิ ประพฤติในกุศล
มาก ฯ [illegible] ฝ้าได้มหาจาสองตัว ผู้นั้นจะเปนนักปราช รู้ธรรมธรรมมาก
ฯ [illegible] ฝ้าได้มหาจาสามตัว ผู้นั้นจะได้เปนมหาอำมาตย์ ฯ [illegible]
[illegible] ฝ้าได้มหาจาสี่ตัว ผู้นั้นจะได้เปนบรมกระษัตร ฯ [illegible] ฝ้าได้มหาจา
ห้าตัว ผู้นั้นจะได้เปนบรมจักรพรรดิราช ฯ [illegible] ฝ้าได้มหาจาหกตัว ผู้
นั้นจะได้เปนพระอรหรรต ฯ [illegible] ฝ้าได้มหาจาเจ็ดตัว ผู้นั้นจะได้เปน
พระปัจเจกโพธิเจ้า ฯ [illegible] ฝ้าได้มหาจาแปดตัว ผู้นั้นจะได้เปนองค์
สัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ จบพระคำภีร์ [illegible]

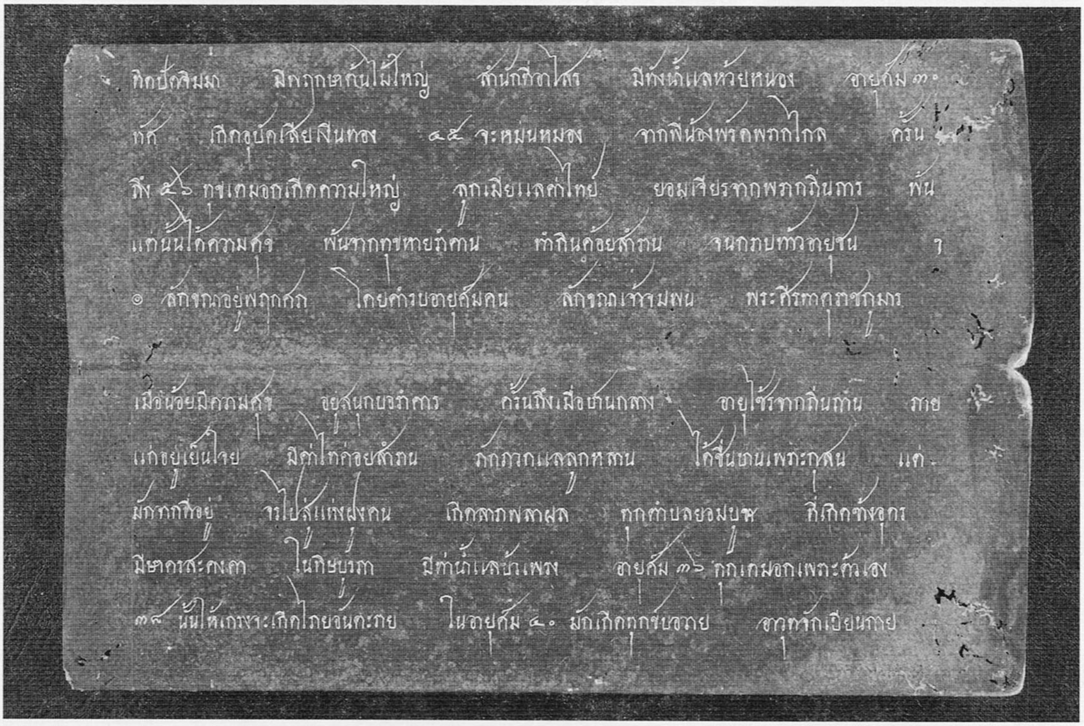

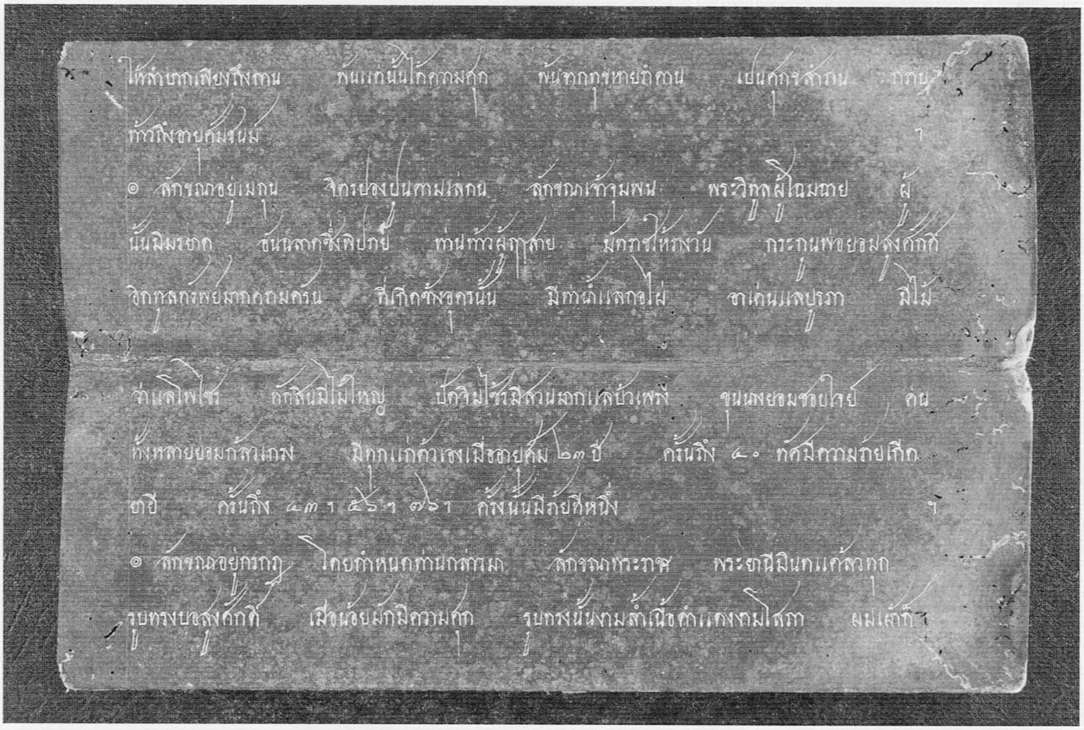
๏ ลักขณอยู่สิงห์ หลมลปัญญายิ่ง ๆ กว่าโลก เกินหนั่งกำลังของมิตรอันรากังกชสีห์ ยาติ
วงษพงษ์ได้พึ่งภาอาไสรย ฯ
๏ ลักขณอยู่กรร เมียพระฉัดทันชื่อสุพัญกา ได้ผัวอันที่ยอมมิยกถา มักนิทชคลาถคลา
เป็นไม่หฤทยทน ฯ
๏ ลักขณอยู่กลย มีในภเนื้อจ่นเมียพระสุทน ได้ผัวมักจากพรักพกกจากตน พ้นมสุทน
จึงได้ภบกัน ฯ
๏ ลักอยู่พิจิก สิอิงพ้นคิดยิ่งกว่าเผาพันธุ์ จะได้พรรยาสิ่งสิ้นครมิครน สัตรอาตนกำมิได้เลย ฯ
๏ ลักอยู่ทนุ นางนารถโฉมตรุ ปภาวะศึกกมเชย ภาคู่ผัวชายนั้นเอีย รูปงามทกม
เชย ยิ่งกว่าตสี ฯ
๏ ลักอยู่มังกร นางนารถบวร ชื่อจิตหมู่ชี สังวาชก้ายพกม ชื่นชมอินที

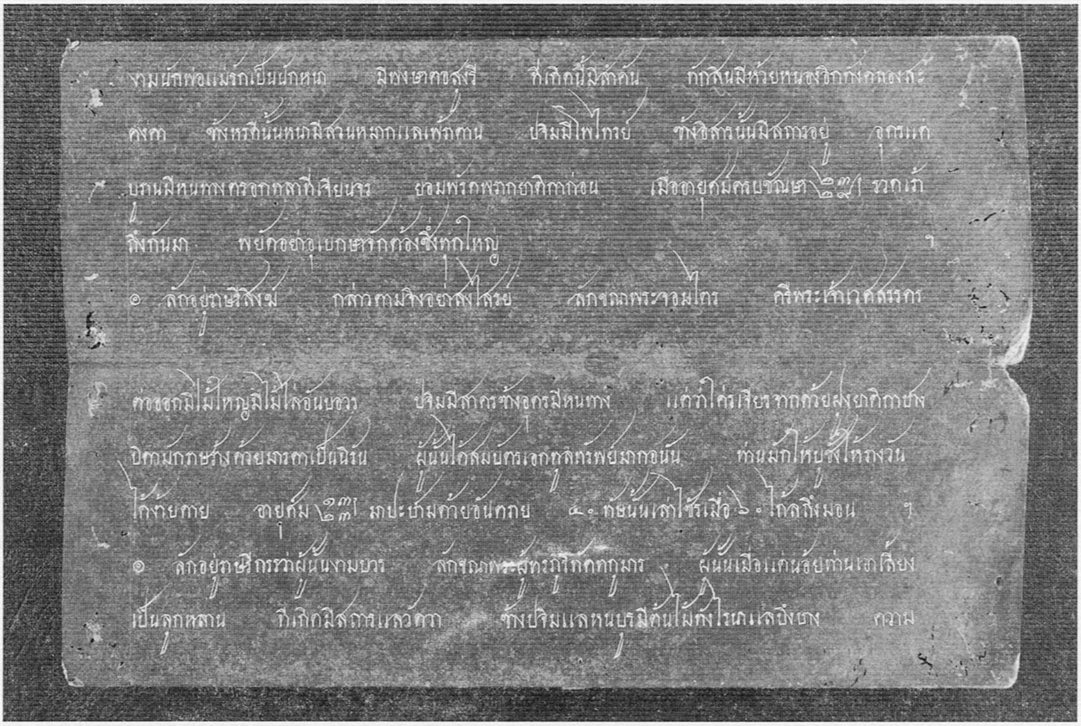
ชตาดังนี้ มีผัวสองคน ฯ
๏ ลักอยู่กุมภ์เต่า เหมือนอยู่สร้อยเศร้า พรักปิตาตน เกิดไหญ่ขึ้นมา ค่อยมีกุสล
ทรัพย์สินชำพน เกิดด้วยบุญตัว ฯ
๏ ลักขณอยู่มีน กฤตภชณริน มีบุญชมชั้ว เมื่อหน้าเป็นรู้ ชู้เมียดังกล้า เมีย
งามกว่าผัว มักนิภชคฤษกถา ฯ
๏ จอกถาตามคำสีร ในเทศีกำพฤต ให้ทายตามลักขณา ผู้เกิดมาตามนักษ ลัก
อยู่ราษีเมศ อาจาริยวิเสศกล่าวไว้โดยดี ว่าลักพระเคมี ทายตามที่บรรยาย
เมื่อน้อยว่าเลี้ยงยาก ได้ลำบากยากชั่งทาย ได้ทุกเป็นมากมาย ลำบากกายแต่น้อย
มา เมื่อถึงกลางอายุคม จึงได้ลักษบทถน ทำกินยังชีวิต ทั้งญาติกาก็ปกปี
พ่อแม่ของผู้นั้น เป็นพงพรรธุเหล่าผู้ดี ที่เกิดลำดับนี้ หนบุนที่มิไผไช หน

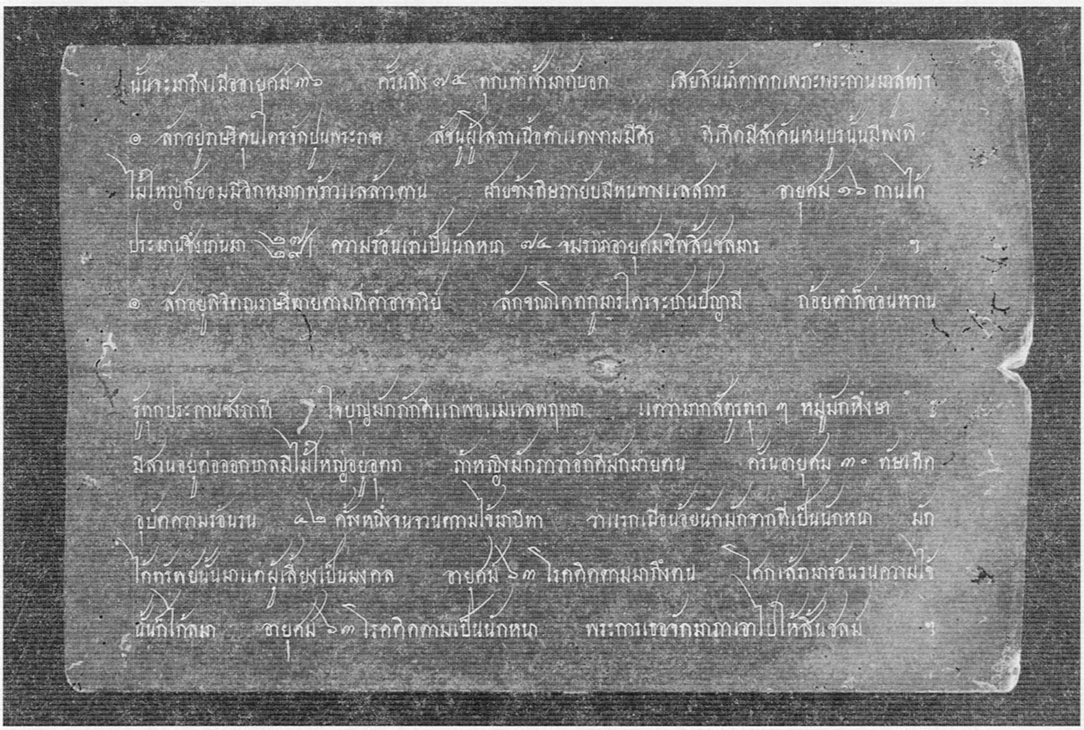

ทิศปัจสิมมา มีพฤกษาต้นไม้ใหญ่ สำนักที่อาไสร มีท่งน้ำแลห้วยหนอง อายุถึง ๓๐
ทัศ เกิดอุบัติเสียสินทอง ๔๕ จะหม่นหมอง จากพี่น้องพรัดพรากไกล ครั้น
ถึง ๕๖ ทุกขเกษมออกเกิดความใหญ่ ลูกเมียแลข้าไทย ยอมเจียรจากพรากถิ่นฐาน พ้น
แต่นั้นได้ความสุข พ้นจากทุกขหายรำคาญ ทำกินค่อยสำราญ จนกว่าบทั่วอายุขัน ฯ
๏ ลักขณอยู่พฤกษก โดยคำรบอายุถึงคน ลักขณเจ้าชาตาผูน พระศิรกาฬราชกุมาร
เมื่อน้อยมีความสุข อยู่สนุกบริหาร ครั้นถึงเมื่อปานกลาง อายุใช้จากถิ่นฐาน ภาย
แต่อยู่เย็นใจ มีข้าไทค่อยสำราญ ลูกภรรยาแลลูกหลาน ได้ชื่นบานเพราะกุศล แต่
มักจากที่อยู่ จรไปสู่แห่งฝั่งคน เกิดลาภผลสาผล ทุกตำบลยอมบุญ ที่เกิดชาตาจุกร
มีชาครสะคณฑา ในทิศบูรพา มีท่าน้ำแลบ้านเพรง อายุถึง ๓๖ ทุกเกษมออกเพราะตัวเอง
๓๘ นั้นให้เกรงจะเกิดไภยอันตราย ในอายุถึง ๔๐ มักเกิดทุกขขวาย อาจทักเบียนกาย

ให้ลำบากเสียงถึงกาน พ้นแต่นั้นได้ความสุข พ้นจากทุกขหายรำคาญ เป็นสุขสำราญ กว่าย
ทั่วถึงอายุขันธ์ ฯ
๏ ลักขณอยู่เมถุน จักรปองปันตามฤกษ์ ลักขณเจ้าชาตาผูน พระวิทูลผู้ในมาย ผู้
นั้นมีมรยาท ชันฉลาดซึ่งศิปศาสตร์ ท่านทั่วผู้ทุกสาย มักราชให้รางวัล กระกนพ่อยอมส่งศักดิ์
จักษุลกรพยมากถอมครัน ที่เกิดชาตาจุกรนั้น มีท่าน้ำแลกอไผ่ ชาเดินแลบูรพา มีไม้
ข่าแลไพร่ ถึกสินมีไม้ใหญ่ ปักรั้วไร่มีสวนมากแลบ้านเพรง ขุนนางยอมชอบใจ คน
ทั้งหลายยอมกลัวเกรง มีทุกแก่ตัวเองเมื่ออายุถึง ๒๓ ปี ครั้นถึง ๔๐ ทัศมีความภัยเกิด
ขาบี ครั้นถึง ๔๓ ฯ ๕๖ ฯ ๗๖ ฯ ครั้งนั้นมีภัยที่หนึ่ง ฯ
๏ ลักขณอยู่กรกฏ โดยกำหนดท่านกล่าวมา ลักขณพระราศี พระชาตินี้มินทแก้ล่วงทก
รูปทรงบอสงศักดิ์ เมื่อน้อยมักมีความทุกข รูปทรงนั้นงามลำเนียงคำแถลงงามโสภา ผมเล็กก็

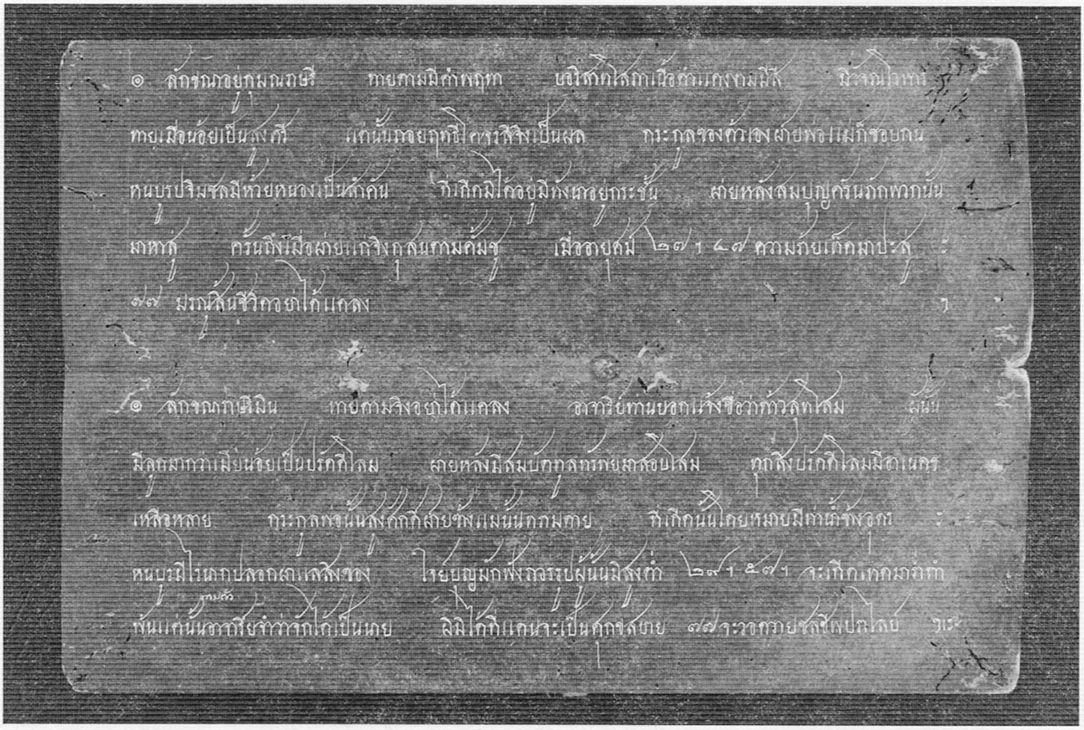

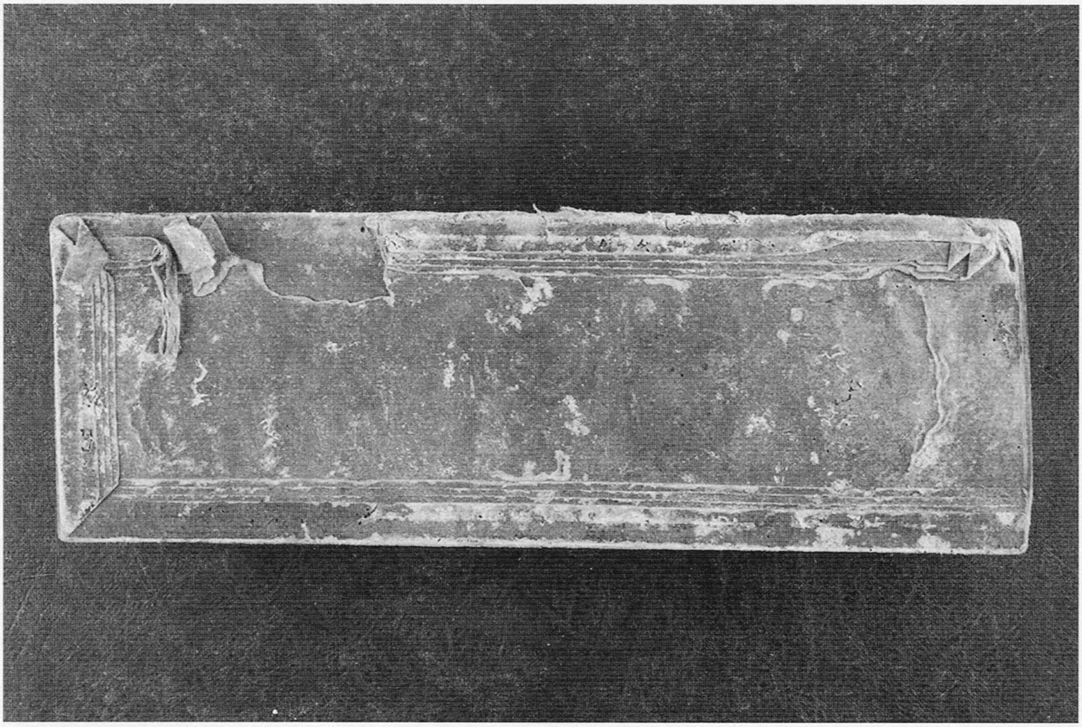
๑ ลักขยักษ์ศีกนครกล่าวมาเป็นบุบล ว่าลักเจ้ากุมพนพระมไหสักฤทธิไกร รูปทรงงามสักกนชั่งจอน
หวานจักษุไสรย ชอบเนื้อแลพึ่งใจแก่บุรุษแลสัตรี ชาเค่นแลจุกรมีสาครชาพงศ์ ชากมก็ยอม
มีพึ่งไพไทรย์แลไร่นา อิสารมีสวนหมากพานมักพร้าวมากนักหนา หนบรมีสัตรจิกกันไม้สำคันกรา
อายุกม ๓๘ จะผิดแผกกันแลนา จะต้องภาษหนมา ๑๗ จะร้อนใจย ถ้าไม่เหมือนดั่งนั้นวาจะต้อง
ภัยความใหญ่ ครั้นพ้นแต่นั้นไปจะกลายหายชาวร ฯ

๑ ลักขณะท่านผู้ใด สักกรยู่ในราษีมังกร ว่าลักพระภูตรมหาชนกกุมาร รูปทรงขาวสละ
เมื่อน้อยพะความลำคาน เร่งจากที่ถิ่นฐานส่วนที่เกิดมิได้อยู่ หนบุบแลชาเค่นมีป่าใหญ่เป็นสมภ
จุกรนั้นมีอยู่ฝังบ่อน้ำแลสระเพลง สักรไชรินไกลตรีเผ่าพรรจพวกตนเอง ปีเปียนก้นบอเกรงให้
พรากพลกจากที่ไป เมื่อถึงกลางอายุคิดไกลไก้กังใจย ๓๑ ๑ ๔๖ ทุกเกษมจักร้อนดีไฟ ะ
๔๗ นั้นแต่ไซร้ก็ถึงในที่มรณา ฯ

๑ ลักขณะอยู่กุมภราษี ทายตามมีคำพฤฒา ชะใจภักไสภาเนื้อต่ำแดงงามมีสี มีวาสนาไวพา
ทายเมื่อน้อยเป็นสงศรี แต่นั้นรวยฤทธิ์ใจจรสิ่งเป็นผล กระกูลของตัวเองฝ่ายพ่อแม่ก็ชอบกน
หนบรปริมชลมีห้วยหนองเป็นสำคัญ ที่เกิดมิได้อยู่มีทั้งพวกอยู่กระชั้น ฝ่ายหลังสมบูรณ์ครั้นภักพากนั้น
มาหาสุ ครั้นถึงมีฝ่ายแก่จริงกลับตามคืนชู เมื่ออายุกม ๒๗ ๑ ๔๗ ความภัยเกิดมาประสุ ะ
๗๗ มรณสิ้นชีวิตอย่าได้แคลง ฯ

๑ ลักขณะกาฬสิมิน ทายตามจริงอย่าได้แคลง อาจารย์ท่านบอกแจ้งชี้ว่าท้าวลุกโสม ผู้นั้น
มีลูกมากกว่าเมียน้อยเป็นปรกติโลม ฝ่ายหลังมีสมบัติกุลทรัพย์มาลอบโลม ทุกสิ่งปรกติโลมมีนานคร
เหลือหลาย กระกูลพวกนั้นส่งกถกีฝ่ายซ้ายแม่นนักกามาย ที่เกิดนั้นโดยหมายมีต่ำน้ำซ้ำจอก ะ
หนบรมีไร่นากปลูกผักแลสิ่งของ ใจยบุญมักพึ่งกรรรปผู้นั้นมิสิ่งต่ำ ๒๙ ๑ ๕๗ ๑ จะเกิดเหตุมาถึงต่ำ
พ้นแต่นั้นอาจารย์จำว่าจากโกเป็นเกย ผิมิได้ก็แก่นาะเป็นทุกขาสบาย ๗๗ จะวอดวายชลชีพไปกาลัย ฯะ

พระคัมภีร์จักรทีปนี ฎีกาโหราศาสตร์ พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

